

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Державна установа «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього»

МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ І ПОТЕНЦІАЛ ВІДНОВЛЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ:
точки біфуркації та інтеграції

Наукова доповідь

Львів – 2025

УДК 314.15:330.35:303.725(477)

Мульська О.П., Біль М.М., Лещух І.В., Бараняк І.Є. *Міграційні ризики і потенціал відновлення соціально-економічної резильєнтності: точки біфуркації та інтеграції*: наукова доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України». Львів. 2025. 84 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)

ISBN 978-617-14-0434-2 (електронне видання)

У науковій доповіді представлено результати комплексного дослідження причинно-наслідкових детермінацій міграційних процесів та їх впливу на соціально-економічну резильєнтність України в регіональному вимірі, зокрема здійснено аналіз структурно-функціональних характеристик міграційної безпеки регіонів. Проведено моніторинг міграційних ризиків і загроз на рівні територіальних громад в умовах шоків впливів із застосуванням соціологічно-аналітичних та експертних методів, що дало змогу: (1) ідентифікувати міграційну вразливість та ключові виклики для забезпечення соціально-економічної резильєнтності громад; (2) визначити особливості формування та реалізації механізмів міграційної безпеки на місцевому рівні, напрями реагування на міграційні ризики; (3) окреслити інструменти інгібування міграційних втрат і збереження людського капіталу в громадах. На основі отриманих результатів розроблено практичні підходи до мінімізації міграційних ризиків як складової стратегічного забезпечення соціально-економічної резильєнтності регіонів. Обґрунтовано стратегічні імперативи мінімізації негативних наслідків міграційних ризиків, інституційно-організаційні інструменти зміцнення міграційної безпеки у контексті соціально-економічної резильєнтності й адаптивності місцевого розвитку.

Наукова доповідь адресована експертам із питань регіонального розвитку, представникам органів державної влади та місцевого самоврядування, науковій спільноті й інституціям громадянського суспільства, зацікавленим у вдосконаленні стратегічних підходів до збереження людського капіталу та підвищення міграційної безпеки громад і регіонів.

Наукова доповідь підготовлена у межах гранту НАН України дослідницькими лабораторіями/групами молодих вчених НАН України «Міграційна безпека як детермінанта соціально-економічної резильєнтності України: просторовий вимір» (номер державної реєстрації 0124U002049).

Рецензенти:

Возняк Г.В. – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України».

Куницька М.В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та бізнесу в АПК імені Івана Поповича Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького.

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» (протокол № 9 від 02.09.2025).

© Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
I. МОДЕЛЮВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ ТА БІФУРКАЦІЙ У СИСТЕМІ «МІГРАЦІЯ – СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ»: АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РИЗИКІВ	6
1.1. Структурні характеристики міграційної безпеки та наслідків її послаблення у системі соціально-економічної резильєнтності регіонів України	6
1.2. Імітаційне та причинно-наслідкове моделювання впливу міграції на соціально-економічну резильєнтність регіонів України	16
1.3. Моніторинг міграційних ризиків у контексті потенціалу соціально-економічної резильєнтності територіальних громад України: соціологічно-аналітичний та експертний підхід:	32
1.3.1. Міграційна ситуація в громадах: ризики, загрози та вразливість	32
1.3.2. Міграційна безпека громад: проблеми та напрями реагування	41
1.3.3. Механізми забезпечення міграційної безпеки як детермінанти збереження людського капіталу в громадах	50
II. МЕХАНІЗМИ МІНІМІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	60
2.1. Стратегічні імперативи інгібування міграційних втрат в оптиці проблем збереження людського потенціалу України	60
2.2. Інструменти посилення міграційної безпеки регіонів України в умовах нестабільності	67
ПІСЛЯМОВА	76
ДОДАТКИ	79

ПЕРЕДМОВА

В умовах глобалізаційних процесів, повномасштабної війни та економічної нестабільності міграція є одночасно невід'ємною детермінантою розвитку та екзистенційним викликом для забезпечення резильєнтності соціально-економічної системи на макро- і мезорівнях. Обсяги міграційних процесів, зумовлені безпековими, соціально-економічними, суспільно-культурними та іншими чинниками, мають перебувати в оптимальних межах для забезпечення сталого розвитку економіки країни загалом, регіонів і громад зокрема. Для України зовнішні міграційні процеси набули особливої критичності у період війни, коли значного поширення набула міграція дітей, молоді та жінок фертильного віку. Крім того, з'явилися нові форми міграції, пов'язані з переміщенням бізнесу, інтелектуальної власності та сучасних технологій, масштаби яких створюють загрозу економічному розвитку країни та її відновлювальному потенціалу у післявоєнний період.

Масштабні, неконтрольовані та динамічні міграційні процеси стали тригером послаблення соціально-економічної, зокрема міграційної, безпеки та резильєнтності регіонів України. Відсутність ефективних інструментів регулювання міграції ускладнює реагування на виклики, пов'язані зі збереженням людського потенціалу, балансування ринку праці та підтриманням демографічної стійкості. У цьому контексті нагальною є потреба у формуванні проактивної, комплексної та ефективної політики в сфері регулювання міграційних потоків, орієнтованої на утримання їх у межах соціально та економічно обґрунтованих параметрів.

Особливої гостроти ця проблема набула в умовах повномасштабної війни, коли міграційні ризики трансформувалися в один із ключових дестабілізаційних чинників функціонування соціально-економічної системи регіонів України, а критичне скорочення людських ресурсів – у системну загрозу для національної безпеки, соціально-економічної резильєнтності регіонів. Масова еміграція, внутрішнє вимушене переміщення населення та демографічне виснаження істотно обмежили потенціал відновлення соціально-економічного розвитку територій у післявоєнний період.

За таких умов вивчення міграційних ризиків набуває екзистенційного значення для стратегічного програмування відбудови регіонів. Міграційні втрати, зокрема відтік кваліфікованої робочої сили, спричиняють дефіцит людського капіталу, що знижує адаптивність територій, уповільнює економічне зростання та поглиблює соціально-демографічні дисбаланси. Висока частка еміграції серед молоді призводить до структурного старіння населення, скорочення частки економічно активного населення, посилення соціальної нерівності та зростання бюджетного навантаження.

Міграційні ризики є однією з найбільш критичних загроз для повоєнного економічного відновлення України. Втрата значної частини працездатного населення супроводжується скороченням інноваційного потенціалу, деградацією системи соціально-трудова відносин, технологічним регресом і зниженням конкурентоспроможності регіональних економік. Такі процеси дестабілізують ринок праці, зменшують адаптаційну спроможність соціальних

систем і загострюють структурні диспропорції на регіональному рівні. Таким чином, проблема міграційних ризиків потребує інтегрованого підходу в політиці відновлення, який враховуватиме як безпосередні соціально-економічні наслідки, так і довгострокові загрози для стабільного розвитку.

З огляду на сказане, надактуальним предметом наукових досліджень є ідентифікація міграційних ризиків та обґрунтування механізмів їх регулювання у контексті впливу на соціально-економічну резильєнтність України та її регіонів. Відтак у науковій доповіді зроблено акцент на методичні підходи на оцінювання впливу міграції на соціально-економічну резильєнтність з поєднанням методів економіко-статистичного і соціологічного аналізу. Інформаційно-аналітичною основою дослідження у науковій доповіді є багаторівневий підхід, що поєднує офіційні статистичні дані та результати експертних опитувань представників органів місцевого самоврядування. Такий підхід забезпечує комплексність, достовірність і релевантність отриманих результатів, що є критично важливим для розроблення системи управління міграційними ризиками та посилення міграційної безпеки регіонів в умовах обмеженості статистичної інформації. Ключовим аналітичним інструментом є імітаційне моделювання, яке дозволило окреслити системні зв'язки між основними параметрами міграційної безпеки та соціально-економічної резильєнтності регіонів України. Комплексне моделювання точок біфуркації дає змогу ідентифікувати потенційні зони дестабілізації, кризових зрушень і міграційно вразливих регіонів, що є передумовою для своєчасного стратегічного реагування державної політики. Такий підхід забезпечує розроблення адаптивних управлінських рішень, спрямованих на інгібування втрат людського капіталу, посилення міграційно-економічної безпеки та підвищення резильєнтності соціально-економічної системи регіонів.

Моделювання у системі «міграція – соціально-економічна резильєнтність» є базою для формування превентивної політики в сфері регулювання міграційних процесів, яка включає оцінку глибини втрат демографічного потенціалу регіонів, аналіз впливу міграційних ризиків на спроможність регіонів до відновлення та виявлення сценаріїв соціально-економічної резильєнтності територій. Це дозволяє перейти від пасивного реагування до проактивної стратегії розвитку в умовах макроекономічних та інших шоків.

I. МОДЕЛЮВАННЯ КАУЗАЛЬНОСТІ ТА БІФУРКАЦІЙ У СИСТЕМІ «МІГРАЦІЯ – СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ»: АНАЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНКИ РИЗИКІВ

1.1. Структурні характеристики міграційної безпеки та наслідків її послаблення у системі соціально-економічної резильєнтності регіонів України

В Україні міграційні процеси, зокрема інтелектуальна, трудова та стаціонарна міграція, у т.ч. молоді, дітей та сімей загалом, набули критичних обсягів, що загрожує соціально-економічній стійкості країни та її регіонів. Такі тенденції не лише поглиблюють соціально-демографічні диспропорції (депопуляція поселень, зменшення працересурсного потенціалу, поглиблення соціальної нерівності, девальвація освіти тощо), а й є загрозою для національної безпеки через значне погіршення ресурсного забезпечення (інтелектуально-кадрового, фінансового, інвестиційного, інноваційного) економічного відновлення.

За офіційними даними за період війни з рф кількість населення України зменшилася на 6,7 млн осіб, а негативне сальдо міграції у 2022 р. становило понад 9,43 млн осіб [1]. За даними Міністерства закордонних справ України станом на 1 лютого 2023 р. загальна кількість громадян України, які перебувають за кордоном, сягає майже 8 млн осіб, у т.ч. близько 5,8 млн економічно активних осіб [2]. За оперативними даними ООН станом на серпень 2024 р. кількість утікачів від війни в Україні становила близько 10,5 млн осіб або 25 % населення України за показником 2021 р. [3]. Згідно з оцінками Національного банку України середньомісячний приріст мігрантів у 2024 р. складає 160 тис. осіб [4].

В умовах масштабування зовнішніх і неконтрольованості внутрішніх міграційних процесів міграційна безпека України за 2022-2024 рр. суттєво послабилася, що має негативний вплив на забезпечення стійкості та економічного відновлення регіонів у післявоєнний період. До початку повномасштабної війни Україна вже стикалася з надзвичайно високою інтенсивністю міграційних процесів, що загрожувало національній безпеці (2001-2003 рр., 2008-2009 рр., 2014-2015 рр.). Демографічна криза, яка виникла внаслідок «вимивання» людських ресурсів, з одного боку, і низького рівня народжуваності та старіння нації, з іншого боку, детермінувала довгострокові ризики для забезпечення стійкості соціально-економічної системи України.

¹ Верховна Рада України. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». Київ, 2022. 13 с. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>

² Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: <https://www.oporaua.org/report/viyna/24523-vpliv-povnomashtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi>

³ Ситуація з біженцями в Україні. Портал оперативних даних ООН: сайт. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁴ Кількість мігрантів з України різко зросла: у Нацбанку назвали ключову причину. URL: https://enovosty.com/uk/news-ukr/news_society-ukr/full/0609-kilkist-migrantiv-z-ukraini-rizko-zrosla-u-nacbanku-nazvali-klyuchovu-prichinu

Війна стала каталізатором для поглиблення цих проблем, що значно ускладнило процес демовідтворення і капіталізації людського розвитку. Так, за оцінками експертів після закінчення війни чисельність населення України не буде перевищувати 30 млн осіб, а до 2100 р. – скоротиться на 67 % (до 14,7 млн осіб) [5].

Особливістю сучасної міграційної кризи є те, що до міграційних потоків залучені діти, студентська та інші представники молоді, академічної спільноти, висококваліфіковані фахівці, у т.ч. інноватори – генератори ідей та інноваційної продукції. Така тенденція загострює проблему економічної «девальвації» інтелектуально-кадрового та інноваційного потенціалу регіонів, а також відображає загальне зниження мотивації населення залишатися в Україні та реалізовувати тут власний потенціал. Накопичення і розвиток людського потенціалу є ключовою детермінантою забезпечення економічного зростання і тригером відновлення стійкості економіки регіонів у повоєнний період. Зокрема за даними соціологічних досліджень науковців Львівської школи регіоналістики 51,6 % студентської молоді мають позитивні міграційні аспірації; 14,9 % – наміри працевлаштуватися за кордоном у найближчій перспективі; 26 % студентів вже здійснили певну підготовку щодо реалізації своїх міграційних намірів (дізнавались про можливості та умови навчання чи працевлаштування у певній країні, одержання дозволу на постійне місце проживання, намагались знайти посередників тощо) [6]. Результати соціологічного дослідження молоді за кордоном ідентифікували відсутність у них намірів реєміграції. Про бажання залишитися на постійне місце проживання в країні перебування заявили 17,0 % опитаних молодих осіб, а 16,2 % української молоді за кордоном не бачать подальших перспектив в Україні навіть після завершення війни.

Виїзд найбільш креативних, освічених і висококваліфікованих кадрів суттєво зменшує рівень економічної безпеки країни та здатність забезпечувати інноваційний розвиток. Відтак, суттєве послаблення міграційної безпеки веде до виникнення нових і посилення поточних негативних наслідків для стійкості регіональних соціально-економічних систем:

1. *Загострення проблем демографічного відтворення і старіння нації, зменшення кількості осіб у репродуктивному й економічно активному віці, послаблення виховної і демовідтворювальної функцій сім'ї, «знелюднення» територій.* За даними Державної служби статистики України чисельність населення країни на дату проведення Всеукраїнського перепису населення (05 грудня 2001 р.) була рівна 48,5 млн осіб. За оцінками Інституту демографії та проблем якості життя НАН України станом на 1 січня 2022 р. чисельність населення України в кордонах 1991 р. становила 42,0 млн осіб, станом на серпень 2023 р. – 36,3 млн осіб, у т.ч. на підконтрольних українській владі територіях – 31,5 млн осіб. Так, у 2020 р. сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні становив 1,2 на одну жінку, у 2022 р. через безпекові ризики, високий рівень невизначеності щодо майбутнього, розділення сімей тощо цей показник

⁵ ООН прогнозує скорочення населення України до 15 млн у 2100 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/naselennya-ukrajini-mozhe-skorotitis-do-15-milyoniv-u-2100-roci-prognoz-oon-302668/>

⁶ Vasylytsiv T., Lupak R., Mulska O., Levytska O., Baranyak I. Youth migration during war: Triggers of positive aspirations and preservation of human resources in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 2024, 22(2), 627-641. DOI: [10.21511/ppm.22\(2\).2024.49](https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.49)

зменшився до 1,0 (для порівняння у 2021 р. становив 1,5). Станом на кінець 2021 р. частка осіб у віці 60 років і старше була рівна 24,8 %, що призвело до посилення тиску на місцеві бюджети через збільшення необхідності додаткового фінансування медичних і соціальних послуг (для порівняння, у 2015 р. частка таких осіб становила 19,6 %). Частка вимушеної міграції жінок у фертильному віці серед мігрантів становить 20-30 %. Чисельність молодих жінок у віці 25-34 років в Україні внаслідок еміграції зменшилася на 1,8 млн осіб або 23 % у порівнянні з 2021 р.

2. *Критичне зменшення інтелектуально-кадрового потенціалу населення через масштабну міграцію дітей, молоді та висококваліфікованих кадрів як найбільш креативної і підприємницької верстви суспільства.* Упродовж 2022-2023 рр. виїхали та отримали статус тимчасового захисту за кордоном орієнтовно 20 % дітей, а також жінок у віці 18-34 рр., які проживали в Україні до 24 лютого 2022 р. Станом на 1 липня 2024 р. найвищий рівень вимушеної міграції дітей і молоді у віці до 35 років з України до держав ЄС зафіксовано у Німеччині, Польщі та Чехії, де сукупно за програмами тимчасового захисту зареєстровано понад 1,5 млн осіб або дві третини мігрантів у віці до 35 років [7]. Країнами-реципієнтами з обсягами міграції понад 50 тис. молоді з України є Іспанія, Болгарія, Італія, Румунія, Словаччина, Нідерланди та Ірландія.

3. *Посилення проблеми дефіциту вузькопрофільних фахівців у галузях економіки регіонів (особливо у промисловості, сферах транспорту, будівництва, освіти, сільському господарстві та ін.) через інтенсифікацію трудової міграції, у т.ч. робітничих кадрів.* За оцінками НБУ чисельність робочої сили у віковій групі 15-70 років на поч. 2024 р. зменшилася на понад 25 % у порівнянні до 2021 р. [8] За I півріччя 2024 р. кількість вакансій зросла майже на 19 тис. (у червні 2024 р. становила понад 110 тис. од.). Однак, кількість резюме, оновлених чи створених за цей період, становила 304 тис. од., що на 47 тис. од. менше, ніж у січні 2024 р. [9]. За результатами дослідження ринку праці України Європейською бізнес асоціацією встановлено, що у 2023 р. 74 % роботодавців відчували гострий дефіцит кадрів, 17 % – часткову їх нестачу [10]. Дефіцит кадрів на ринку праці в Україні станом на квітень 2024 р. становив 30 %. Найбільший приріст «кадрового голоду» спостерігався в Івано-Франківській (+88 %), Закарпатській (+87 %) і Хмельницькій (+51 %) областях. За абсолютною кількістю пропозицій праці станом на червень 2024 р. лідерами були Київська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Івано-Франківська області [11].

За результатами соціологічного опитування роботодавців у Львівській області (грудень 2023 р.) виявлено суттєвий дефіцит робітничих кадрів у регіоні,

⁷ Beneficiaries of temporary protection at the end of the month by citizenship, age and sex. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>

⁸ Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu>

⁹ Дефіцит кадрів. Work.ua. URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2667>

¹⁰ Три чверті роботодавців відчують дефіцит кадрів в Україні. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/try-chverti-robotodavtsiv-vidchuvayut-defitsyt-kadr>

¹¹ Інфляційний звіт. Квітень 2024 року. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf?v=7

зокрема 9 % і 8,4 % опитаних роботодавців вказали на нагальну потребу у слюсарях і зварювальників, а 7,8 % і 7,2 % – у токарях і операторах виробничої лінії. Регіональний ринок праці відчуває гострий дефіцит будівельників, трактористів, електриків, механіків тощо [12].

4. *Посилення просторових диспропорцій і дисбалансів урбанізаційного розвитку, послаблення кадрового ресурсу суб'єктів господарювання, особливо на прифронтових територіях, через неконтрольовані внутрішні міграційні процеси.* Так, за даними Міністерства соціальної політики України станом на травень 2024 р. кількість офіційно зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в країні становила 4,9 млн осіб, у т.ч. 3,6 млн – це особи, які перемістилися (чи повторно перемістилися) після початку повномасштабної війни, з них – 2,5 млн осіб не змогли повернутися до свого житла (житло зруйноване, або знаходиться у зоні активних бойових дій, або на тимчасово окупованій території). За даними МОМ станом на серпень 2024 р. 11,4 % населення України – це ВПО (3,7 млн осіб, зокрема 4,4 млн ВПО повернулися до попереднього місця проживання). За період квітень-вересень 2024 р. кількість ВПО зросла на 120 тис. осіб [13]. Найбільша кількість ВПО у 2024 р. проживає у Харківській, Дніпропетровській, Київській, Сумській, Одеській і Львівській областях. Найменшу кількість ВПО зареєстровано у Волинській, Рівненській і Херсонській областях (рис. 1) [14].

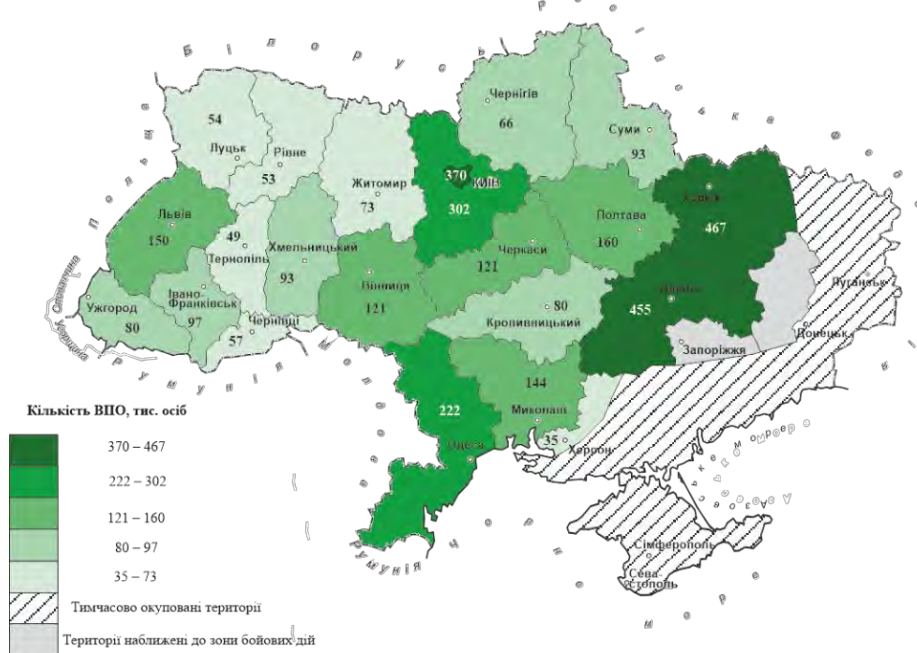

Рис. 1. Територіальний розподіл вимушених мігрантів в Україні, станом на серпень 2024 р.

Джерело: побудовано на основі звітів системних досліджень ООН в Україні щодо вимушеної міграції

¹² Мульська О. П., Васильців Т. Г., Пикус І. О. Інструменти збалансування попиту та пропозиції на працю випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти. *Регіональна економіка*. 2024. №2(112). С. 84-93. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2024-2-8>

¹³ В Україні понад 3,6 млн переселенців: де їх найбільше та з якими проблемами стикаються. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-ponad-3-6-mln-pereselentsiv-de-yih-1728644261.html>

¹⁴ Де в Україні найбільше переселенців: статистика з областей. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/de-ukrayini-naybilshe-pereselentsiv-statistika-1725633125.html>

Внутрішня вимушена міграція населення з початку повномасштабного вторгнення рф на територію України призвела до виникнення і поширення низки соціальних проблем, які стали тригерами послаблення соціальної безпеки регіонів, зокрема: поширення соціальної вразливості, бідності, збільшення незадовільного фінансово-матеріального стану ВПО; втрати роботи, неофіційної зайнятості ВПО на місцевому ринку праці, поширення прекаріату серед економічно активних ВПО, неможливості працювати дистанційно і виконувати оплачувані робочі завдання, низького рівня оплати праці, відсутності вакансії за спеціальністю; концентрація ВПО в адміністративних центрах громад; збільшення навантаження на соціальну інфраструктуру, бюджетного тиску; конфлікти з місцевим населенням, органами місцевої влади, упередженого ставлення до ВПО; проблеми соціалізації та асиміляції ВПО в місцевих громадах.

5. Диспропорції і нерівномірність статево-вікової структури населення регіонів України через значні природно-демографічні та міграційні втрати. Війна призвела до суттєвої трансформації статево-вікової структури населення через неконтрольовані міграційні процеси молоді, жінок у фертильному віці, нелегальне вивезення і примусову депортацію дітей на територію рф і білорусії, численні втрати осіб чоловічої статі на фронті, масштаби яких невідомі суспільству чи органам влади. Проблему посилює відсутність моніторингу міграційних процесів і ведення обліку демографічних втрат у регіонах України. Перебування дітей упродовж тривалого часу за кордоном, їхнє навчання у місцевих школах може суттєво змінити демографічну ситуацію України в наступні роки. За оцінками ООН, на кінець листопада 2022 р. український кордон з рф перетнули понад 2,9 млн осіб [15]. За даними Агентства ООН у справах біженців в Україні з тимчасово окупованих територій до рф вивезено понад 20 тис. дітей у 2022 р. За даними ООН за кордоном знаходиться 2,1 млн українських дітей (близько 30 % дітей, які станом на 1 січня 2022 р. проживали в Україні) [16].

Критичні втрати демографічного ресурсу України підтверджено результатами авторських емпіричних досліджень: кількість населення у економічно активному віці в Україні у результаті еміграції скоротилась на 4,4 млн. осіб або 15 % упродовж 2022 р. Через численну міграцію жінок фертильного віку рівень народжуваності лише у 2022 р. зменшився на 25 %. За результатами імітаційного моделювання встановлено, що за цей період ймовірний обсяг народжуваності становить близько 290 тис. осіб. Найвищі темпи зменшення народжуваності спостерігаються у віковій групі матерів 23-28 років, де рівень природного відтворення скоротився на понад 30 %. Реальні втрати народжуваності є значно вищими, оскільки зменшення народжуваності упродовж 2022 р. відбулося як через виїзд населення за кордон, так і через зростання смертності серед населення у зв'язку з обстрілами цивільної інфраструктури.

¹⁵ Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

¹⁶ Понад мільйон українських дошкільнят та мільйон школярів перебувають за кордоном Як зберегти зв'язок з Україною? URL: <https://eo.gov.ua/ponad-milyon-ukrainskykh-doshkilniat-ta-milyon-shkoliariv-perebuvauiut-za-kordonom-yak-zberehty-zv-iazok-z-ukrainoiu/2023/12/26/>

6. *Посилення непропорційності регіонального розвитку, диференціації центрально-периферійного поступу, фінансових асиметрій і бюджетних дисбалансів через нерівномірність розміщення та щільності населення, диспропорції статеві-вікової структури населення у регіонах.* Довідка: найбільші обсяги міграції за кордон були з м. Києва, Дніпропетровської та Харківської областей. За даними центру Разумкова станом на квітень 2022 р. 51,5 % опитаних українців, які виїжджали за кордон через війну були жителями східних і південних областей України, 45 % – центральних областей (зокрема 31 % – з м. Києва та Київської області), 4 % – західних областей [17]. За даними InfoSapiens, зі Запорізької області за кордон виїхала майже чверть усього населення регіону (24 %), з м. Києва – 20 % населення, з Київської області – 19 %, з Харківської – 17 %, з Дніпропетровської та Миколаївської областей – по 16 %. Натомість, зі Луганської області – лише 1 % населення (так як значна її частина була окупована ще з 2014 року), із західних областей України – до 10 % населення з кожної області [18].

Нерівномірний відтік людських ресурсів з певних регіонів за кордон чи на більш безпечні території, унеможливлення заміщення втрат робочої сили іммігрантами чи ВПО призвели до виникнення *викликів і загроз для економічної безпеки та подальшого відновлення економіки регіонів:*

- формування значного дефіциту ресурсного забезпечення економічного розвитку регіонів, асинхронність просторового розвитку через нераціональність розміщення людських ресурсів;
- поглиблення структурних і галузевих диспропорцій регіональних ринків праці через зростання кадрового дефіциту для місцевих суб'єктів господарювання;
- поглиблення бюджетних дисбалансів регіонів (напруженість у бюджетно-податковій сфері).

7. *Зменшення фінансово-інвестиційного потенціалу регіонів через неефективне використання потенціалу внутрішньої міграції бізнесу, інтенсифікацію зовнішніх міграційних процесів капіталу та інтелектуальної власності.* Масштабування цих проблем породжує такі загрози для економічної стійкості: зменшення ділової активності бізнесу, лімітування або відсутність податкових надходжень до місцевих бюджетів; погіршення стану науково-технічного потенціалу пріоритетних галузей економіки регіонів, інноваційного розвитку промислових підприємств; поглиблення диспропорцій і структурних дисбалансів розвитку внутрішнього споживчого ринку; значну втрату ресурсного забезпечення розвитку економіки регіонів, особливо фінансово-інвестиційного, підприємницького та інноваційного.

Міграційна безпека є екзистенційною детермінантою забезпечення соціально-економічної резильєнтності регіонів. Соціально-економічна нестабільність України, низькі стандарти життя населення, суспільно-політичні потрясіння призвели до формування інтенсивних міграційних потоків, що спрямовувались до країн ЄС з високим рівнем зайнятості економічно активного населення. Міграція населення каталізувала процеси деформації

¹⁷ Більше половини українців, що їдуть за кордон – зі Сходу та Півдня. Опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/5/248106/>

¹⁸ Наскільки масштабною буде демографічна криза в Україні і як повернути біженців. URL: <https://texty.org.ua/fragments/109074/yakym-ye-masshtab-majbutnoyi-demohrafichnoyi-kryzy-v-ukrayini/>

статевовікової структури населення у бік старших вікових груп та трансформації професійно-кваліфікаційної, деградації екістико-поселенського простору територій походження мігрантів. Водночас в окремих регіонах України внаслідок непропорційності міграційного руху спостерігалось суттєве збільшення навантаження на об'єкти соціальної інфраструктури, загострювалась конкуренція на регіональних ринках праці. Вимивання трудового та інтелектуально-кадрового потенціалу посилювалось у роки макроекономічних шоків та безпекових криз у результаті анексії АР Крим та окупації частин територій Донецької й Луганської областей й набрало критично загрозливих масштабів у період повномасштабного вторгнення у 2022 р.

Регіони України за значенням показника міграційної безпеки є диференційованими, що у більшій мірі пов'язано, як з географічними особливостями їх розташування (наближеність до кордонів з державами з вищими стандартами життя та затребуваністю у робочій силі), так і рівнем використання та реалізації наявного соціально-економічного потенціалу.

Зокрема, за результатами апробації авторської методики встановлено, що у 2010 р. найвищий рівень внутрішньої міграційної безпеки спостерігався у прикордонних до країн ЄС західних областях України, а саме Чернівецькій (0,971¹⁹), Закарпатській (0,911), Івано-Франківській (0,776) та Львівській (0,716), де у результаті перерозподілу людських ресурсів та еміграції населення до працедефіцитних регіонів сформувались сприятливі умови для забезпечення їх соціально-економічної резильєнтності. Помірно високий рівень міграційної безпеки також зафіксований у промислових регіонах східної України – Запорізькій (0,716), Донецькій (0,691) та Дніпропетровській (0,666), а також Одеській (0,69) та Київській (0,694) областях, які, за рахунок розвиненої соціально-економічної інфраструктури, у досліджуваному періоді належали до територій з високим попитом на робочу силу.

Примітно, що в роки відносної соціально-економічної стабільності (2011-2013 рр.; 2017-2019 рр.) та зростання якості життя населення України, рівень міграційної безпеки покращувався в індустріально-логістичних центрах України та погіршувався в аграрних регіонах (Черкаській, Хмельницькій, Херсонській, Житомирській, Чернігівській, частково Вінницькій та Полтавській областях). Наростання розривів у соціально-економічному розвитку між індустріальними та аграрними регіонами посилювало вимивання інтелектуально-кадрового потенціалу в останніх, що інгібувало процеси економічного зростання та послаблювало здатність даних територіальних систем до відновлення соціально-економічної стійкості.

Погіршення безпекової ситуації на сході України й початок збройної агресії РФ проти України у 2014 р. активізувалися процеси вимушеного переміщення населення, яке за своїми масштабами та наслідками значно перевищує традиційну трудову та освітню міграцію довоєнного періоду. Окупація та часткове знищення виробничої інфраструктури Донбасу зменшило ділову активність підприємств східних регіонів, а також, у результаті міграції значної кількості переселенців, деформувало внутрішній баланс розподілу людських, в

¹⁹ *Примітка:* емпіричний показник міграційної безпеки, обчислений індексним методом, еталонне значення якого становить 1. Наближення до 0 є свідченням про критичне послаблення міграційної безпеки у регіоні.

тому числі трудових, професійно-кадрових ресурсів в межах країни. Відтак, у регіонах, охоплених бойовими діями та територіально наближених до них, рівень міграційної безпеки набував критично низьких значень і коливався у межах від 0,518 у Луганській області до 0,588 у Харківській (рис. 2а). Якщо у Донецькій та Луганській областях стан міграційної безпеки послаблювався за рахунок активних бойових дій, то у прикордонних до них регіонах (Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій) – більшою мірою за рахунок масштабного прибуття ВПО, особливо соціально вразливих категорій (жінок, дітей, пенсіонерів та інвалідів), які суттєво збільшували навантаження на соціально-економічну інфраструктуру приймаючих територій, створили умови для посилення кризових явищ на місцевих ринках праці (зростання рівня безробіття, зниження доходів в цілому). Затягування військових дій у Донецькій та Луганській областях та невизначеність ситуації в цілому упродовж 2014-2021 рр. «законсервували» процеси соціально-економічного розвитку у даних регіонах та відповідно створили сприятливі умови для еміграції економічно активного населення, що відповідно негативно впливало на стан міграційної безпеки.

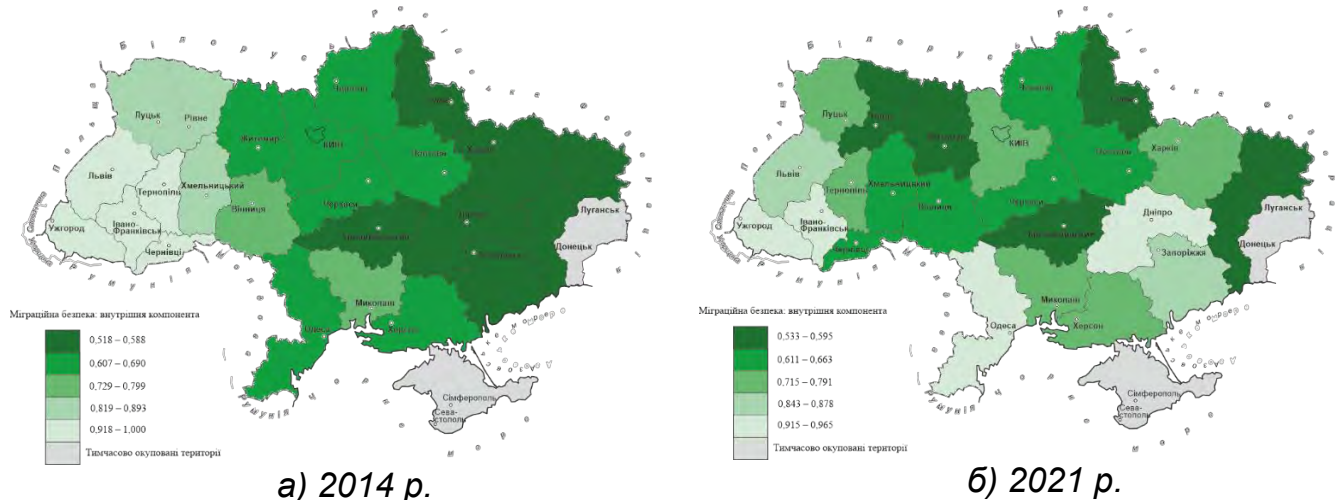

Рис. 2. Міграційна безпека регіонів України: внутрішня компонента, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

У західних регіонах України рівень міграційної безпеки демонстрував тенденцію до покращення значень, що першочергово пов'язано із віддаленістю даних територій від зони воєнних дій, а також із порівняно невеликими обсягами прийнятих тут вимушених мігрантів зі східних регіонів. Відтак, у 2014 р. у Чернівецькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській та Львівській областях емпіричне значення показника міграційної безпеки коливалось в діапазоні 0,918 – 1,0.

У період 2016-2019 рр. інтенсивність міграцій зменшувалася у зв'язку із відносною стабілізацією лінії фронту. Поступове пожвавлення економічних процесів в Україні знайшли своє відображення у покращенні соціально-економічної ситуації в промислових регіонах України, а також територіях з найвищим рівнем розвитком сектору ІТ-технологій. Так, у 2019 р., у порівнянні з 2014 р. рівень міграційної безпеки у результаті внутрішньої міграції населення у більшості центральних та південно-східних регіонів України (крім Донецької та

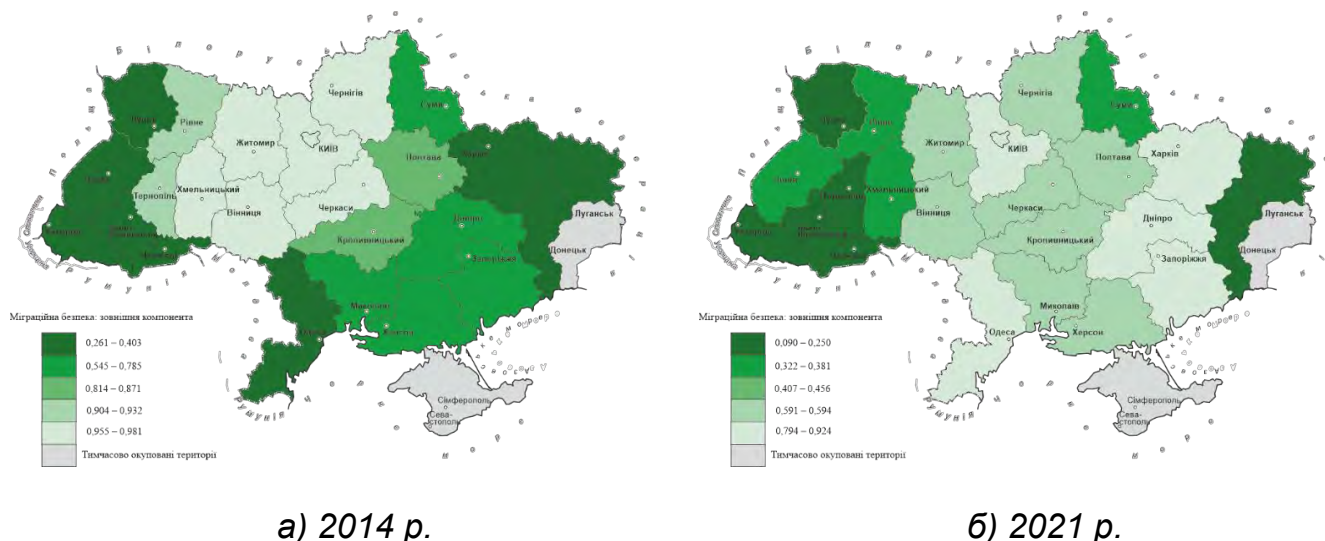
Луганської областей) зростав. Найбільш відчутно покращилась міграційна безпека у Дніпропетровській (0,254 в.п.), Запорізькій (0,183 в.п.), Одеській (0,13 в.п.) і Харківській (0,097 в.п.) областях.

Запровадження карантинних заходів та обмежень у 2020-2021 рр. у зв'язку із пандемією COVID-19 інгібували процеси соціально-економічного розвитку, призвели до зменшення ділової активності суб'єктів господарювання, особливо у суспільно контактних галузях економіки (туризм, сфера готельно-ресторанних послуг, відпочинку та розваг). Обмеження на вільне пересування та імплементація практики праці чи навчання в онлайн-режимі значно зменшили рівень міграційної мобільності населення, що на практиці відобразилося у зміні значень емпіричного показника міграційної безпеки. Регіони, які у найбільш короткі терміни змогли адаптуватися до реалій життя в умовах карантинних обмежень, залишалися міграційно привабливими. Таким чином, у 2021 р. (рис. 26) високі значення міграційної безпеки були зафіксовані в Закарпатській (0,965), Івано-Франківській (0,951) Дніпропетровській (0,926), Одеській (0,915), а також Львівській (0,878), Волинській (0,853), Запорізькій (0,843), Харківській (0,747) та Київській (0,726) областях. Водночас до регіонів з критичним станом міграційної безпеки (значення індикатора не перевищувало 0,595) можна віднести Рівненську, Житомирську, Сумську, Кіровоградську області, а також Донецьку та Луганську, які характеризувалися найнижчим рівнем соціально-економічної стійкості.

На загал емпіричний показник міграційної безпеки в розрізі зовнішніх міграційних процесів погіршувався у періоди макроекономічних та суспільно-політичних потрясінь та демонстрував тенденцію до зростання у часи соціально-економічної стабільності. Оскільки реалізація процесу переїзду за кордон потребує більш ґрунтовної підготовки та зусиль з боку потенційного мігранта, інтенсивність зовнішнього вектору міграції великою мірою залежить від наявності встановлених соціальних зв'язків і контактів, які полегшують процес переїзду та дозволяють прискорити проходження адаптаційно-інтеграційного періоду в життя мігранта в приймаючому соціумі. Зважаючи на те, що західні області України межують з країнами ЄС, у яких валові доходи працездатного населення в 5-7 разів перевищують середньодержавні значення, рівень зовнішньої міграційної безпеки у цих областях набував низьких значень і демонстрував тенденцією до погіршення упродовж 2010-2021 рр.

У структурі міграційних процесів домінувала трудова міграція, проте в умовах загострення проблем демовідтворення у країнах ЄС зростала також частка освітньої міграції, що відповідно підвищувало ризики нарощення втрат соціально-демографічного та інтелектуально-кадрового потенціалу прикордонних регіонів України. Схожі тенденції простежувались і в 2014 р., однак загострення військово-політичної ситуації на сході України та вимушена евакуація населення із регіонів охоплених військовими діями послабили стан міграційної безпеки в цілому. Так, у 2014 р. у результаті еміграції населення закордон у рейтингу ТОП-10 регіонів з найнижчим рівнем міграційної безпеки ввійшли області (рис. 3а): південно-східного кластеру: Харківська (0,261), Донецька (0,261), Луганська (0,315), Одеська (0,349) та Запорізька (0,580); західного кластеру: Чернівецька (0,281), Івано-Франківська (0,296), Львівська (0,312), Волинська (0,321), Закарпатська (0,403).

Найбільші значення міграційної безпеки у 2014 р. були зафіксовані у центральних (працедефіцитних) регіонах, які територіально наближені до м. Києва та для забезпечення стійкості у процесах соціально-економічного зростання потребували залучення додаткових інтелектуально-кадрових ресурсів. Таким чином, ці регіони виступали драйверами економічного зростання в умовах погіршення безпекової ситуації у промислових регіонах України в 2014 р. і були найбільш привабливими для іммігрантів, що у деякій мірі врівноважувало зовнішні соціально-демографічні втрати центрального макрорегіону.

а) 2014 р.

б) 2021 р.

**Рис. 3. Міграційна безпека регіонів України:
зовнішня компонента, 2014 р., 2021 р.**

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

У 2020-2021 рр. в умовах закриття кордонів і введення суворих карантинних обмежень зовнішня міграційна активність населення суттєво зменшилася, що загалом позитивно вплинуло на зміну значень зовнішньої компоненти міграційної безпеки в регіональному зрізі. Зокрема, у 2021 р. помірний рівень міграційної безпеки (більше 0,591) спостерігались у 13 з 24 областей, тоді як критичний рівень міграційної безпеки (менше 0,2) був у Закарпатській, Волинській, Луганській, Чернівецькій, Донецькій та Івано-Франківській областях (рис. 3б).

Результати авторських розрахунків підтвердили тезу, що структурно-кваліметричні параметри міграційних процесів і напрям їх впливу на міграційну безпеку видозмінюються у залежності від рівня соціально-економічної резильєнтності території. При цьому в умовах сталого та планомірного зростання значень детермінант, які відображають соціально-економічний розвиток регіону, міграційна безпека покращується, а при зворотній тенденції – навпаки погіршується. У векторному зрізі стан міграційної безпеки значною мірою залежить від інтенсивності внутрішніх переміщень населення, у результаті яких відбувається перерозподіл людських ресурсів у залежності від потреб економіки у робочій силі.

1.2. Імітаційне та причинно-наслідкове моделювання впливу міграції на соціально-економічну резильєнтність регіонів України

Соціально-економічна резильєнтність регіонів є екзистенційною детермінантою їхнього економічного розвитку, що відображає здатність систем реагувати на зовнішні виклики з мінімальними втратами, адаптуватися до змін середовища та відновлюватися після шоку. Ця здатність передбачає створення механізмів швидкої адаптації, мобілізації ресурсів та ефективного їх використання для протидії ризикам і загрозам, зокрема міграційним викликам.

Важливою особливістю соціально-економічної резильєнтності регіонів є інтеграція економічного розвитку з елементами міграційної безпеки, що включає не лише запобігання негативним наслідкам міграційних процесів, а й формування умов для ефективного управління ними з урахуванням впливу на економічну систему регіонів, у т.ч. ринок праці та соціальну сферу. Такий підхід дозволяє регіонам розвивати стійкість до зовнішніх потрясінь, власну опірність і здатність адаптуватися до нових умов. Синергія між соціально-економічною стійкістю і здатністю адаптуватися до міграційних викликів і макроекономічних шоків сприяє підвищенню ефективності реалізації регіональних економічних політик. Такий підхід також дозволяє не лише зберегти стабільність, але й сформувати умови для сталого економічного зростання, підвищення рівня життя населення та інституційного розвитку. У підсумку регіони отримують можливість забезпечувати довгострокову стійкість і конкурентоспроможність в умовах глобальних змін.

Апробація авторської методики побудови емпіричних показників соціально-економічного розвитку регіонів у розрізі компонент за 2010-2021 рр. дозволила виділити два шоки (2014-2015 рр. і 2020-2021 рр.), які призвели до послаблення резильєнтності регіонів. Так, показники розвитку компоненти «Розвиток ринку праці» у національному розрізі за 2010-2014 р. зменшилися на 6,4 в.п. За цей період у всіх регіонах спостерігається регрес ринку праці, крім Вінницької (збільшення на 2 в.п.), Волинської (+1,5 в.п.), Житомирської (+2,2 в.п.), Чернігівської (+3,5 в.п.) областях. У 2014 р. найменше значення показника розвитку ринку праці було в Луганській (0,696²⁰) і Донецькій (0,710) областях, що пов'язано з військовими діями на території регіонів і численними вимушеними міграційними переміщеннями населення (формування нової соціально вразливої категорії населення – ВПО). Примітно, що низхідна динаміка поступу регіональних ринків праці спостерігалася до 2016 р. (середньорічне зменшення емпіричного показника на 3-4 в.п.).

Емпірика розвитку регіональних ринків праці України за 2010-2021 рр. є інформаційно-аналітичним базисом ідентифікації міри їх резильєнтності на основі розрахунку відповідних показників. У проєкції обчислених індикаторів вразливості регіонів до наслідків шоків встановлено, що найбільші економічні втрати на ринку праці у 2014-2015 рр. мали Донецька і Луганська (по 0,2 в.п.) області, помірні – Запорізька (0,06 в.п.), Полтавська (0,08 в.п.), Херсонська (0,04 в.п.), Львівська (0,03 в.п.) області. Натомість, у період поширення пандемії Covid-19 економічні втрати на регіональних ринках праці (0,1-0,05 в.п.)

²⁰ Примітка: емпіричні показники компонент соціально-економічного розвитку обчислено індексним методом на основі сформованої авторами системи показників, де наближення до 1 означає високий рівень розвитку.

спостерігалися у всіх регіонах України, що пояснюється негативними наслідками пандемії для розвитку трудового потенціалу та сфери соціально-трудових відносин загалом.

Так, економічна криза, спричинена COVID-19, призвела до зростання безробіття і зниження участі в робочій силі. У II кв. 2021 р. в Україні спостерігалось поступове зменшення рівня безробіття, що було пов'язано з відновленням економіки та зростанням попиту на робочу силу. Однак, навіть за умови часткового відновлення, рівень безробіття залишався високим порівняно з попередніми роками, що спричинено такими структурними особливостями регіональних ринків праці як: невідповідність кваліфікації працівників потребам ринку, небажання перекваліфіковуватися чи освоювати нові професії, обмежена мобільність робочої сили тощо (рис. 4). Крім офіційного безробіття, скоротилося також приховане, яке проявлялося у зменшенні кількості осіб, зайнятих неповний робочий день, а також тих, хто не здійснював активних спроб знайти нову роботу. Водночас суттєвий вплив на ситуацію із безробіттям мали обмеження щодо зовнішньої міграції.

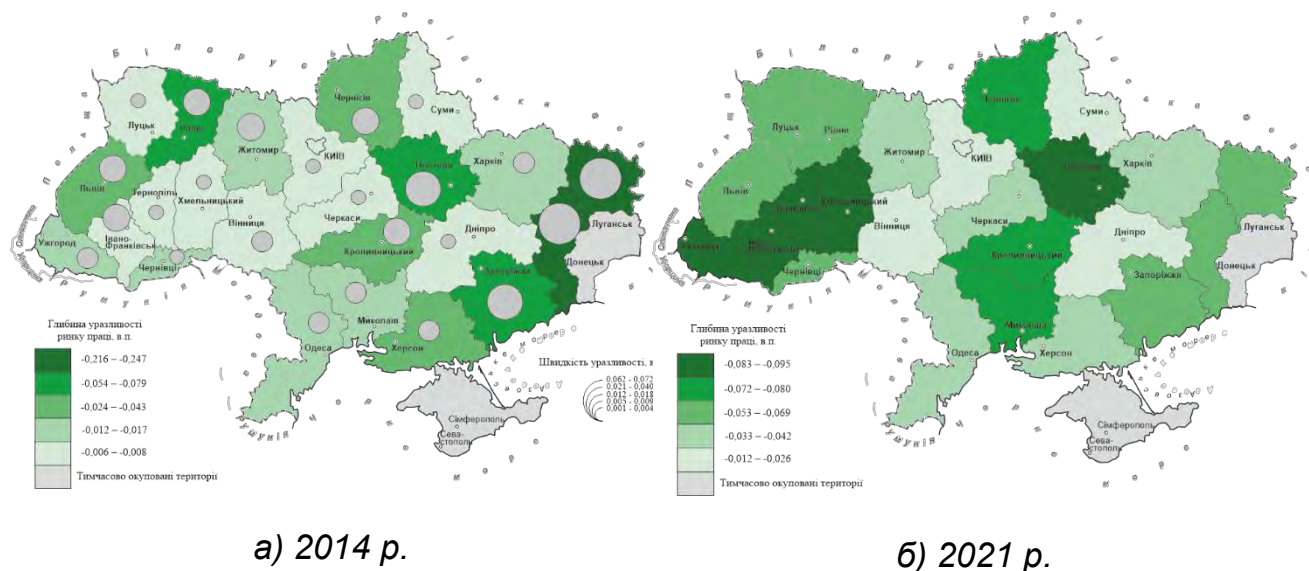

Рис. 4. Вразливість регіональних ринків праці в умовах міграційної кризи, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Серед регіонів України у 2014 р. за показником резильєнтності ринку праці виділялися Донецька (0,756) і Луганська (0,988) області, які демонстрували найбільшу міру адаптивності сфери зайнятості як до загроз ендегенного, так і до ризиків екзогенного середовища. Водночас, Запорізька (0,174), Полтавська (0,237), Рівненська (0,162) області у 2014 р. характеризувалися помірним ступенем стійкості ринку праці, що пов'язано з галузевою специфікою регіонів. У постковідні роки всі регіони України демонстрували помірні рівні резильєнтності (діапазон від 0,009 до 0,08).

Ресурсний потенціал відновлення регіональних ринків праці України в 2014-2015 рр. був значно вищий, ніж у 2021 р. Так, лише для Миколаївської, Сумської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської і Чернігівської областей у 2014 р. були характерні від'ємні значення «запасу міцності», що

свідчить про економічний дефіцит відновлення (економічні втрати більші, ніж наявний ресурсний потенціал). Натомість, у 2021 р. лише для Дніпропетровської, Сумської і Черкаської областей поточний ресурс відновлення був достатній для покриття економічних втрат на ринку праці.

Макроекономічні та інші шоки негативно вплинули на соціальний розвиток України, що призвело до зменшення рівня добробуту населення, поширення проблем соціальної вразливості та нерівності, обмеження доступу до соціальних послуг і благ. Послаблення соціальної резильєнтності регіонів сприяло поширенню аспірацій соціального утримання, деградації трудового потенціалу, збільшення рівня бідності, нераціональної економічної, у т.ч. споживчої, поведінки населення. Зменшення ступеня соціальної стійкості регіонів стало тригером регресу людського капіталу, що ускладнило перехід до інноваційного розвитку економічних систем регіонів та імплементації передових науково-технічних досягнень.

Соціальна сфера України є однією з найбільш вразливих до системних кризових впливів, що підтверджують результати емпіричних досліджень. Наслідки макроекономічного шоку в 2014 р. призвели до значно більших за обсягом економічних втрат у соціальній сфері у порівнянні з втратами інших компонент соціально-економічної вразливості (рис. 5). Так, середньодержавний показник втрат розвитку соціальної сфери у 2014 р. складав 0,3 в.п. Закономірно, що найбільші втрати соціальної сфери у 2014 р. спостерігалися у Донецькій (0,3 в.п.) і Луганській (0,4 в.п.) областях, а найменші – у Дніпропетровській (0,06 в.п.), Запорізькій (0,018 в.п.) і Львівській (0,038 в.п.) областях. Цікавим фактом є те, що показник втрат по Україні у 2020-2021 рр. у соціальній сфері становив 0,05 в.п., що на 0,25 в.п. менше, ніж у 2014 р. Натомість, втрати розвитку соціальної сфери у всіх регіонах були на 0,05-0,07 в.п. більшими у 2021 р., ніж у 2014-2015 рр. Така тенденція свідчить про зменшення рівня еластичності й адаптивності регіонів до наслідків шоків, що у випадку зростання їх кількості призводить до більших за обсягів економічних втрат у кожній сфері.

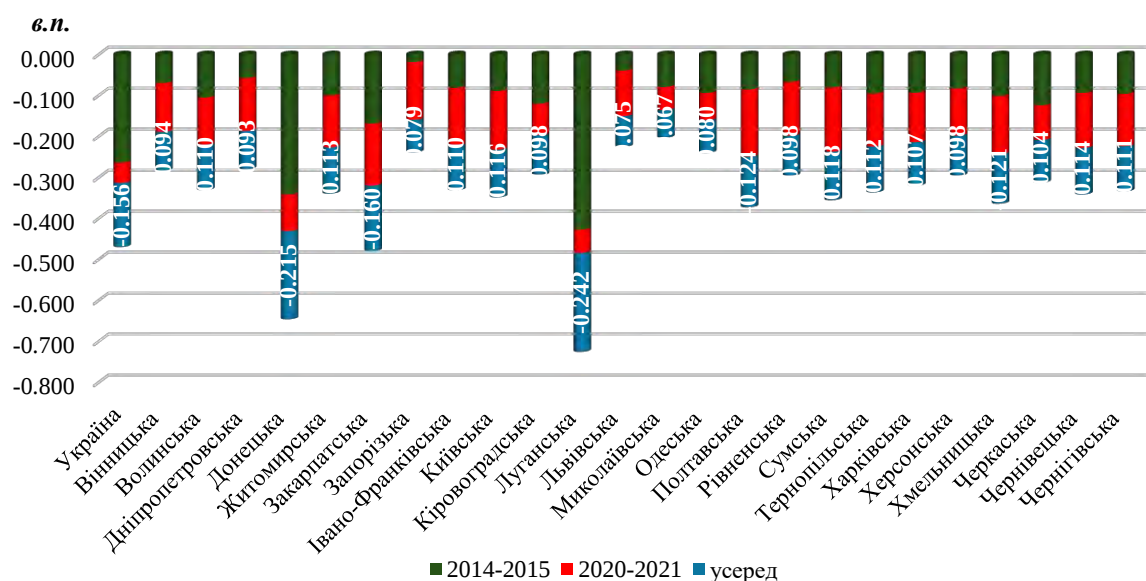

Рис. 5. Емпіричні показники втрат соціальної сфери в регіонах України як наслідок макроекономічних шоків, 2010-2021 рр., в.п.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Період уразливості соціальної системи свідчить про неспроможність регіонів забезпечувати розвиток з найменшими втратами. Найбільший період вразливості (5 років) спостерігався у Львівській, Вінницькій і Волинській областях – 4 роки; найменш вразливою за окресленим показником була Полтавська область (1 рік). Примітно, що не всі регіони, які демонстрували найменший період вразливості мали таку ж малу швидкість економічних втрат. Зокрема швидкість уразливості соціальної сфери в Полтавській області була у 4 рази більша, ніж у Запорізькій області, для якої період вразливості становив 3 роки. У 2021 р. Вінницька, Житомирська та Сумська області демонстрували найменший період вразливості (1 рік), однак швидкості уразливості їх соціальних систем були одними з найбільших (0,129 в.п./рік, 0,13 в.п./рік і 0,16 в.п./рік відповідно). За усередненим показником найменшої швидкості уразливості соціальної сфери як наслідок впливу двох шоків 2014 р. і 2020 р. лідерами були Львівська, Миколаївська, Запорізька, Волинська та Дніпропетровська області.

У 2014-2015 рр. найбільший показник уразливості соціальної системи спостерігався у Донецькій (0,511) і Луганській (0,426) областях, а найменший – Запорізькій (0,027) і Полтавській (0,042) областях (рис. 6). У 2020-2021 рр. ситуація змінилася: відносно уразливу соціальну систему мали Полтавська (0,163), Тернопільська (0,130), Закарпатська (0,152) області. Однак, у 2014 р. для Донецької, Львівської та Сумської областей період відновлення становив 1 рік, що свідчить про значний соціальний потенціал забезпечення стійкості або незначні економічні втрати для соціальної системи. Середньодержавний темп відновлення соціальної системи після шоку 2014 р. (0,09 в.п./рік) вказує на значний прогрес на національному рівні щодо нарощення ресурсного потенціалу, «запасу міцності» для забезпечення соціальної стійкості.

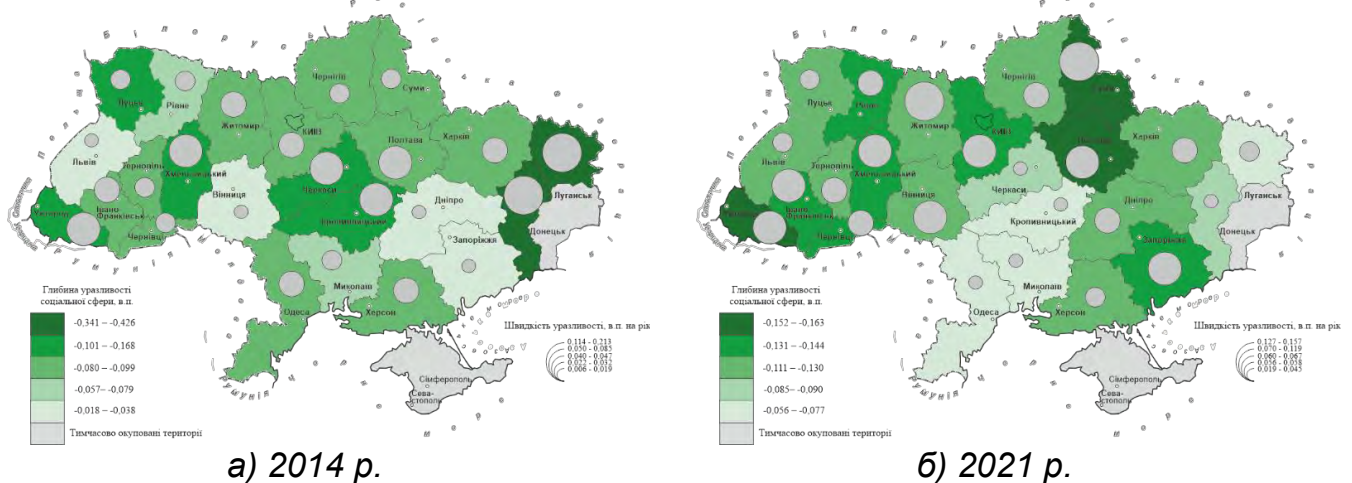

Рис. 6. Вразливість соціальної сфери регіонів України в умовах міграційної кризи, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

У середньому по Україні показник резильєнтності соціальної сфери зменшився з 0,526 у 2014 р. до 0,025 у 2021 р. Такі результати дослідження доводять тезу про зменшення спроможності соціальної сфери регіонів швидко адаптуватися до змін; у 2021 р. емпіричний показник запасу міцності був від'ємний (-0,025). Показник опірності соціальної системи України до шоків зменшився з 30,01 % у 2014 р. до 6,79 % у 2021 р., що свідчить про послаблення

ресурсного потенціалу країни та здатності системи витримувати шоків стани. Натомість коефіцієнт відновлення збільшився на 0,13 в.п. (з 0,84 у 2014 р. до 0,97 у 2021 р.).

Серед усіх регіонів України позитивні зрушення щодо забезпечення соціальної стійкості характерні для Запорізької (значне зростання коефіцієнта опірності (з 6,51 % до 14,88 %) і збільшення коефіцієнта відновлення (з 1,02 до 0,85)), Полтавської (характерний найвищий коефіцієнт опірності у 2021 р. – 16,7 %), Рівненської (коефіцієнт відновлення у 2014 р. становив 1,02) областей. Суттєві негативні зрушення спостерігалися у Донецькій і Луганській областях, а саме – найменші значення показника резильєнтності в 2021 р. (0,09 і 0,03 відповідно), найбільше за обсягами зменшення запасу міцності. Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська області демонстрували зменшення коефіцієнта опірності (наприклад, у Закарпатській області – з 17,9 % до 15,9 %). У 2014 р. висока міра відновлення була характерна для Вінницької, Запорізької, Одеської, Рівненської, Херсонської областей; у 2021 р. для жодної області України не були характерні високої показники здатності відновлення стійкості соціальної сфери.

Починаючи з 2000-х років в Україні відбулися масштабні трансформації, зумовлені зміною парадигми соціально-економічного розвитку, які спричинили глибокі зрушення в усіх сферах суспільного життя, включно в демографічній системі. Демографічні процеси, з одного боку, є наслідком економічних змін, виступаючи своєрідною надбудовою над трансформаціями у системі господарювання, а з іншого, – впливають на соціально-економічну систему загалом, темпи поступу та ступінь стійкості, визначаючи траєкторію розвитку регіонів. Наявні демотенденції в Україні, такі як природний спад демографічного і значні обсяги міграції, мають негативний вплив на забезпечення демографічної стійкості регіонів. Демографічна стійкість, як ключова інституційна умова економічного зростання, передбачає стабільну вікову, статеву та професійну структуру населення, здатну забезпечувати стійкість соціально-економічної системи до шоків. Таким чином, дослідження взаємозв'язку між демографічною компонентною соціально-економічної стійкості та економічним зростанням має прикладне значення. Адже у сучасних умовах демографічних та макроекономічних викликів саме інтеграція цих аспектів може стати тригером відновлення країни у повоєнному періоді.

Протягом досліджуваного періоду найбільші демографічні втрати демонстрували регіони-донори людських ресурсів для країн ЄС на тлі інтенсифікації міграційних процесів. Загальнодержавний показник демографічної безпеки мав тенденцію до зниження з 2010 р., втрати у 2014-2015 рр. становили 0,013 в.п., а у 2020-2021 рр. – 0,056 в.п. Зокрема, у 2010 р. найменші показники демографічної безпеки були характерні для Чернігівської (0,758), Харківської (0,777), Луганської (0,749) і Донецької (0,737) областей. Водночас у період міграційної кризи (2014-2015 рр.) найбільше послаблення демографічної безпеки спостерігалось у Донецькій і Луганській (на 0,3 в.п.), Тернопільській (0,2 в.п.), Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській і Сумській (0,1 в.п.) областях (рис. 7). Натомість найбільші демовтрати в 2020-2021 рр. були характерні для Запорізької (0,13 в.п.), Львівської (0,11 в.п.) і Кіровоградської (0,1 в.п.) областей, що пов'язано із економічним спадом через пандемію COVID-19.

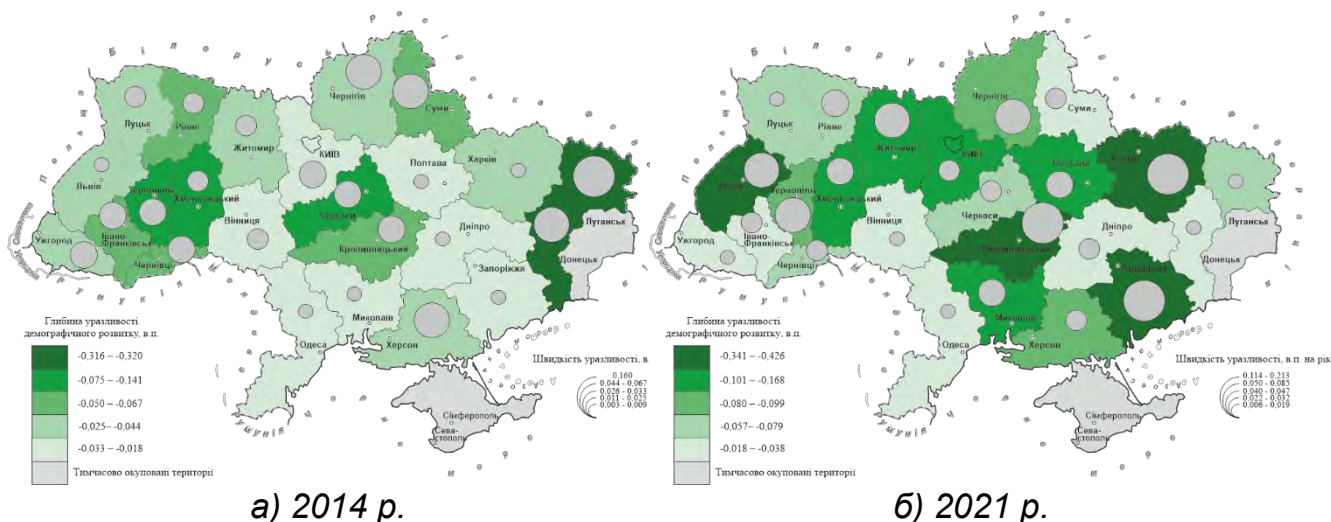

Рис. 7. Вразливість демографічного розвитку регіонів України в умовах міграційної кризи, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Демографічна вразливість є динамічним показником, який значною мірою залежить від умов екзогенного середовища, детермінована довгостроковими макроекономічними та ін. шоками. Результати аналізу довели, що швидкість змін уразливості після 2014 р. поступово зменшувалася, що свідчить про збільшення ступеня адаптивності демографічної сфери регіонів до нових загроз і викликів. Максимальне значення уразливості (0,799) спостерігається для 5-ти річного лагу (з 2014 р.), що вказує на високу концентрацію демографічних ризиків в окремих регіонах. Найменші значення вразливості демографічної сфери (0,01) характерні для короткотривалих періодів (1-2 роки).

Найбільші емпіричні показники відновлення демографічної сфери після 2014 р. мали Івано-Франківська (0,054), Київська (0,05), Тернопільська (0,07), Херсонська (0,117), Чернівецька і Чернігівська (по 0,066) області. Найменшим потенціалом до відновлення демографічної сфери після шоку 2014 р. характеризувалися Миколаївська, Полтавська, Дніпропетровська області. Примітно, що області центральної України мали помірний рівень відновлення демографічної сфери, що зумовлено низькою міграційною активністю населення, незначним позитивними міграційними аспіраціями серед молоді, особливо студентської, та, порівняно з іншими регіонами, вищим рівнем демовідтворення.

Варто відзначити, що демографічний розвиток регіонів України має найменший рівень гнучкості та адаптивності до шоків у порівнянні з іншими компонентами соціально-економічного розвитку. Так, показник демографічної резильєнтності у 2014 р. був найбільший у Донецькій (0,790), Луганській (0,320) і Тернопільській (0,422) областях. Військова агресія РФ і її вторгнення на територію України в 2014 р. послабили демографічну резильєнтність через поширення проблеми ВПО та загострення міграційної кризи.

Сучасні виклики розвитку економіки України ускладнюють реалізацію політики посилення економічної стійкості через системні дестабілізуючі фактори. У критичні періоди розвитку виникає потреба в переосмисленні підходів до управління соціально-економічними процесами, що включає адаптацію до нових демографічних, екологічних та економічних реалій. Це

вимагає впровадження сучасних принципів і методів забезпечення соціально-економічної резильєнтності як ключових факторів стабільного розвитку. Тому соціально-економічна резильєнтність як нова парадигма економічного поступу спрямована на справедливий розподіл економічних благ, фінансову самодостатність регіонів тощо. Вона є не лише передумовою відродження країни, але й основою для довгострокового економічного зростання.

Результати дослідження показників економічних втрат розвитку регіонів України за 2010-2021 рр. засвідчили, що у 2014 р. економічні втрати були значно більшими, ніж у роки поширення пандемії (2020-2021 рр.). Закономірно, що найбільші втрати у 2014 р. понесли Донецька та Луганська області (0,316 і 0,320 відповідно); у 2020 р. – це Запорізька, Львівська, Харківська, Хмельницька, Житомирська, Кіровоградська області. Карантинні заходи вплинули на споживчі настрої, паралізувавши діяльність кількох галузей, зокрема роздрібної торгівлі, готельно-ресторанного бізнесу та транспортних перевезень у всіх регіонах України, що призвело до скорочення доходної частини місцевих бюджетів. Регіони, які швидше адаптувалися до обмежень і були орієнтовані на споживчий попит, демонстрували менші втрати економічного розвитку. Для промислових регіонів були характерні значні економічні втрати як наслідок шоку, а швидкість відновлення розвитку промислового сектора була значно меншою, ніж в інших галузях національної економіки.

Період економічної вразливості регіонів України коливався від 1 до 6 років. Максимальний період уразливості спостерігався у тих регіонах, які зазнали тривалих шоків, наприклад, військових дій (Донецька та Луганська області, період уразливості становив 6 років). Натомість регіони зі малим (1-2 роки) періодом уразливості (Волинська та Закарпатська області) демонстрували високу стійкість до макроекономічних шоків. Швидкість уразливості як показник, який відображає темпи адаптації регіонів до шоків свідчить про значну диференціацію регіонів щодо показника економічної стійкості у 2014-2015 рр. і 2020-2021 рр. Найбільша швидкість уразливості спостерігалася у Луганській області (0,160 в.п./рік), що пов'язано з критичним впливом військових дій, а найменші значення швидкості уразливості були характерні для областей із низьким рівнем ризиків, наприклад, Волинської області (0,004 в.п./рік).

Рівень економічної вразливості регіонів був найбільший у кризові періоди (2014-2015 рр.), що пов'язано з безпековими чинниками та суттєвим послабленням економічно-ресурсного потенціалу територій. У 2020-2021 рр. вплив COVID-19 на економічний розвиток України виявився менш помітним у порівнянні з попередніми кризами, за винятком декількох областей (рис. 8). Зокрема, найменший рівень середньої уразливості зафіксовано у Волинській (0,009) і Закарпатській (0,014) областях, що свідчить про високу міру соціально-економічної резильєнтності регіонів. Найвищий рівень середньої уразливості спостерігався у Донецькій (0,175) і Луганській (0,349) областях.

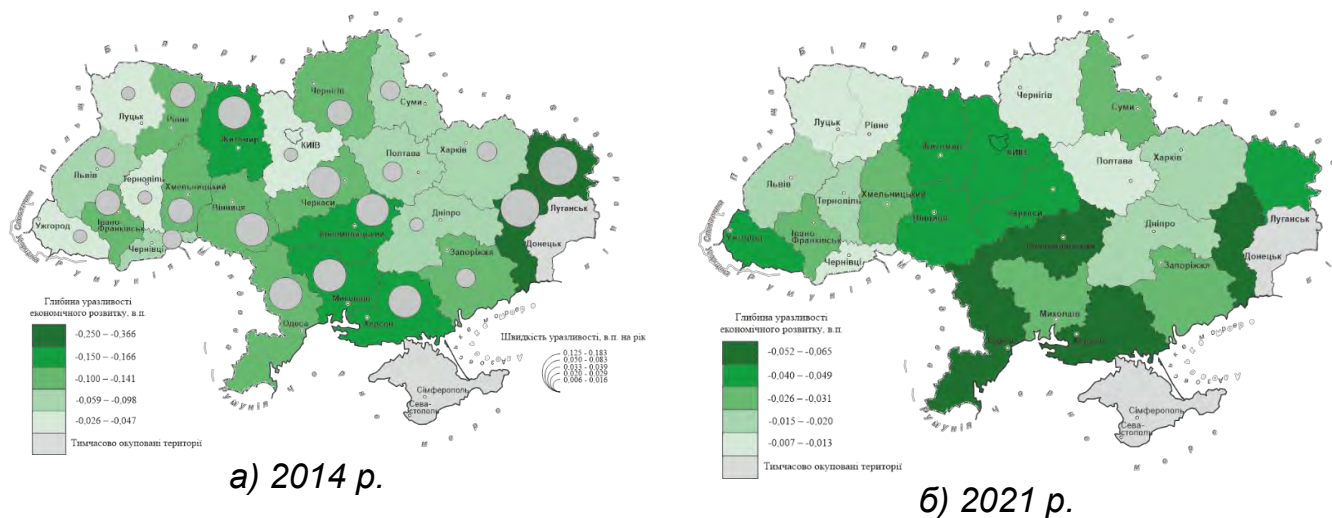

Рис. 8. Економічна вразливість регіонів України в умовах міграційної кризи, 2014 р., 2021 р.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Результати аналізу соціально-економічної резильєнтності України у 2010-2021 рр. довели, що в багатьох регіонах спостерігалось зниження запасу міцності, зокрема, унаслідок виснаження ресурсного потенціалу через тривалі виклики. Стійке відновлення спостерігалось у Київській, Львівській та Черкаській областях. Суттєве зменшення показника опірності з 22,48% (у 2014 р.) до 1,36 % у 2021 р. свідчить про нездатність регіонів протистояти кризам і мінімізувати негативні наслідки шоків. Регіонами-лідери за показниками економічної резильєнтності у 2014 р. були Луганська (у 2014 р. запас міцності рівний 0,549) і Донецька (рівень опірності становив 32,97 %). Регіонами з помірним рівнем економічної резильєнтності в 2014 р. були Вінницька, Рівненська, Івано-Франківська, Черкаська області, які характеризувалися збалансованими коефіцієнтами опірності (від 10 % до 20 % у 2014 р.) і значною здатністю до відновлення.

Рекурсивне моделювання потенціалу соціально-економічної резильєнтності регіонів України, 2006-2021 рр.

Оцінка динаміки ВРП упродовж 2006-2021 рр. із використанням рекурсивної моделі дає змогу зіставити фактичний обсяг (тобто обсяг, який соціально-економічна система генерує, функціонуючи в умовах шоків і криз) із потенційним обсягом (тим, який міг би бути досягнутий за відсутності шоківих подій; за умови ефективного та повного використання доступних ресурсів, таких як робоча сила, капітал тощо). Таке моделювання дозволяє визначити масштаб невикористаного потенціалу або оцінити рівень неефективності використання соціально-економічних ресурсів в умовах шоків і криз. Рекурсивний підхід дозволяє ідентифікувати «точки біфуркації» – періоди, коли соціально-економічна система «перейшла» від одного стану до іншого, наприклад, від зростання до рецесії.

Результати рекурсивного моделювання дозволили ідентифікувати три періоди біфуркації. Це фінансово-економічна криза, яка розпочалася у 2008 р. В її умовах «дном» вразливості для більшості регіонів України був 2009 р., а для окремих регіонів (Сумська, Тернопільська, Харківська, Одеська області та

м. Київ) – 2010 р. (рис. 9). Період посткризового відновлення здебільшого тривав до 2012 р., а у Кіровоградській, приморських Одеській й Миколаївській областях, м. Києві – до 2013 р.

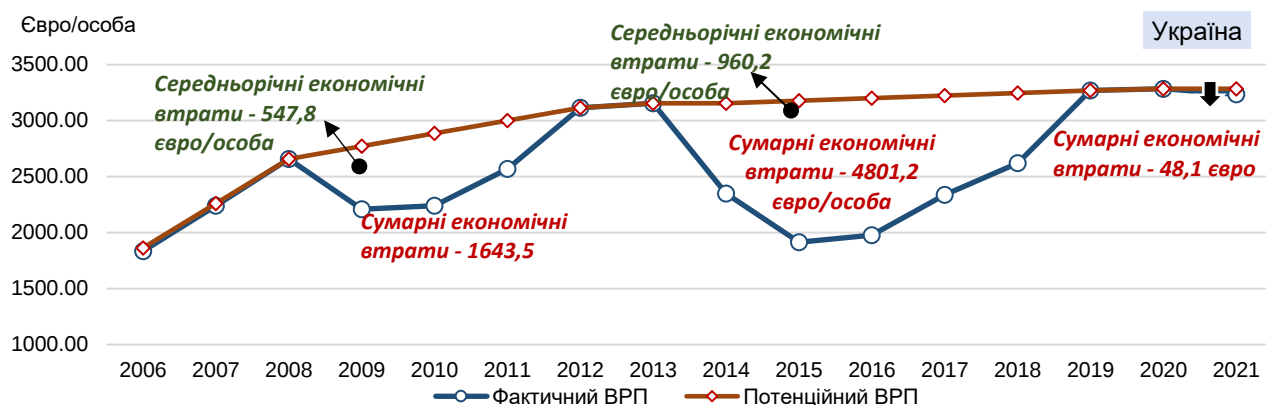

Рис. 9. Економічні втрати України в умовах шоків: аналіз розриву між фактичним і потенційним ВРП, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

В умовах фінансово-економічної кризи найвищий обсяг сумарних втрат у розрахунку на 1 особу зазнала економіка м. Києва – 6073,5 Євро (рис. 10). Насамперед, це зумовлено високою концентрацією тут фінансово-економічної активності. У м. Києві зосереджені офіси провідних національних компаній, міжнародних корпорацій і ключових фінансових інституцій України, що робить столицю особливо вразливою до економічних потрясінь. У кризові періоди саме фінансовий сектор зазнав найбільших втрат унаслідок скорочення інвестицій, зниження споживчого попиту та погіршення ділової активності.

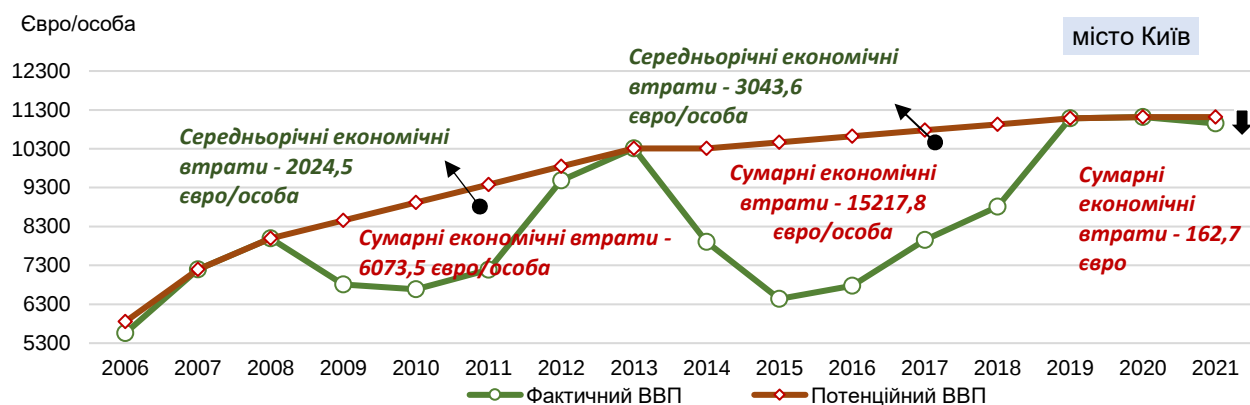

Рис. 10. Економічні втрати м. Києва в умовах шоків: аналіз розриву між фактичним і потенційним ВРП, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

З іншого боку, економіка м. Києва інтегрована у міжнародні фінансові та товарні ринки. Відтак, в умовах світової фінансово-економічної кризи втрати регіону посилювалися на тлі скорочення динаміки міжнародної торгівлі та порушення ланцюгів постачання, що знизило доходи підприємств, а також внаслідок відтоку іноземних інвестицій, коливань валютного курсу тощо. Разом із тим, у м. Києві рівень доходів і витрат на душу населення традиційно вищий, ніж в інших регіонах країни. Відповідно, унаслідок фінансово-економічної кризи

сумарні економічні втрати регіону в абсолютному та відносному вимірі були більш суттєвими.

Антирейтинг регіонів України за обсягами сумарних економічних втрат у розрахунку на одну особу в умовах фінансово-економічної кризи очолили монофункціональні та експортоорієнтовані Дніпропетровська, Донецька та Запорізька області. Відповідні показники становили 2359,4 євро, 2131,8 євро та 2013,9 євро відповідно.

Наступним потужним шоком для соціально-економічної системи України стала суспільно-політична криза кінця 2013 р., що передувала військовому конфлікту на Сході країни, який розпочався у 2014 р. В умовах цього шоку «дном» вразливості для більшості регіонів були 2015-2016 рр. До 2019-2020 рр. переважна частина областей відновила дошову траєкторію розвитку. Винятком, очікувано, є Донецька та Луганська області (рис. 11).

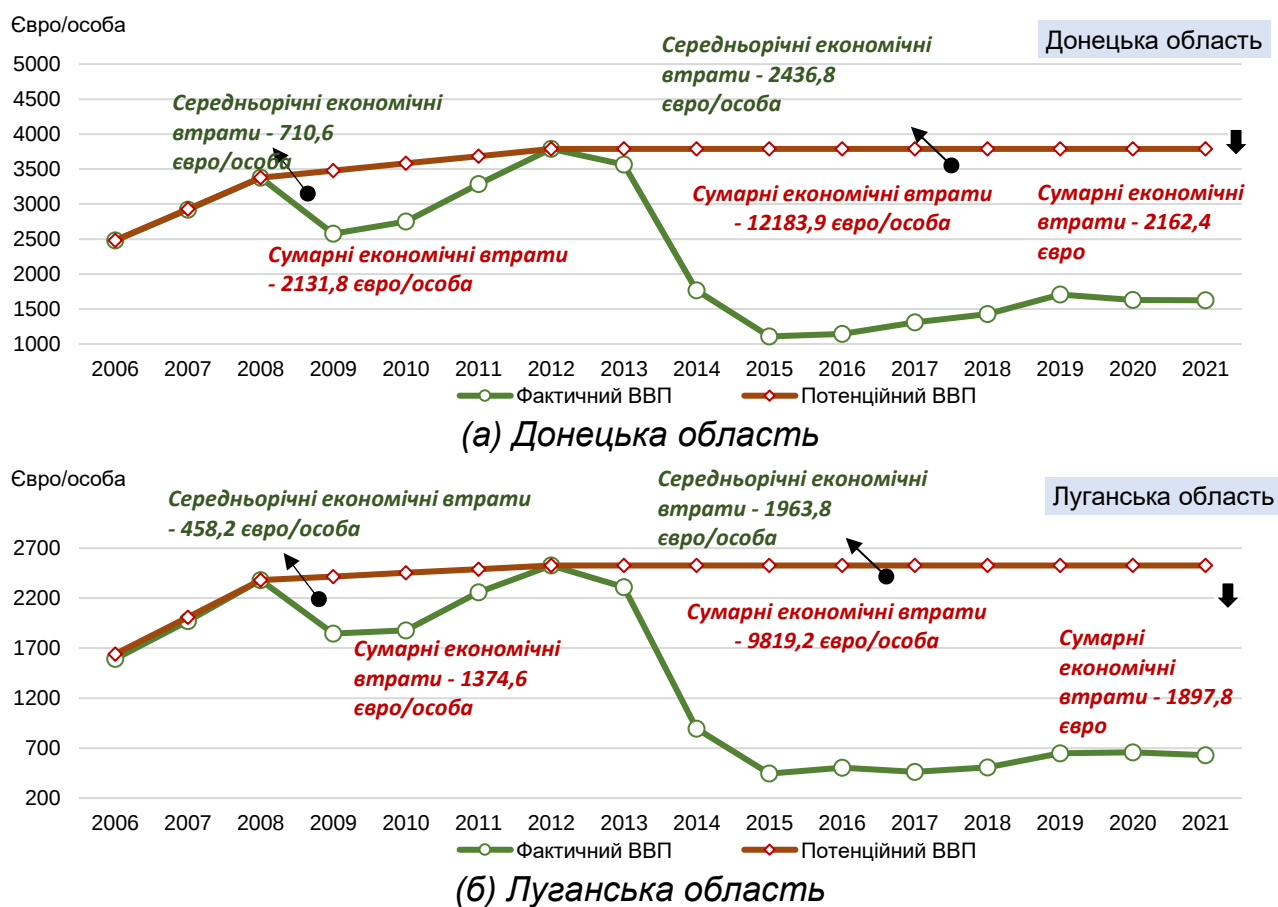

Рис. 11. Економічні втрати Донецької (а) та Луганської (б) областей в умовах шоків: аналіз розриву між фактичним і потенційним ВРП, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Ключовою причиною тривалого економічного занепаду Донбасу стали затяжні бойові дії, унаслідок яких було окуповано низку територіальних громад, що до конфлікту забезпечували значну частку регіонального ВРП; зруйновано або зупинено діяльність багатьох великих підприємств; порушено ланцюги постачання та ускладнено доступ до ринків збуту через обмежене функціонування транспортної й логістичної інфраструктури. Крім того, регіон зазнав масштабного відтоку людського капіталу та демографічного спаду, що

поглибило кризові явища. Додатковим дестабілізуючим чинником стало руйнування соціальної інфраструктури. В умовах військового конфлікту Донбас зберігав інвестиційну привабливість лише в окремих нішевих сферах, тоді як відновлення промисловості та інфраструктури вимагало значних фінансових ресурсів і тривалого часу.

Значний вплив на економічну динаміку Івано-Франківської області мало скорочення інвестиційної активності, відтік трудових ресурсів за межі області та країни, а також значне зменшення ділової активності у сфері туризму та будівництва. Туристично-рекреаційний потенціал, який міг би частково компенсувати втрати, не був реалізований у повному обсязі через зниження внутрішнього попиту та загальну макроекономічну нестабільність. Додатковим стримуючим чинником стало уповільнення розвитку інфраструктурних проєктів і обмеженість фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Як наслідок, регіон продемонстрував нижчі темпи відновлення порівняно з економічно стійкішими західними областями України (рис. 12).

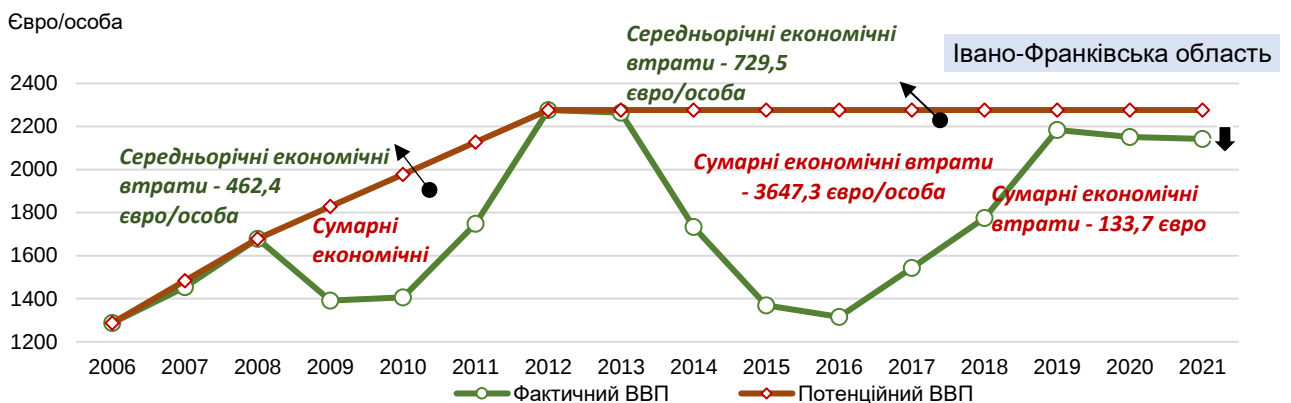

Рис. 12. Економічні втрати Івано-Франківської області в умовах шоків: аналіз розриву між фактичним і потенційним ВВП, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Третім масштабним шоком, якого зазнала соціально-економічна система України протягом останніх 15 років, стала глобальна пандемія COVID-19. Втім, її вплив на потенційний ВВП країни виявився менш руйнівним порівняно з попередніми фінансово-економічними та суспільно-політичними кризами. Найбільших економічних втрат у цей період зазнали Донецька та Луганська області, соціально-економічні системи яких на момент початку пандемії так і не відновилися після тривалого збройного конфлікту, що розпочався у 2014 р. Внаслідок цього їхня здатність до адаптації до нового шокового середовища була істотно обмежена.

Серед інших регіонів України один із найвищих рівнів сумарних економічних втрат в умовах пандемії зафіксовано у Полтавській області (455,8 євро/ос.; рис. 13). Економіка цього регіону характеризується високою аграрною спеціалізацією, що зумовило вразливість до зовнішніх чинників: пандемія призвела до логістичних труднощів, перебоїв з експортом та зниження закупівельної активності міжнародних партнерів, що негативно позначилося на доходах агропідприємств. Додатково переробні підприємства, орієнтовані на внутрішній і зовнішній ринки, через неможливість повноцінного переходу на дистанційні форми роботи зіткнулися зі зниженням попиту, що спричинило скорочення виробництва та зменшення зайнятості у промисловому секторі.

Євро/особа

Полтавська область

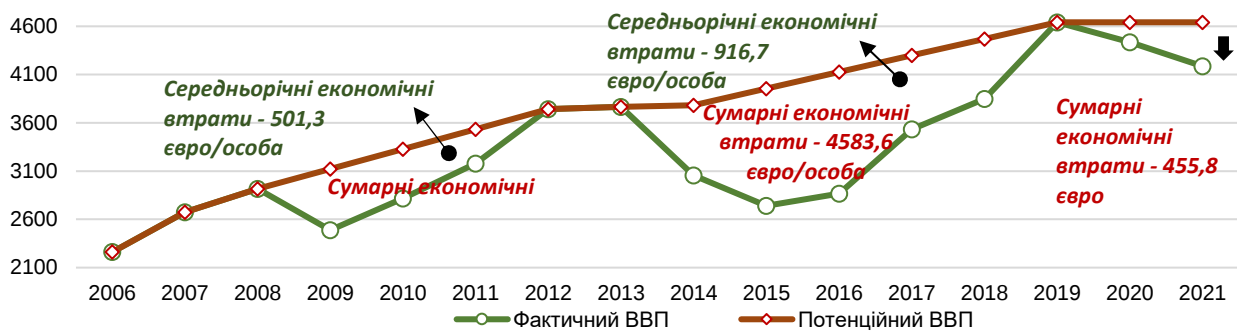

Рис. 13. Економічні втрати Полтавської області області в умовах шоків: аналіз розриву між фактичним і потенційним ВВП, 2006-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Примітно, що дев'ять областей України в умовах шоку пандемії COVID-19 не зазнали суттєвого зниження динаміки ВВП. У частини з них спостерігалось лише незначне уповільнення темпів зростання, проте вже до кінця 2021 р. докризова траєкторія розвитку (рівень 2019 р.) була повністю відновлена.

Аналіз показників економічної уразливості за індикаторами ВВП і ВРП у 2006-2021 рр. показав, що середній рівень глибини вразливості для України становив 567,7 Євро/особу. Найглибшу вразливість зафіксовано у м. Києві (- 1770,0 Євро/особу), а найменшу – у Вінницькій області (-258,6 Євро/особу). У середньому регіони долали стан вразливості протягом 1,36 років, максимальний період становив 2 роки. При цьому середня швидкість уразливості дорівнювала 332,4 Євро/рік, тоді як найшвидший темп спостерігався у Дніпропетровській області (914,6 Євро/рік).

Сукупні економічні втрати регіонів унаслідок трьох основних шоків (2008 р., 2014 р., 2020 р.) були найбільшими у Донецькій (2935,45 Євро/особу), Луганській (2142,2 Євро/особу), Полтавській (1694,9 Євро/особу), Харківській (1772,7 Євро/особу), Київській (1446,9 Євро/особу) та Дніпропетровській (1554,7 Євро/особу) областях. Значна диференціація економічної уразливості регіонів у періоди криз обумовлена непропорційністю регіонального розвитку, що посилює міжрегіональну асиметрію. Зокрема, макроекономічні шоки найсильніше вражали економічно потужні регіони, однак саме вони демонстрували найкоротший період і найбільшу швидкість відновлення.

Емпіричні показники соціально-економічної резильєнтності України свідчать про її динамічну трансформацію. У 2008 р. середній рівень резильєнтності становив 898,5 Євро/особу, тоді як у 2014 р. він зріс до 3715,7 Євро/особу. У 2008 р. високі значення резильєнтності демонстрували Дніпропетровська (1841,4 Євро/особу), Донецька (1597,8 Євро/особу) та Запорізька (1536,0 Євро/особу) області; помірні – Луганська (1067,6 Євро/особу) і Харківська (1036,6 Євро/особу) області. Однак у 2014 р. регіональний розподіл змінився: лідерами стали Київська (3861,6 Євро/особу), Дніпропетровська (3402,0 Євро/особу), Одеська (3070,2 Євро/особу) та Харківська (3126,6 Євро/особу) області. Водночас найнижчі показники резильєнтності спостерігалися у Чернівецькій (1204,0 Євро/особу) та Рівненській (1180,8 Євро/особу) областях, що свідчить про зростання міжрегіональної асиметрії у спроможності до відновлення.

Повномасштабна війна РФ проти України, а також наслідки попередніх макроекономічних, суспільно-політичних та інших шоків суттєво вплинули на потенціал соціально-економічного відновлення регіонів. Руйнування, спричинені війною, що триває, посилюються й супроводжуються значними втратами функціональної спроможності територій, людського потенціалу, економічних, інфраструктурних, екологічних та інших ресурсів. Ці втрати мають довготривалі негативні наслідки, які обмежують перспективи розвитку як окремих регіонів, так і країни загалом. З огляду на складність і масштабність цих проблем, нагальною є потреба у розробленні та впровадженні комплексних механізмів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу війни на відновлення та розвиток регіонів.

Потенціал розвитку ринку праці України зазнав значного скорочення унаслідок військово-політичної кризи 2014-2015 рр., спричиненої анексією АР Крим і військовим конфліктом на сході України, а також у 2020 р. через поширення пандемії COVID-19, яка призвела до структурних змін ринку праці та сфери зайнятості. Запровадження карантинних обмежень значно посилило вразливість ринку праці, особливо у сферах, орієнтованих на споживчі послуги, транспорт і туризм. Унаслідок шоків останнього десятиліття найбільших втрат очікувано зазнали ринки праці Луганської та Донецької областей. Перебуваючи в стані уразливості протягом тривалого часу, зумовленого затяжними бойовими діями, ці регіони на кінець 2021 р. так і не відновили докризовий рівень резильєнтності своїх ринків праці (рис. 14).

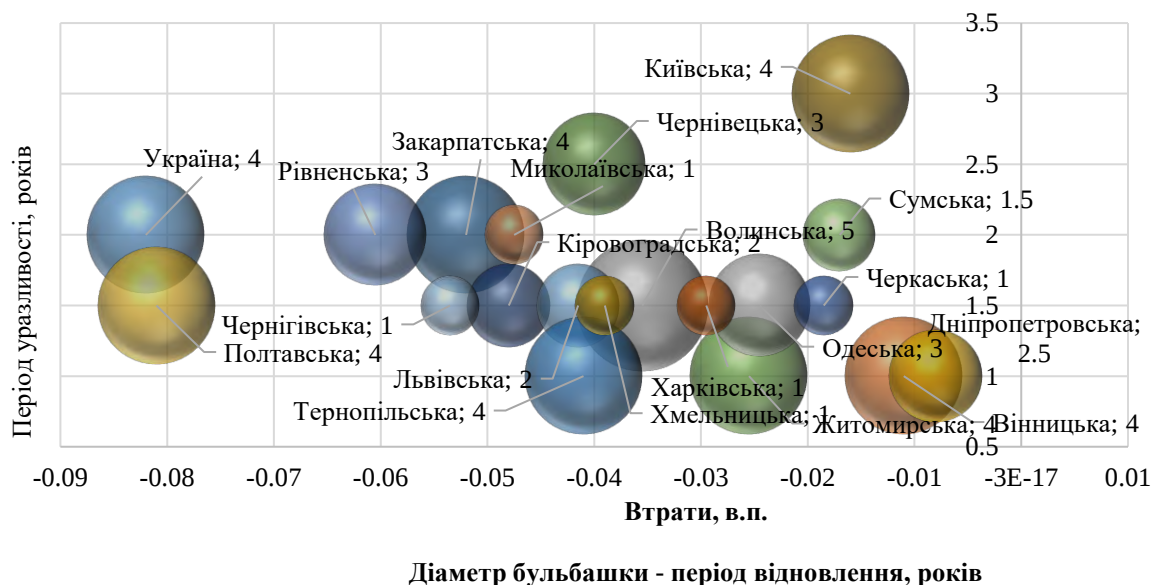

Рис. 14. Взаємозв'язок «Економічні втрати – період вразливості – період відновлення»: стійкість регіональних ринків праці України, 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Натомість ринок праці Київської області, період уразливості якого тривав 3 роки (одне з найбільших значень серед регіонів країни, аналогічне Луганській та Донецькій областям), а період відновлення – 4 роки, продемонстрував менші втрати потенціалу порівняно з іншими регіонами України. Це зумовлено швидшою адаптацією місцевого ринку праці до роботи в умовах невизначеності завдяки вищому рівню розвитку цифрових технологій, оперативному переходу бізнесу (де це було можливо) до дистанційних форматів роботи та гнучкості

моделей працевлаштування, що дозволило зберегти робочі місця й забезпечити стабільність зайнятості. Крім того, ринок праці Київської області традиційно характеризується вищим попитом і пропозицією робочої сили порівняно з іншими регіонами, а також ширшими можливостями доступу до міжнародних фінансових ресурсів.

Попри незначну міжрегіональну варіацію показників втрат потенціалу соціальної сфери та періоду уразливості (середні значення за регіонами відповідно -0,1 в.п. та 2,2 роки; рис. 15), амплітуда значення резильєнтності соціальної системи регіонів України коливалася у межах від 0,16 в.п. у Полтавській області (найвище значення) до 0,03 в.п. – у Луганській області (найнижче значення).

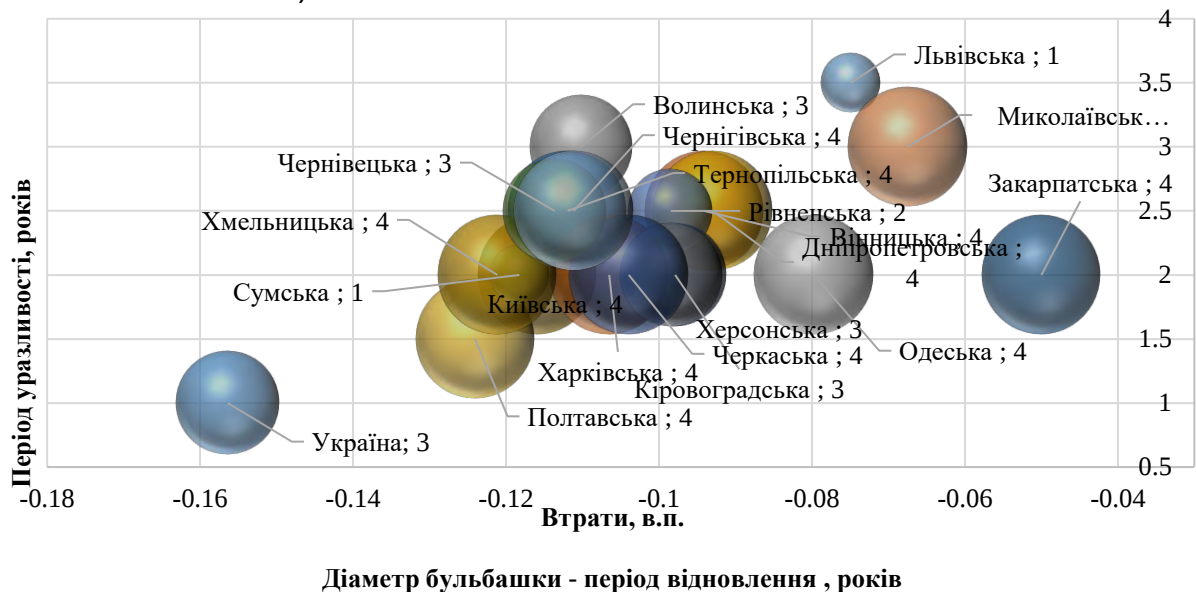

Рис. 15. Взаємозв'язок «Економічні втрати – період вразливості – період відновлення»: стійкість соціальної сфери регіонів України, 2010-2021 рр.
Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Запас міцності соціальної системи регіонів України, як показник резерву ресурсної спроможності функціонувати в умовах шоку та відновлювати дошоковий стан, був вищим в областях Західного регіону, окремих областях Центральної України (зокрема, Київська та Полтавська області), а також у Харківській та Дніпропетровській областях. Це було зумовлено вищими темпами економічного розвитку зазначених регіонів упродовж 2010-2021 рр., порівняно з іншими областями країни. Процес відновлення соціальної сфери Донецької та Луганської областей сповільнювався значним фізичним руйнуваннями соціальної інфраструктури та обмеженими можливостями щодо її відновлення унаслідок окупації частини зазначених територій та перманентних бойових дій упродовж 2014-2021 рр.

Зміна демографічного потенціалу регіонів України під впливом шоків корелює з різними параметрами резильєнтності демографічної системи відповідних регіонів. Зокрема, рис. 16 демонструє тісний обернений зв'язок між зниженням потенціалу демографічного розвитку та рівнем уразливості регіонів України в умовах шоків та криз 2010-2021 рр.

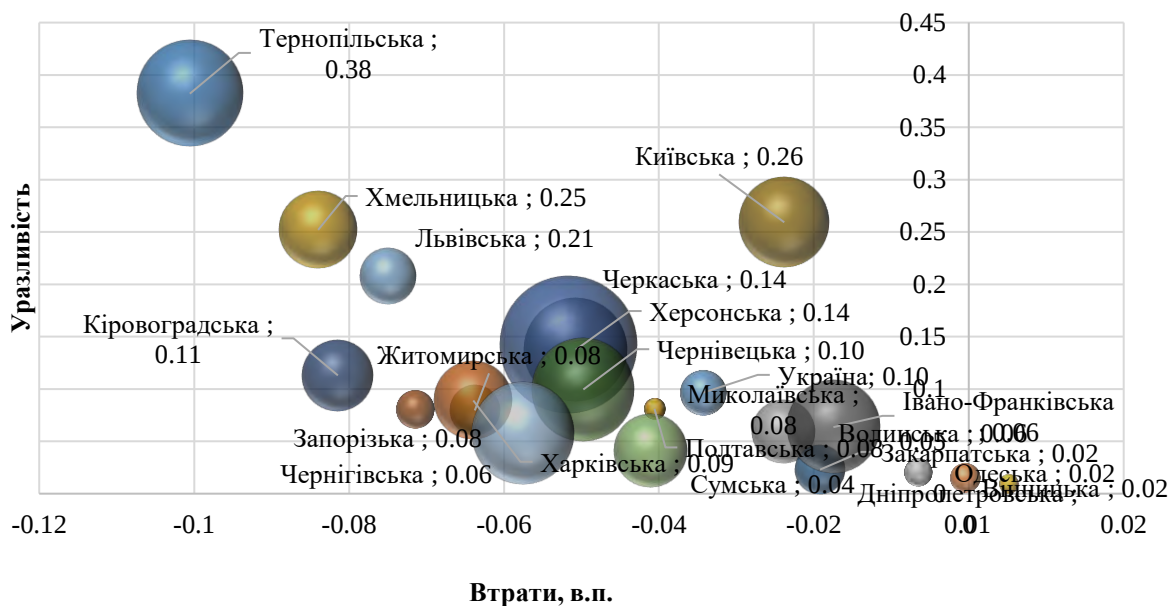

Рис. 16. Взаємозв'язок «Економічні втрати – вразливість – відновлення»: демографічна стійкість регіонів України, 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Втрата потенціалу демографічного розвитку в регіонах України здебільшого стала наслідком зниження рівня життя населення, зростання безробіття та погіршення загальної економічної стабільності, що відбувалися на тлі шоків і криз 2010-2021 рр. Зокрема, цей процес проявився у:

- зменшенні рівня народжуваності через погіршення умов для виховання дітей (чисельність народжених у 2021 р. знизилася порівняно з 2010 р. більш ніж у 1,8 рази; найнижчі показники приросту новонароджених зафіксовано у Луганській (16 %) та Донецькій (24,6 %) областях, а також у низці регіонів центру та півночі України – Кіровоградській, Запорізькій, Чернігівській та Сумській областях (не більше 53 %));
- зростанні міграційної активності як у межах країни, так і за кордон у пошуках кращих умов для життя та роботи;
- погіршенні демографічної структури, що проявилось у зменшенні чисельності працездатного населення та старінні населення.

Варто зазначити, що саме економічний потенціал розвитку регіонів України виявився найбільш уразливим до шоків і криз 2010-2021 рр. серед усіх аналізованих індикаторів соціально-економічного розвитку (розвиток ринку праці, соціальної сфери та демографічної ситуації). Найбільш уразливими регіонами були Луганська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області (рис. 17).

Луганська та Донецька області з 2014 р. зазнали значних безпосередніх втрат унаслідок військових дій, що призвело до масштабного руйнування інфраструктури, зупинки промислових підприємств, суттєвих демографічних змін і втрати людського капіталу, зокрема через активну еміграцію населення. Крім того, регіони Сходу України (фронтові Луганська та Донецька області, а також де-факто прифронтові Запорізька, Дніпропетровська та Харківська області) характеризувалися монопрофільною, експортоорієнтованою економікою, залежною від функціонування важкої промисловості

(металургійної, вугільної, хімічної). Це зумовило їхню високу чутливість не лише до внутрішніх чинників розвитку, але й до зовнішніх – коливань цін і попиту на світових товарних ринках, глобальних фінансових криз, торговельних обмежень тощо.

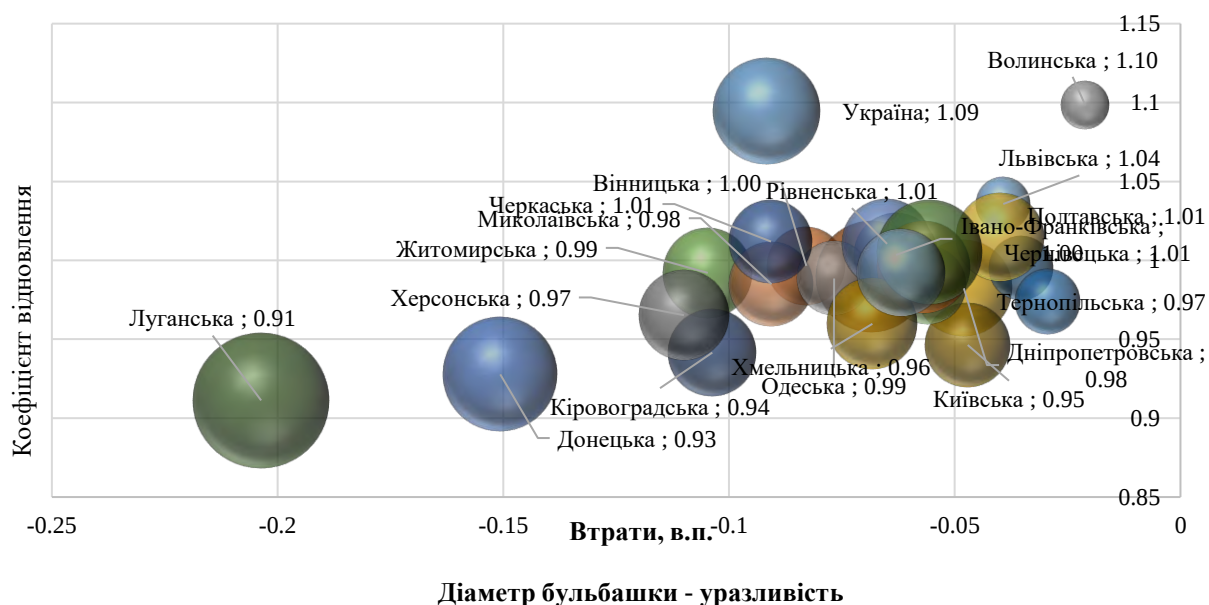

Рис. 17. Взаємозв'язок «Економічні втрати – відновлення – вразливість: економічна стійкість регіонів України, 2010-2021 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків

Додатковим обмеженням для економічного зростання була залежність важкої промисловості від модернізації виробництва, яка потребує значних капіталовкладень. Водночас кризи 2010-2021 рр. і, передусім, військовий конфлікт, що розпочався у 2014 р., різко знизили інвестиційну привабливість Східного регіону України. Фінансові можливості внутрішніх інвесторів також істотно скоротилися. Як наслідок, у 2021 р. порівняно з докризовим 2012 р. обсяг витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств (у євроеквіваленті) у Харківській області зменшився майже удвічі, а у Дніпропетровській – утричі. Загалом по країні у 2012 р. витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств становили 1117,9 млн євро, тоді як у 2021 р. вони скоротилися майже у 3,5 рази – до 330,3 млн євро.

Економічне відновлення регіонів України відбувалося нерівномірно та базувалося переважно на ендогенних чинниках. У Західному регіоні драйверами розвитку стали активізація ІТ-сектору, зростання агробізнесу та розширення туристичної діяльності. Центральний регіон демонстрував відновлення завдяки використанню транспортно-логістичного потенціалу, активному житловому будівництву та розвитку торгівлі. У Південному регіоні основними чинниками економічного пожвавлення виступили транспорт і логістика, аграрний сектор та енергетика. Такий розподіл драйверів відновлення відображає регіональні особливості економічної структури та диференційовану здатність до адаптації в умовах кризових викликів.

1.3. Моніторинг міграційних ризиків у контексті потенціалу соціально-економічної резильєнтності громад України: соціологічно-аналітичний та експертний підхід

У контексті обмеженої спроможності територіальних громад реагувати на міграційні виклики нинішня ситуація в Україні характеризується значними труднощами у забезпеченні ефективного управління міграційними процесами. Внаслідок повномасштабної війни РФ проти України, а також соціально-економічних та інших шоків місцевий економічний розвиток дедалі більше детермінується міграційними викликами та їх негативними наслідками. Це зумовлено масштабними та динамічними міграційними процесами, неконтрольованими внутрішніми переміщеннями та демографічними дисбалансами, що унеможливають нарощення потенціалу соціально-економічного відновлення регіонів. Обмежені ресурси та недостатній рівень інституційної спроможності органів місцевого самоврядування призводять до слабкої здатності своєчасно та комплексно реагувати на міграційні виклики й наслідки кризи.

Зазначене актуалізує нагальну потребу у проведенні ґрунтовного дослідження, спрямованого на виявлення тригерів посилення спроможності громад мінімізувати негативні наслідки міграції населення у проекції забезпечення їх соціально-економічної резильєнтності та місцевого економічного розвитку, а також на розроблення механізмів збереження людського потенціалу. Систематизація даних щодо масштабів, причин і наслідків міграційних процесів для громад України є фундаментальним етапом у формуванні політики забезпечення міграційної безпеки територій. Вона має ґрунтуватися на створенні міграційних профілів громад, які є необхідним інструментом для моніторингу міграційних тенденцій та впровадження інтегрованих заходів у сферах зайнятості, просторового розвитку та економічної безпеки.

Об'єктивна оцінка обсягів, структури та наслідків міграційних втрат для громад вимагає застосування комплексного системного підходу. Одним із найефективніших інструментів у цьому контексті є експертне опитування, яке дозволяє отримати якісні та глибинні оцінки, важкодоступні для кількісного вимірювання традиційними статистичними методами, особливо в умовах, коли облік міграційних процесів є неможливим або суттєво обмеженим.

Основною *метою* проведення опитування є виявлення ключових міграційних ризиків і викликів для соціально-економічної стійкості громад України, а також ідентифікація ефективних механізмів забезпечення міграційної безпеки в умовах макроекономічних шоків і війни.

Цілями експертного дослідження є:

1. Визначити рівень усвідомлення та сприйняття еміграції як актуальної соціально-економічної проблеми серед органів місцевого самоврядування (далі – ОМС).
2. Виявити масштаби демографічних змін, спричинених міграційною кризою.
3. Ідентифікувати домінуючі чинники поширення еміграційних процесів у розрізі різних типів громад.

4. Дослідити ефективність програм підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) у громадах, а також проаналізувати рівень їх інтеграції в соціально-економічне життя приймаючих територій.
5. Оцінити готовність і потребу громад приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів.
6. Виявити потенційні ризики та можливості міграції населення для місцевого розвитку (ступінь впливу на соціальну сферу, ринок праці й інфраструктуру).
7. Проаналізувати наявність і ефективність комплексних заходів і програм, спрямованих на зменшення відтоку населення, стимулювання повернення мігрантів, підтримку молоді та зміцнення міграційної безпеки в громадах.

Польовий етап дослідження тривав упродовж квітня-травня 2025 р. Як основну характеристику надійності опитування обрано коефіцієнт варіації відносної стандартної похибки вибірки, який не перевищує 10 % за ймовірності гарантування результатів 95 %.

Формування експертної вибірки здійснювалося з урахуванням принципів професійної компетентності, галузевого та територіального представництва. Обсяг вибірки ОМС становив 51 особу. Страти вибірки формувалися відповідно до посадових категорій: голови рад, очільники структурних підрозділів рад (відділи з питань освіти, культури та дозвілля, соціального захисту населення й захисту прав дітей, планування соціально-економічного розвитку та інвестицій, юридичні відділи).

Опитування охопило 10 областей України: Вінницьку, Волинську, Дніпропетровську, Київську, Одеську, Полтавську, Сумську, Харківську, Черкаську та Чернігівську.

Розподіл громад за розмірами:

- 56,9 % – громади з чисельністю населення від 5 до 10 тис. осіб;
- 25,5 % – громади з чисельністю менше 5 тис. осіб;
- 17,6 % – великі громади (понад 10 тис. осіб).

Приклад анкети для представників ОМС наведено у додатку.

1.3.1. Міграційна ситуація в громадах: ризики, загрози та вразливість

В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій проблема еміграції населення набуває особливої актуальності для територіальних громад. Розуміння ступеня значущості цієї проблеми серед мешканців є важливим кроком для розроблення ефективних заходів щодо її подолання. Аналіз відповідей респондентів дозволяє оцінити рівень усвідомлення цієї проблеми та її вплив на соціально-економічний розвиток громади. Військові дії та спричинені ними руйнування інфраструктури стали каталізатором масштабних демографічних змін в Україні. За різними оцінками, з початку повномасштабного вторгнення кількість населення країни зменшилася на 6-10 млн осіб. Водночас результати експертного опитування свідчать про відсутність єдиної оцінки щодо зміни чисельності населення у громадах. Так, більшість

респондентів відзначають зменшення чисельності населення переважно на 8-16 %, водночас частина громад фіксує її збільшення на 5-15 %. Така варіативність зумовлена як внутрішніми чинниками (міграція, зменшення народжуваності, втрати серед цивільного населення та військових), так і зовнішніми (зокрема, прийом ВПО). Це свідчить про диференційованість демографічних процесів на місцевому рівні, що вимагає індивідуального підходу до планування соціальних послуг, розвитку інфраструктури тощо в кожній громаді.

У період війни демографічна ситуація в Україні зазнала суттєвих трансформацій під впливом інтенсивних внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів. Так, станом на червень 2025 р. фактична чисельність ВПО в Україні становила 4,6 млн осіб [21], а кількість вимушених мігрантів з України у світі – близько 6,9 млн осіб [22]. Примітно, що оцінки кількості громадян України, які перебувають за межами держави, варіюються залежно від джерел, методологічного підходу та періоду фіксації даних. Наприклад, за даними Eurostat станом на травень 2025 р. статус тимчасового захисту в країнах ЄС отримали понад 4,28 млн громадян України [23]. Цей показник охоплює лише тих, хто офіційно зареєстрований у рамках відповідних правових механізмів, не враховуючи обсяги трудової міграції чи тимчасових переміщень без формалізованого статусу.

Низка українських та міжнародних аналітичних центрів наводить близько 5,6 млн осіб [24; 25], включаючи тих громадян, які виїхали після початку війни, але не враховують кількість населення, які перебувають у РФ або раніше проживали за кордоном на постійній основі. Експертні оцінки Міністерства закордонних справ України та вітчизняних науково-дослідних установ засвідчують 7-8 млн осіб з України за кордоном [26; 27; 28], що включає як нову хвилю вимушеної міграції, так і довготривалі міграційні потоки, характерні до 2022 р.

Різниця у статистичних підходах зумовлена як часовими лагами у зборі й оприлюдненні даних, так і відсутністю єдиного міжнародного реєстру переміщених осіб. Крім того, значна частина мігрантів з України з різних причин

²¹ Внутрішньо переміщені особи: дашборд. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>.

²² UNHCR (2025). Explainer: War in Ukraine - the human cost and humanitarian response https://www.unhcr.org/news/stories/explainer-war-ukraine-human-cost-and-humanitarian-response?utm_source=chatgpt.com

²³ Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics

²⁴ Ukrainian refugees. When will they return home? URL: <https://fact-news.com.ua/en/ukrainian-refugees-when-will-they-return-home/>

²⁵ Ukrainian refugees: how many are there, their intentions & return prospects. Second wave. URL: https://ces.org.ua/en/refugees-from-ukraine-final-report/?utm_source=chatgpt.com

²⁶ За кордоном перебуває близько 7,7 мільйона українців – МЗС. URL: https://www.dw.com/uk/za-kordonom-perebuvaе-blizko-77-miljona-ukrainciv-mzs/a-70957982?utm_source=chatgpt.com

²⁷ Скільки українців залишаються за кордоном: чи дійсно їх 7,7 млн. URL: https://ces.org.ua/how_many_ukrainians_remain_abroad/?utm_source=chatgpt.com

²⁸ Вплив повномасштабної війни на міграцію українців: як масштаби переміщення оцінюють держава Україна та міжнародні організації. URL: https://www.oporaua.org/viyna/vpliv-povnomasshtabnoyi-viini-na-migratsiiu-ukrayintsiv-iak-masshtabi-peremishchennia-otsiniuiut-derzhava-ukrayina-ta-mizhnarodni-organizatsiyi-24523?utm_source=chatgpt.com

не звертається за офіційним статусом тимчасового захисту або змінює країну перебування, що ускладнює точне визначення обсягів міграційних потоків. Динамічність міграційних процесів, неповна реєстрація і відсутність єдиного облікового механізму в Україні створюють суттєві аналітичні виклики для оцінювання реального масштабу зовнішньої міграції в умовах війни.

Таким чином, наявний розкид у статистичних оцінках кількості українців за кордоном (5,6-8 млн осіб) відображає не лише відмінності у джерелах інформації, а й складність оперативного моніторингу масштабів вимушеної та добровільної міграції у контексті повномасштабної війни.

Розподіл відповідей представників ОМС у громадах України ілюструє значну варіативність сприйняття проблеми еміграції на місцевому рівні, що може бути зумовлено специфікою демографічної ситуації, рівнем соціально-економічного розвитку та міграційним навантаженням у кожній конкретній громаді. Найбільша частка респондентів (19,6 %) оцінила проблему еміграції на рівні 5 балів, що свідчить про помірковану загрозу; 13,7 % представників ОМС виставили оцінки 6 і 8 балів відповідно. Примітно, що 11,8 % респондентів визначили вагомість проблеми на рівні 7 та 10 балів, що засвідчує виражене усвідомлення загрози в окремих громадах (рис. 18). Водночас 9,8 % оцінили проблему на 4 та 9 балів, 9,8 % – на 3 бали, тоді як 5,9 % обрали 0 балів (відсутність проблеми).

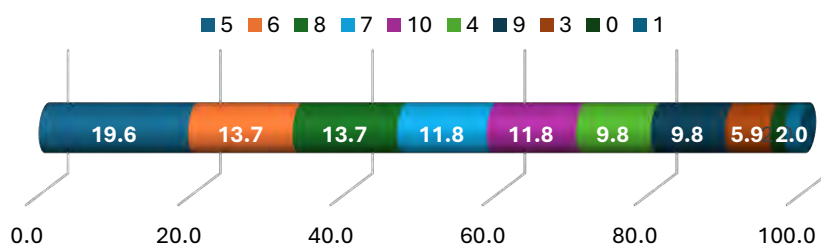

Рис. 18. Оцінка вагомості еміграції населення як проблеми для громад України: результати опитування ОМС, квітень-травень 2025 р., %

Примітка: оцінка вагомості здійснювалася за шкалою 0-10 балів

В умовах динамічних соціально-економічних трансформацій і зростаючих міграційних викликів територіальні громади України стикаються з комплексом проблем, пов'язаних із втратою людського потенціалу. Еміграція населення, що часто спричинена соціально-економічними, політичними та безпековими чинниками, негативно впливає на демографічну стійкість, розвиток місцевих ринків праці та загальний рівень соціального добробуту. Відсутність ефективних механізмів і стратегії управління міграційними процесами на рівні громад ускладнює адаптацію до змін, посилює соціальну нерівність і загрожує подальшому відновленню територій. Так, за результатами опитування громад України встановлено, що основними чинниками, які зумовлюють еміграцію населення, є передусім економічні проблеми (24 % опитаних представників ОМС), зокрема нестача робочих місць, низький рівень реальних доходів тощо (рис. 19). Варто наголосити, що незважаючи на зростання середнього рівня

оплати праці з 360 до 410 євро [29; 30], ця зміна поки що суттєво не вплинула на зменшення міграційної активності населення у багатьох громадах України. Реальні доходи населення скорочувалися під впливом інфляційних процесів і посилення податкового навантаження на економічно активне населення, зокрема внаслідок підвищення ставки військового збору з 1,5 % до 5 % з грудня 2024 р.

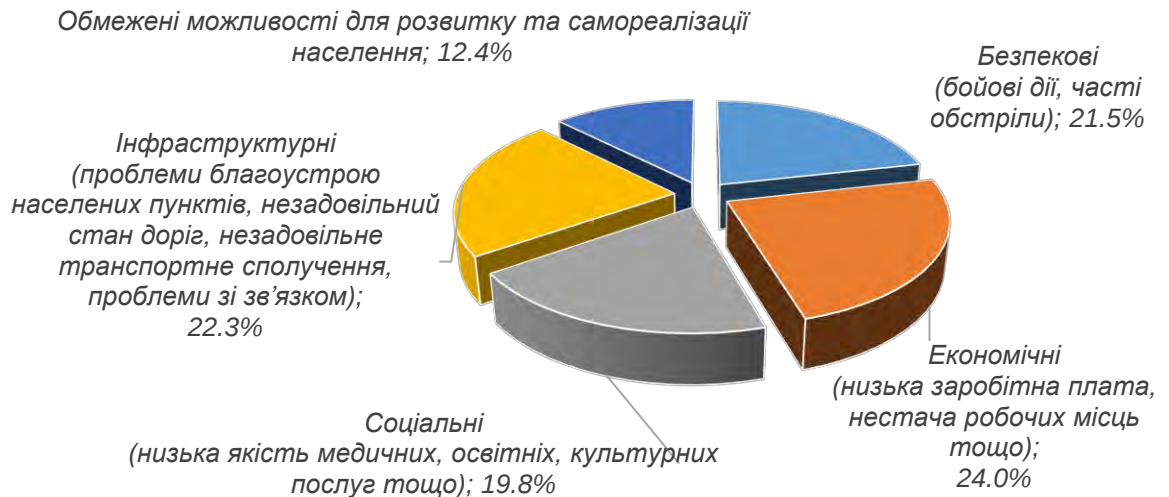

Рис. 19. Причини еміграції населення з громад України: результати опитування ОМС, квітень-травень 2025 р., %

Значний вплив на еміграційні настрої населення мають також інфраструктурні чинники (22,3 %), зокрема поганий стан доріг, слабе транспортне сполучення, проблеми зі зв'язком тощо. Безпекові причини, пов'язані з бойовими діями та обстрілами, посіли третє місце за частотою згадувань (21,5 %), що свідчить про тривалий вплив війни на міграційні процеси. Важливе значення мають і соціальні чинники еміграції (19,8 %), серед яких низька якість медичних, освітніх, культурних послуг. 12,4 % опитаних представників ОМС вказали на обмежені можливості для розвитку та самореалізації населення у громадах.

Еміграція з територіальних громад України має системний характер, в якому поєднуються соціально-економічна вразливість, інфраструктурні обмеження та безпекові загрози. Проблема неконтрольованої еміграції набуває особливої актуальності в контексті забезпечення місцевого економічного розвитку, оскільки відтік населення призводить до критичних загроз для соціально-економічної резильєнтності територій. Відсутність ефективного управління міграційними процесами створює передумови для погіршення демографічної ситуації в Україні, зменшення рівня зайнятості та ослаблення місцевої інфраструктури, що в сукупності негативно впливає на розвиток регіональних економічних систем.

За результатами експертного опитування ідентифіковано ключові загрози для соціально-економічної стійкості громад, спричинені неконтрольованою

²⁹ Трудові доходи українців в умовах війни. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/trudovi-dokhody-ukrayintsiv-v-umovakh-viyny>

³⁰ Офіційний курс гривні до іноземних валют (середній за період). URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerate-chart>

еміграцією. Це зменшення надходжень до місцевого бюджету (14,2 %) і зростання залежності домогосподарств і розвитку територій від грошових переказів із-за кордону (12,6 %), що свідчить про занепокоєння щодо фінансової самодостатності громад (рис. 20). Значна частина опитаних представників ОМС також відзначила втрату фахівців у критично важливих галузях (12,1 %), старіння населення, відтік молоді та кваліфікованих кадрів, а також зниження трудового потенціалу (по 11,6 %), що вказує на довгострокові структурні виклики для ринку праці та демографічної ситуації. Експерти підкреслили ризики втрати культурної ідентичності серед мігрантів і їхніх дітей (11,1 %) та руйнування сімейних зв'язків (10 %), що свідчить про соціокультурні загрози, пов'язані з масштабною еміграцією. Меншою мірою згадували трудову експлуатацію і нелегальну зайнятість за кордоном (5,3 %).

Рис. 20. Основні загрози для стійкості громади внаслідок неконтрольованої еміграції населення з громад України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Україна ще до війни була країною-донором людських ресурсів і нині переважно виступає як територія міграційного впливу. Водночас спостерігається поступове зростання імміграційних настроїв серед населення, що свідчить про зміну міграційних пріоритетів і потенційне посилення тенденцій повернення або залучення іноземних мігрантів. Ці зміни відкривають нові можливості для формування збалансованої міграційної політики, спрямованої на підтримку демографічної стабільності, розвиток трудового потенціалу та посилення соціально-економічного розвитку країни загалом. Зокрема, за даними окремих експертно-аналітичних оцінок ^[31] зростає кількість іноземців, які отримують дозволи на імміграцію в Україну. Крім того, серед молоді та працездатного населення спостерігаються позитивні міграційні настрої щодо

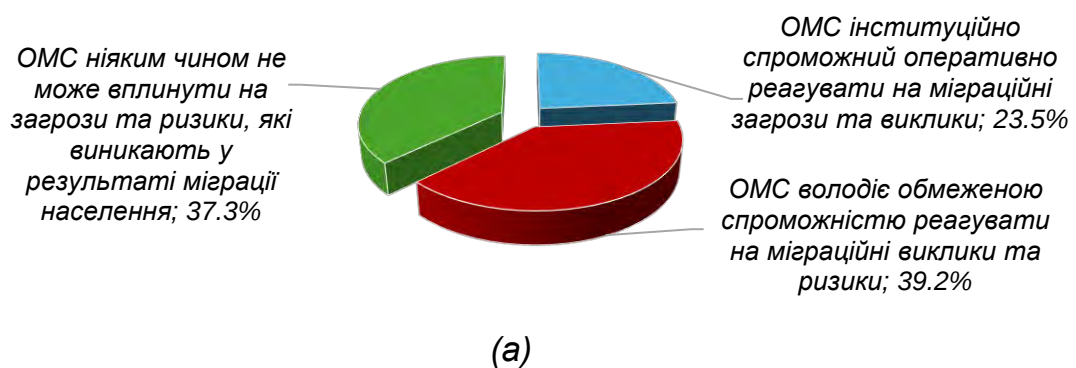
³¹ Заїка Н. Іммігранти з третіх країн. Як Україна готується витримати демографічний удар? Розповідає Наталія Заїка, дослідниця Інституту поведінкових досліджень в American University Kyiv. URL: <https://forbes.ua/money/immigranti-z-tretikh-krain-yak-ukraina-gotuetsya-vitrimati-demografichniy-udar-rozpovidaie-nataliya-zaika-doslidnitsya-institutu-povedinkovikh-doslidzhen-v-american-university-kyiv-17052024-21213>

подальшого проживання в країні, що пов'язано з факторами сімейних зв'язків, навчання та патріотизму [32].

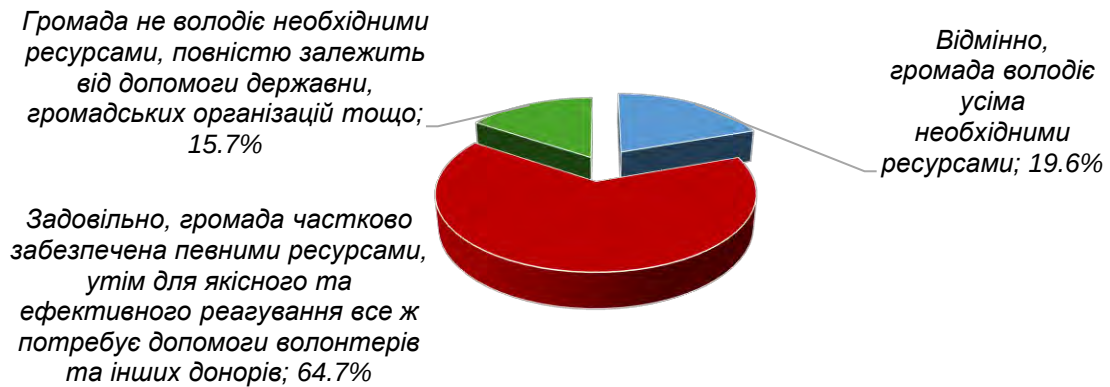
Оцінка сприйняття імміграції представниками ОМС дозволяє виявити рівень готовності громад до прийому нових мешканців, визначити потенційні виклики та можливості, пов'язані з імміграційними процесами, а також сформулювати рекомендації для ефективного управління міграційними потоками на місцевому рівні. Примітно, що 66,7 % опитаних експертів не вважають імміграцію загрозою, що свідчить про відносно відкриту позицію щодо прийому нових жителів. Лише 17,6 % представників ОМС сприймають прибуття населення з інших регіонів або країн як потенційний ризик для громад, що може бути пов'язано з локальними ресурсними обмеженнями чи соціальною напруженістю. Ще 15,7 % респондентів зазначили, що їм важко оцінити цей вплив, що вказує на певну невизначеність у формулюванні міграційної політики на місцевому рівні.

Відтак, імміграційні процеси в регіонах України сприймаються менш загрозливо порівняно з еміграцією, а більшість громад або вже мають досвід інтеграції ВПО чи іммігрантів, або не вбачають у цьому системних ризиків. Це створює передумови для розвитку інклюзивної міграційної політики, орієнтованої на інтеграцію нових мешканців у соціально-економічне життя громади.

Водночас оцінка спроможності ОМС реагувати на міграційні виклики є контрверсійною і викликає різні думки серед експертів і практиків. З одного боку, деякі громади демонструють високий рівень адаптивності та готовності впроваджувати ефективні міграційні політики, а з іншого, існують значні обмеження у ресурсах, координації та правовому забезпеченні, що ускладнює адаптивне реагування на складні соціально-економічні процеси, пов'язані з міграцією. Так, лише 23,5 % представників ОМС вважають інституційну спроможність своїх громад достатньою для оперативного реагування на міграційні загрози. Найбільша частка експертів (39,2 %) вказала на обмежену здатність ОМС впливати на ситуацію, а 37,3 % вважають, що ОМС не мають жодного впливу на ризики, спричинені міграцією (рис. 21a).

³² Васильців Т. Г. Імітаційне моделювання впливу міграційних втрат української молоді на потенціал соціально-економічного відтворення: ідентифікація точок біфуркації та Big Data екосистейту: науково-аналітична доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2024. 146 с.

(б)

Рис. 21. Оцінка спроможності громад України реагувати на міграційні виклики та загрози: управлінський (а) та ресурсний (б) виміри: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р.

Аналогічно, ресурсна спроможність громад для ефективного реагування на міграційні виклики залишається недостатньою (рис. 21б), що обмежує їхні можливості забезпечувати соціальну підтримку, інтеграцію іммігрантів та розвиток інфраструктури, необхідної для забезпечення соціально-економічної резильєнтності. Лише 19,6 % опитаних представників ОМС повідомили, що їхні громади володіють усіма необхідними ресурсами для ефективного реагування на міграційну кризу (зокрема, термінове розміщення великої кількості ВПО, надання медичної допомоги тощо). На думку 64,7 % експертів, громади частково забезпечені ресурсами, але потребують зовнішньої допомоги. Водночас 15,7 % експертів зазначили, що громади повністю залежать від державної, донорської або волонтерської підтримки.

Такий розподіл відповідей свідчить про те, що більшість громад України не мають ресурсно-інституційної автономності у реагуванні на міграційні виклики, що акцентує увагу на потребі посилення їхньої спроможності, розвитку соціальної інфраструктури та впровадженні фінансових механізмів підтримки для підвищення стійкості місцевого самоврядування.

Результати опитування представників ОМС засвідчили високий рівень залученості більшості громад до процесів розміщення та інтеграції ВПО. Так, понад 90 % опитаних експертів підтвердили наявність ВПО у своїх громадах (56 % вказали на незначну їхню кількість, 36 % повідомили про значні обсяги ВПО). Лише 8 % представників громад зазначили, що на їхній території ВПО відсутні (рис. 22а).

Складна міграційна ситуація актуалізує потребу адаптації місцевих політик до викликів, пов'язаних із прийомом та інтеграцією ВПО, особливо в умовах обмежених ресурсів і зростаючого навантаження на соціальну інфраструктуру. Відтак особливого значення набуває оцінка ефективності реалізації програм підтримки та адаптації ВПО, що дозволяє виявити як наявні результати, так і проблемні аспекти, які потребують додаткової уваги з боку ОМС. За результатами опитування встановлено, що 44 % громад уже впроваджують відповідні програми, ще 24 % планують їх розробити, тоді як 32 % наразі не реалізують жодних заходів у цій сфері (рис. 21б). Це свідчить про поступовий зсув від переважно ситуативного реагування до більш системного й

стратегічного підходу в плануванні інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Водночас відсутність подібних ініціатив у значної частини громад підкреслює потребу в належній соціально-консультаційній підтримці, ресурсному забезпеченні, а також у розвитку міжмуніципального обміну досвідом для поширення ефективних практик і підвищення спроможності громад до реагування на міграційні виклики.

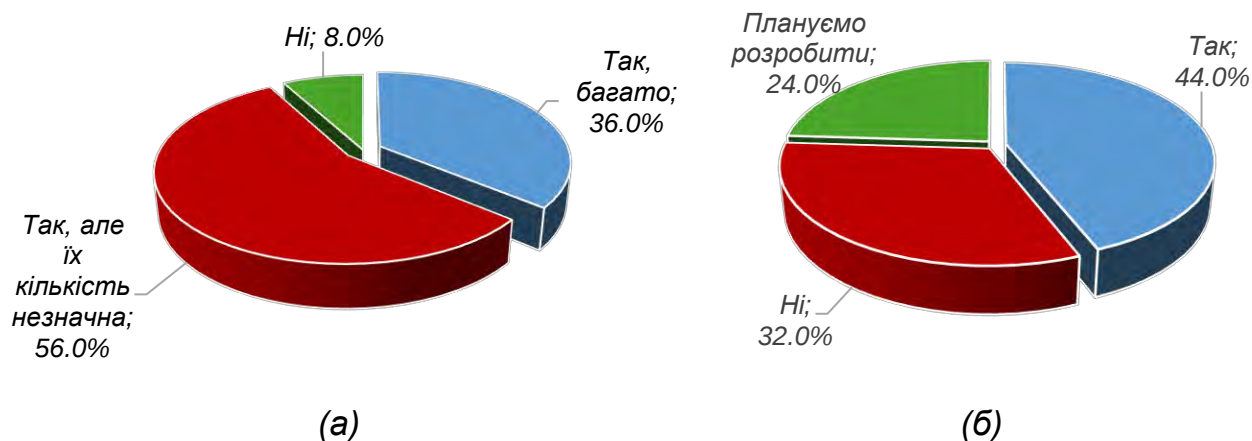

Рис. 22. ВПО у громадах України: масштаби присутності (а) та наявність програм підтримки (б): результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р.

Примітно, що 51 % опитаних представників ОМС повідомили про наявність серед ВПО осіб, які не потребують зовнішньої допомоги, самостійно забезпечують себе або започаткували власну справу. Це свідчить про адаптаційний потенціал ВПО, їхню здатність до самозабезпечення та економічної активності в нових умовах. Водночас третина експертів (33,3 %) зазначила, що таких випадків не зафіксовано, що може вказувати як на об'єктивні труднощі інтеграції, так і на відсутність відповідного середовища для самореалізації ВПО. Для 15,7 % респондентів оцінка ефективності підтримки ВПО виявилася складною, ймовірно, через недостатню комунікацію між місцевою владою та переміщеними особами або відсутність системного моніторингу.

Поряд із викликами, пов'язаними з інтеграцією ВПО, громади також стикаються з необхідністю адаптації до змін в економічному середовищі. У цьому контексті показовим є те, що 53 % опитаних представників ОМС повідомили про наявність на території громад релокованого бізнесу, що свідчить про активні процеси економічної релокації та спроби збереження підприємницької діяльності в умовах війни. 27,5 % експертів зазначили, що релоковані підприємства успішно функціонують, тоді як 25,5 % – відсутність їхньої діяльності (рис. 23). Така ситуація свідчить про наявність потенціалу для економічної активізації, але водночас вказує на існування бар'єрів, які перешкоджають розвитку релокованого бізнесу, зокрема інфраструктурних чи кадрових труднощів.

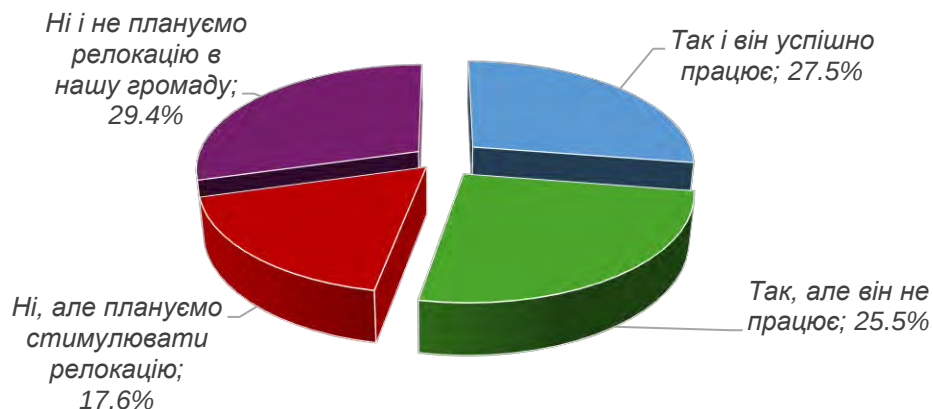

Рис. 23. Наявність і стан функціонування релокованого бізнесу в громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

За результатами опитування виявлено, що поряд із громадами, де вже діє релокований бізнес, є й такі (17,6 % опитаних експертів), які, не маючи наразі переміщених суб'єктів господарювання, активно працюють над створенням сприятливих умов для їх залучення. Це свідчить про проактивну позицію органів місцевого самоврядування (ОМС) у стимулюванні економічного розвитку та диверсифікації місцевої економіки. Водночас 29,4 % представників ОМС зазначили, що на території їхніх громад немає релокованого бізнесу й не передбачено заходів для його залучення. Така позиція може бути зумовлена низкою чинників: обмеженими фінансовими, інфраструктурними чи кадровими ресурсами, а також відсутністю чітко визначених стратегічних пріоритетів у сфері підтримки підприємництва. Загалом близько половини опитаних громад демонструють відкритість або потенційний інтерес до інтеграції релокованого бізнесу. Водночас успішність цього процесу значною мірою залежить від ефективності реалізації місцевих програм розвитку, наявності стимулів, інституційної спроможності та підтримки з боку місцевої влади.

Таким чином, результати опитування засвідчили складний, багатовимірний характер інтеграційних процесів, що охоплюють як ВПО, так і релокований бізнес у територіальних громадах. Це підкреслює потребу у впровадженні системного підходу до формування та реалізації стратегій економічного розвитку з урахуванням соціальних та інших аспектів адаптації нових мешканців. Одночасно постає необхідність суттєвого посилення ресурсної, кадрової та інституційної спроможності ОМС, що є критично важливим для забезпечення соціально-економічної резильєнтності та довгострокового розвитку громад в умовах ендо- та екзогенних шоків.

1.3.2. Міграційна безпека громад: проблеми та напрями реагування

Міграційна безпека в громадах України формується під впливом як загального стану, так і ефективності реалізованих заходів з регулювання міграційних процесів за внутрішнім і зовнішнім (еміграційним, імміграційним, рееміграційним) векторами. У цьому контексті важливою складовою

дослідження стало з'ясування потенціалу та готовності громад до зміцнення міграційної безпеки шляхом залучення нових мешканців, зокрема іммігрантів, ВПО та реемігрантів, що дозволяє оцінити рівень відкритості громад до інтеграційних процесів та адаптивності до демографічних і економічних змін.

Варто наголосити, що досвід реалізації ефективної імміграційної політики в Україні обмежений, особливо на рівні громад. Натомість у країнах з високим рівнем соціально-економічного розвитку імплементований концепт «Immigrant Communities», тобто «імміграційні громади», значну частину населення яких формують іммігранти. Громади, які реалізують стратегію залучення іммігрантів, визначають як «гостинні», «інклюзивні», що розвиваються на основі «місцевих імміграційних партнерств» [33]. Якщо в громадах імміграція (як правило, нелегальна) сприймається як загроза, то піднімається питання «безпечних громад» і «громадської безпеки» [34].

За результатами експертного опитування встановлено, що еміграція є екзистенційною проблемою для більшості громад, стратегія залучення іммігрантів має бути важливою складовою моделі їхньої міграційної безпеки. В умовах продовження повномасштабної війни такий пріоритет видається дискусійним, однак Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р. актуалізує необхідність «попередньої підготовки» до залучення іммігрантів [35]. Залишаються відкритими дискусії до чутливих питань-тригерів щодо імміграції громадян України з тимчасово окупованих територій, з рф і білорусі. Додаткові особливості можуть виникнути для осіб з множинним громадянством, що є новим досвідом для України.

Значна частка громад (66,7 %) не вбачає в імміграції загрози для свого розвитку. 29,4 % представників ОМС перспективу прийому іммігрантів (осіб з інших держав) оцінюють позитивно при умові їхнього працевлаштування і навчання, 19,6 % – позитивно в будь-якому разі. Про часткове негативне ставлення до іммігрантів заявило 17,6 % громад, повністю негативне – 3,9 %. 11,8 % опитаних представників ОМС вказали, що для їхніх громад іммігранти не потрібні. Це може вказувати або на негативне до них ставлення, або на відсутність стратегічного бачення розвитку громади. Достатньо високою є частка громад, які не визначились у цьому питанні, що значно вище, ніж у відповідях про готовність залучати ВПО та реемігрантів (рис. 24).

³³ Burr K. Local immigration partnerships: Building welcoming and inclusive communities through multi-level governance. *Horizons Policy Research Initiative*. 2011. P. 1-9. URL: <http://ontario.p2pcanada.ca/wp-content/blogs.dir/1/files/2011/10/Local-Immigration-Partnerships-Building-Welcoming-and-Inclusive-Communities.pdf>

³⁴ Strunk C., Leitner H. Resisting Federal-Local Immigration Enforcement Partnerships: Redefining «Secure Communities» and Public Safety. *Territory, Politics, Governance*. 2013. № 1(1). P. 62-85. <https://doi.org/10.1080/21622671.2013.769894>

³⁵ Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 922-р від 30.09.2024 року: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

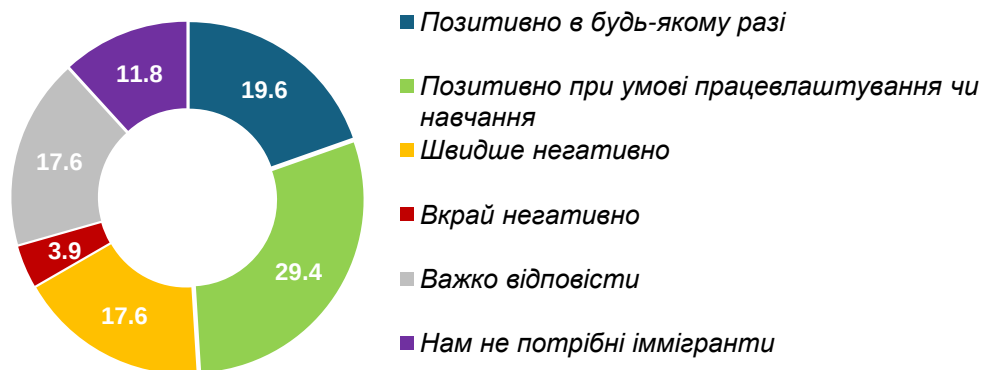

Рис. 24. Готовність громад приймати іммігрантів: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

92 % експертів опитування представляють громади, які мають досвід інтеграції ВПО. На питання про *готовність громади приймати ВПО* з інших регіонів переважає позитивна відповідь при умові, якщо вони будуть працювати або навчатись (39,2 %). 33,3 % опитаних експертів визнали готовність їхніх громад приймати ВПО у будь-якому разі (рис. 25). Значною є частка відповідей представників ОМС «швидше негативно» (17,6 %) чи «вкрай негативно» (7,8 %) оцінки готовності приймати ВПО, що може бути обумовлено: або негативним досвідом інтеграції ВПО; або апріорі негативним відношенням до ВПО та небажанням виділяти додаткові ресурси на їхню інтеграцію; або, і це швидше за все, обмеженими можливостями самої громади інтегрувати ВПО. В умовах повномасштабної війни ті громади, які можуть приймати ВПО через кращі безпекові та соціально-економічні умови, мають проявляти солідарність і згуртованість. Це може бути пов'язано з: (а) питаннями національної єдності; (б) способами зменшення зовнішніх міграційних втрат; (в) можливостями розвитку громади завдяки інтеграції ВПО. Тому громади мають посилювати інтеграційний підхід свого розвитку, що передбачає ефективне використання потенціалу кожного мешканця, в тому числі ВПО [36].

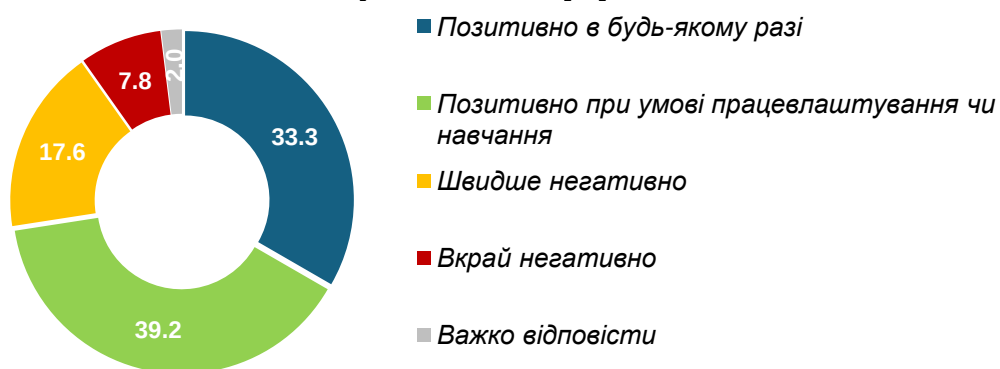

Рис. 25. Готовність громад приймати ВПО: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Предметом численних соціологічних досліджень і опитувань є визначення потенціалу рееміграції біженців з України. Однак поки триває повномасштабна

³⁶ Лехолетова М., Дуля А., Спіріна В. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. Вип. 1. С. 30-36. <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5>

війна, принаймні активна її фаза, складно говорити про частку біженців, які повернуться в Україну. За результатами опитування Центру економічної стратегії можна простежити динаміку намірів реєміграції біженців з України за різними сценаріями: за «середнім сценарієм», якщо в грудні 2022 р. очікувалось на повернення 2,6 млн біженців або 33 % з тих, хто виїхав (від 7,9 млн біженців за кордоном), то в травні 2023 р. – 2,5 млн або 46,5 % (від 5,4 млн), січні 2024 р. – 1,6 млн осіб або 24,2 % (від 6,6 млн) і в грудні 2024 р. – 1,6 млн осіб або 23,5 % (від 6,8 млн) [37]. Непередбачуваність бойових дій, подальші ракетні обстріли території України можуть спричинити нові хвилі масової вимушеної міграції. Утім, поки простежується тенденція до зниження намірів реєміграції, що зумовлено позитивним досвідом успішної інтеграції біженців з України в країнах перебування (це підтверджують дані звіту Європейської Комісії)[38].

При невизначених тенденціях реєміграції та ефективній політиці інтеграції українських біженців в розвинутих державах Європи, в Україні мають реалізовуватись заходи зі збереження соцієтальних зв'язків між населенням, яке продовжує перебувати в Україні і тими, хто був вимушений емігрувати (термін «соцієтальний» підкреслює відношення до суспільства як цілісності). У Плані заходів на 2024-2025 рр. щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. значну увагу приділено питанню реєміграції громад України. У межах завдання створення умов для повернення і реінтеграції трудових мігрантів і біженців першим заходом виділено визначення повноважень ОМС в даній сфері [39]. Це означає, що територіальні громади мають стати проактивними суб'єктами стимулювання реєміграції та зобов'язані включати в свою політику заходи з *прийняття реємігрантів*.

Згідно з результатами експертного опитування найбільша частка громад, а саме 33,3 %, оцінюють готовність приймати реємігрантів «у будь-якому разі», 31,4 % – при умові працевлаштування чи навчання. Однак значною є частка громад, які негативно оцінюють готовність приймати реємігрантів – 17,6 % оцінили, як «швидше негативно» і 7,8 % як «вкрай негативно». Частка невизначених у відповіді – на рівні 9,8 % (рис. 26). Відтак, громади в Україні більш прихильні до інтеграції ВПО, ніж біженців і трудових емігрантів з-за кордону. Це може бути одним з індикаторів поглиблення розколу між населенням, яке було змушене виїхати та прийняло рішення залишатись в Україні. Такий розкол є «вигідним» предметом політичних і зовнішніх імперіалістичних спекуляцій. Тому важливо реалізувати намічені в Стратегії державної міграційної політики України заходи зі стимулювання реєміграції, де це можливо, то формувати позитивний досвід громад у їх реінтеграції. При цьому має йти мова як про реємігрантів – колишніх мешканців громади, так і про осіб інших громад, зокрема з фронтових і тимчасово окупованих.

³⁷ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження: Центр економічної стратегії (3.03.2025). URL: <https://surl.li/gperyu>

³⁸ European Economic Forecast. Spring 2025. European Union, 2025. 244 p. URL: <https://surl.li/gperyu>, с. 13.

³⁹ Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 837-р від 03.09.2024 року: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-%D1%80#Text>

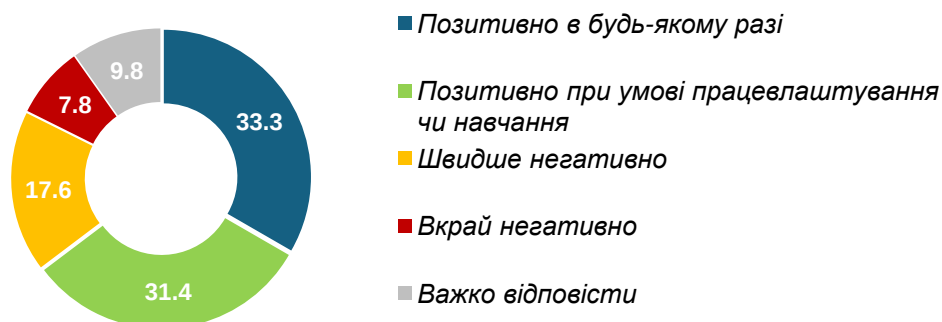

Рис. 26. Готовність громад приймати реемігрантів: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Якщо порівнювати структуру відповідей стосовно готовності громад приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів, то вирізняється помітний розрив в позитивній і негативній оцінках для іммігрантів, з одного боку, та ВПО і реемігрантів, з іншого. Значним є розрив у невизначеній позиції відносно іммігрантів та реемігрантів (рис. 27). Це вказує на потребу публічних дискусій з цього приводу та прозорого діалогу між владою, самоврядуванням, громадськістю і мігрантами. Важливо, щоб *громади не сприймали необхідність інтеграції ВПО та реемігрантів як додаткове обтяження, а перспективу залучення іммігрантів – як небезпеку*. Для цього актуальним є розроблення інклюзивної моделі міграційної безпеки громади, яка б окреслювала потреби залучення іммігрантів, ВПО та реемігрантів для посилення стійкості, відновлення і розвитку.

Рис. 27. Розподіл оцінок громад щодо готовності приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Часткове пояснення оцінок громад щодо готовності приймати іммігрантів, ВПО та реемігрантів дають результати відповідей на питання, що будуть проаналізовані нижче. На думку експертів опитування, іммігранти та ВПО можуть бути для громад носіями низки проблем (рис. 28). Так, основні побоювання стосуються (1) зростання конкуренції за робочі місця (64,7 % опитаних експертів вказали на цю проблему), (2) збільшення рівня злочинності (56,9 %), (3) збільшення тиску на соціальну сферу – охорону здоров'я, освіту, житло (51,0 %).

Рис. 28. Проблеми, які можуть спричинити іммігранти та ВПО у громаді: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Неочікуваними виявились побоювання щодо збільшення рівня злочинності. Примітно, що в 2016-2017 рр. проводилось опитування працівників органів прокуратури у регіонах України з метою визначення причин підвищення рівня злочинності серед ВПО. Результати показали, що 70 % опитаних мали досвід слідчих дій з ВПО, які вже робили злочини до вимушеного переміщення і 30 % з ВПО, для яких це був перший досвід. Однією з причин злочинності серед ВПО було їхнє походження з регіонів з вищим рівнем злочинності (це наслідок політики СРСР, яка полягала в скеруванні звільнених із закладів позбавлення волі в окремі регіони України з підвищеною потребою робочої сили для будівництва і промисловості). Висновком з дослідження було те, що внутрішня вимушена міграція супроводжується низкою негативних наслідків як для ВПО, так і для приймаючих громад. Відтак, внутрішнє переміщення є «фоновим явищем злочинності» [40]. Ймовірно, такий досвід внутрішньої вимушеної міграції до повномасштабної війни зберіг негативні оцінки в громадах щодо прийняття ВПО. А що стосується іммігрантів, то в умовах браку досвіду їх інтеграції тут можуть проявлятися упередження до громадян із менш розвинутих держав, для яких Україна є міграційно привабливою. Для забезпечення готовності громад приймати іммігрантів та ВПО зі мінімізацією ризиків зростання злочинності ефективними є заходи з трудової, освітньої, соціальної інтеграції.

Найбільше громад серед потенційних проблем, пов'язаних із прибуттям іммігрантів і ВПО відзначають зростання конкуренції за робочі місця. Водночас проблемність цього явища є дискусійною, адже конкуренція на ринку праці є рушієм розвитку. Проте в умовах нестабільності додатковий тиск на робочі місця може призводити до проблем зайнятості місцевого населення.

Цікавою є структура відповідей щодо впливу іммігрантів на безробіття в громадах. Близько третини опитаних представників ОМС (29,3 %) переконані, що іммігранти збільшують рівень безробіття. Разом з тим, 35,3 % вважають, що безробіття навпаки знизиться, вбачаючи в імміграції актив розвитку. 31,4 %

⁴⁰ Тарасенко Ю. М. Стан злочинності серед внутрішньо переміщених осіб в Україні (за матеріалами анкетування співробітників Національної поліції). *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 3(55). С. 120-128. <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2018.10.161681>

вважає, що імміграція не чинитиме вплив на рівень безробіття в громаді (рис. 29). Таким чином, виявлений приблизно однаковий розподіл ставлення громад до імміграції в контексті впливу на ринок праці та зайнятість.

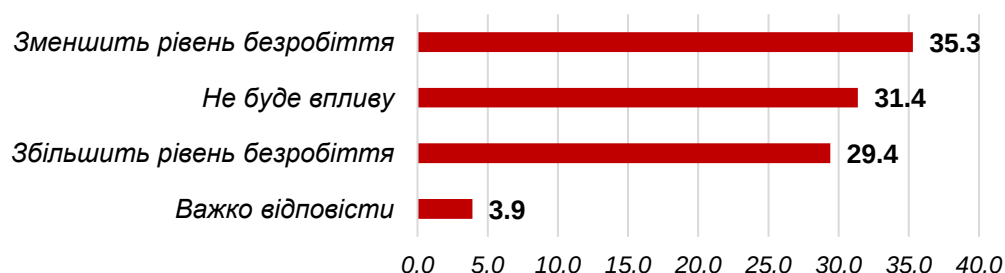

Рис. 29. Очікування впливу іммігрантів на рівень безробіття в громаді: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Готовність приймати іммігрантів, ВПО, реемігрантів, як основи для формування моделі міграційної безпеки громади, має підкріплюватись розумінням чинників та заходів, які при цьому можуть застосовуватись. На думку експертів опитування, основними чинниками стримування еміграції місцевого населення і стимулювання імміграції в громаду є (1) високий рівень місцевого економічного розвитку, у тому числі наявність робочих місць (експерти 54,9 % громад обрали цей чинник) та доступна нерухомість (так само 54,9 %), (2) розвинута соціальна інфраструктура (52,9 %), (3) можливості для розвитку молоді і дітей (49,0 %). Примітно, що безпековий чинник стримування еміграції та стимулювання імміграції обрало найменше експертів громад – 35,3 % (рис. 30).

Рис. 30. Чинники, які можуть стримувати еміграцію та стимулювати імміграцію в громаду: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Результати відповідей підтвердили проблеми громад у створенні умов для трудової та соціальної інтеграції іммігрантів, ВПО і реемігрантів. Виокремлення

проблеми доступності житла актуалізує необхідність врегулювання механізмів ціноутворення на ринку нерухомості в громадах, які є реципієнтами значної кількості ВПО.

У процесі опитування, крім чинників, вивчався й досвід громад у реалізації заходів, спрямованих на зниження еміграції та стимулювання реєміграції в громаду, особливо молоді (рис. 31). Згідно з відповідями експертів, помітною є частка громад, які наразі не реалізують заходів зі зниження еміграції населення, особливо молоді (33,3 %). З-поміж громад, які мають досвід реалізації відповідних заходів, найбільше практикує залучення молоді в роботу органів місцевого самоврядування та стимулювання народжуваності (по 87,9 %). Особливо перспективним є другий захід, адже через реалізацію спеціальних програм громади можуть надавати додаткову фінансову допомогу при народженні дитини (разову чи до досягнення дитиною певного віку), у тому числі залежно від кількості дітей у сім'ї, її соціального (наприклад, наявність батька-ветерана) чи матеріального статусу.

Рис. 31. Досвід громад у реалізації заходів зі зменшення міграційних втрат: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Пріоритетність вирішення проблем громад України, пов'язаних з міграцією та стратегічне бачення перетворення міграції в актив розвитку підтверджує наявність *прогами (плану дій) громади з регулювання міграції населення*. Це може бути як окремий норматив, так і інтегрована у стратегію розвитку громади оперативна ціль. Так, лише 2,0 % громад (це 1 громада з вибірки опитаних) мають затверджену програму або план дій з регулювання міграції. Більшість громад (29,4 %) здійснюють щорічне оцінювання ризиків і демографічної ситуації. 21,6 % громад вказали на те, що планують чи вже розробляють відповідну програму/план заходів. 19,6 % визнали, що пріоритети регулювання міграції інтегровані в стратегію розвитку громади. 27,5 % громад не мають і не планують розробляти відповідну програму/план заходів (рис. 32). Це може бути обумовлено або неактуальністю проблем, пов'язаних з міграцією для громади, або відсутністю стратегічного бачення їх вирішення. Тому планування і програмування міграційної політики на рівні громад є важливим і перспективним напрямом удосконалення місцевого самоврядування, що сприятиме

підвищенню ефективності управління міграційними процесами та зміцненню міграційної безпеки на місцевому рівні [41].

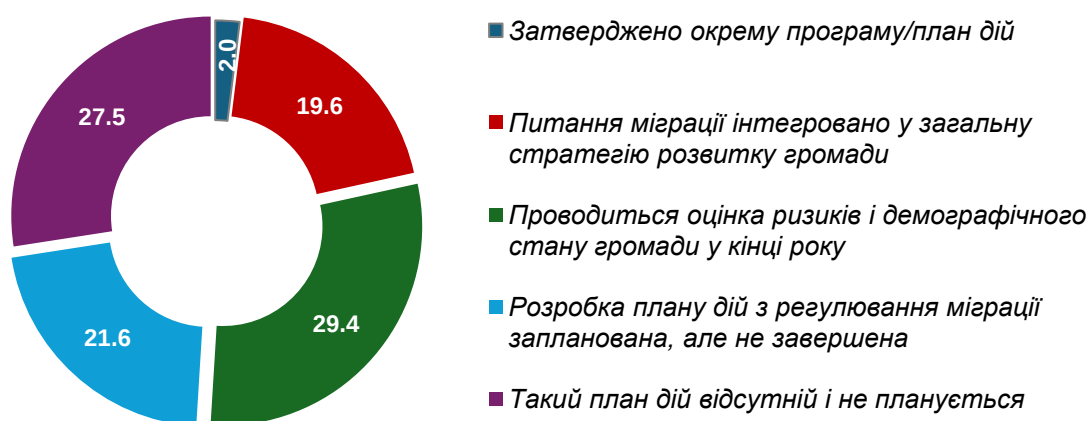

Рис. 32. Досвід громад з розробки програми/плану заходів у сфері регулювання міграції населення: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

При плануванні та реалізації заходів із регулювання міграції значну роль для громад відіграють партнерства. У зв'язку з цим досліджено їх досвід взаємодії з громадськістю, бізнесом та іншими інституціями для спільного вирішення міграційних питань. Так, для більшості опитаних громад (33,3 %) взаємодія є ситуативною (рис. 33). Це означає, що вона не має постійних і формалізованих ознак, а відтак втрачає результативність.

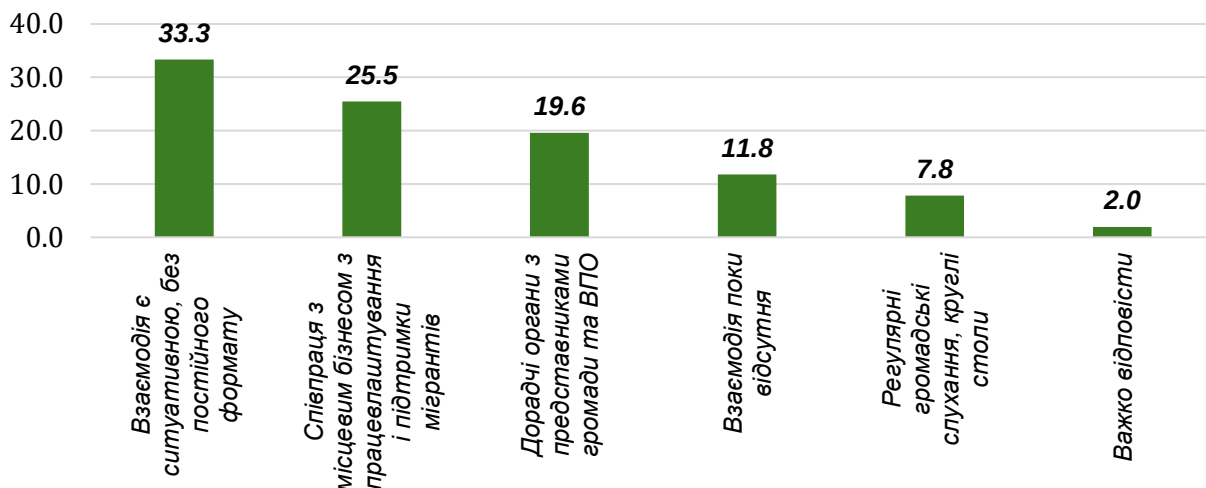

Рис. 33. Досвід взаємодії громад з громадськістю, бізнесом та іншими інституціями для спільного вирішення міграційних питань: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Найбільше в громадах налагоджена співпраця з місцевим бізнесом з метою працевлаштування і підтримки мігрантів (25,5 %). Однак у цьому більшу роль відіграють компенсації роботодавцям за працевлаштування ВПО від держави

⁴¹ Про затвердження плану заходів на 2024 і 2025 роки щодо реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 837-р від 03.09.2024 року: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837-2024-%D1%80#Text>

[42]. Відносно низька частка опитаних представників ОМС (19,6 %) вказали, що громади мають дорадчі органи, в які включені члени громади та ВПО. Ще нижчою є частка громад (7,8 %), які практикують регулярні громадські слухання та інші публічні заходи з обговорення міграційних питань. 11,8 % опитаних експертів громад визнали відсутність досвіду взаємодії для вирішення проблем, пов'язаних з міграцією. Таким чином, міграція є проблемою для розвитку і безпеки громад. Кожна проактивна громада в Україні має розробляти модель міграційної безпеки з пріоритизацією потреб і механізмів залучення іммігрантів, ВПО та реемігрантів.

1.3.3. Механізми забезпечення міграційної безпеки як детермінанти збереження людського капіталу громад

У контексті повномасштабної війни РФ проти України, затяжної соціально-економічної кризи та зростання масштабів міграції постає гостра потреба у формуванні сучасних, адаптивних і стратегічно орієнтованих механізмів забезпечення міграційної безпеки регіонів країни. Традиційні підходи до регулювання міграційних процесів виявилися недостатніми та неефективними для реагування на виклики, пов'язані з депопуляцією, масовим відтоком населення за кордон, порушенням демографічного балансу, втратою висококваліфікованого людського капіталу та зниженням трудових ресурсів потенціалу країни. Існуюча система управління міграційними процесами переважно зорієнтована на реагування, а не на попередження негативних наслідків, не враховує регіональних диспропорцій і не забезпечує комплексної візії збереження та відтворення людського потенціалу.

Актуальність проблеми посилюється необхідністю інтеграції безпекового виміру у формування міграційної політики, що має враховувати не лише потреби національного ринку праці, а й питання соціальної згуртованості, реінтеграції ВПО, стимулювання повернення трудових мігрантів, запобігання «відтоку мізків», а також мобілізації людського ресурсу для повоєнного відновлення України. Таким чином, проблема полягає у науковому та практичному обґрунтуванні концептуальних засад і розробленні сучасних механізмів забезпечення міграційної безпеки України в проєкції комплексного регулювання міграційних процесів, мінімізації демографічних та економічних ризиків, а також сприяння збереженню, розвитку й поверненню людського потенціалу як ключового чинника національної безпеки, соціально-економічної резильєнтності та відновлення.

Зменшення еміграції населення з територіальних громад України вимагає системного підходу до просторового, соціального та економічного розвитку, орієнтованого на формування привабливого та безпечного середовища для життя й зайнятості. Аналіз пріоритетів, визначених мешканцями громад, дозволяє виокремити ключові інфраструктурні напрямки, реалізація яких здатна

⁴² Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України № 331 від 20.03.2022 року: Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2022-%D0%BF#Text>

посилити інтегровану стійкість громади та знизити мотивацію до виїзду. Так, найбільша частка опитаних представників ОМС (15,5 %) віднесли до першочергових заходів забезпечення міграційної безпеки в громадах створення молодіжних центрів та осередків, що свідчить про високий рівень усвідомлення потреби у підтримці молоді як основного носія мобільного людського капіталу. Такі простори сприяють не лише розвитку неформальної освіти та творчих ініціатив, але й формують відчуття соціальної включеності та перспективності середовища, що істотно впливає на зниження еміграційних настроїв.

За результатами експертного дослідження встановлено, що другим за пріоритетністю інфраструктурним вектором (15,0 %) є покращення транспортної інфраструктури, яке створює умови для просторової мобільності населення, полегшує доступ до ринків праці, освіти та послуг, а також підвищує загальну привабливість території як місця для життя та інвестування (рис. 34).

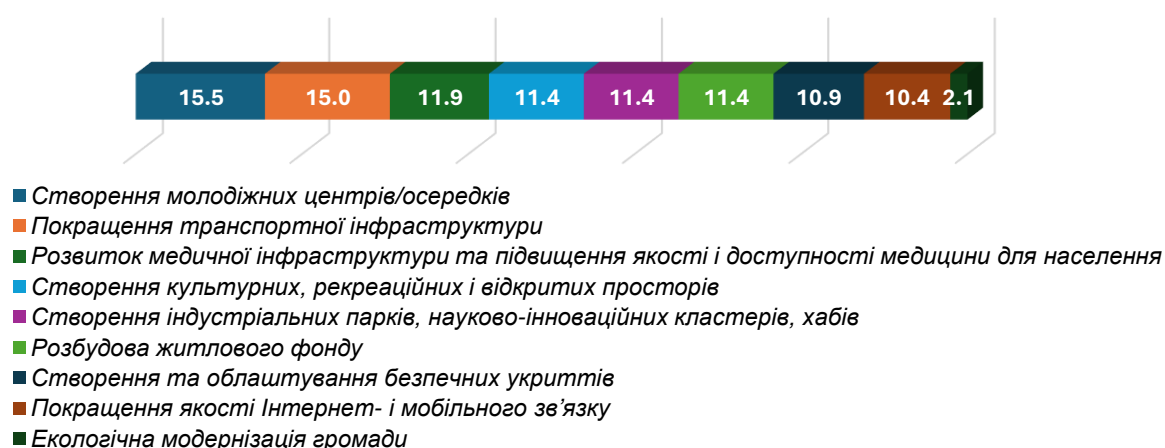

Рис. 34. Потенційні інфраструктурні інтервенції для забезпечення міграційної безпеки в громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Блок заходів, що охоплює розвиток медичної інфраструктури (11,9 %), створення культурних, рекреаційних та відкритих просторів (11,4 %), індустріальних парків і науково-інноваційних хабів (11,4 %) і розбудову житлового фонду (11,4 %), формує інституційну та матеріальну основу для соціального відтворення населення, зміцнення його добробуту та реалізації підприємницького потенціалу. Важливим доповненням є створення та облаштування безпечних укриттів (10,9 %) як відповідь на безпековий запит, який набув стратегічного значення у воєнний та післявоєнний періоди.

Окремо слід виділити покращення якості Інтернет- та мобільного зв'язку (10,4 %), що забезпечує цифрову інклюзію, можливість дистанційної зайнятості, онлайн-освіти та доступу до державних послуг. Це має особливе значення для молоді, осіб з інвалідністю та працівників креативної економіки. Натомість екологічна модернізація громади лише 2,1 % опитаних представників ОМС вважають нагальним завданням. У довгостроковій перспективі саме «зелена трансформація» сприятиме формуванню сталої та конкурентоспроможної моделі розвитку, зменшуючи екологічно зумовлену міграцію.

Таким чином, забезпечення інфраструктурної бази соціальної згуртованості, доступності базових послуг, економічної активності та безпеки визначається як ключовий напрям сучасної політики стримування еміграції.

Синергія між інвестиціями в людський капітал, просторову справедливість та інноваційний розвиток є необхідною умовою збереження трудових ресурсів потенціалу громад.

В умовах загострення міграційної кризи ОМС змушені адаптувати політику місцевого економічного розвитку до викликів, пов'язаних із збереженням людського потенціалу та соціально-демографічною стійкістю. Емпіричні дані щодо впроваджуваних заходів демонструють багатовекторність підходів, водночас відображаючи обмеженість ресурсної бази та нерівномірність інституційної спроможності територіальних громад України.

За результатами експертного опитування встановлено, що найбільшу частку серед впроваджених заходів становлять ініціативи, спрямовані на підвищення якості соціальної інфраструктури (11,9 %). Це охоплює інвестиції у систему охорони здоров'я, освіту, житлово-комунальне господарство, а також розвиток культурної та спортивної інфраструктури. Такий підхід формує основу для покращення якості життя, зменшення відтоку населення та збереження молоді і сімей з дітьми в громаді.

Високий пріоритет має також розвиток транспортної доступності та мобільності (11,4 %), що є критичним чинником просторової інтеграції громади до регіонального та національного економічного простору. Покращення транспортної інфраструктури створює додаткові стимули для проживання, зайнятості та ведення бізнесу на локальному рівні. Суттєве значення мають програми підтримки молоді (10,5 %) як стратегія утримання майбутнього трудового ресурсу, а також заходи інтеграції ветеранів війни та підтримки їх підприємництва (9,6 %), що сприяють посиленню соціальної згуртованості та економічної самореалізації всіх груп населення (рис. 35).

Рис. 35. Заходи ОМС щодо зменшення обсягів еміграції населення в громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Інші напрями політики ОМС, що отримали значущу частку згадувань серед опитаних експертів, включають: екологічну модернізацію та підвищення якості довкілля (8,7 %), підтримку ВПО та їхню інтеграцію у громаду (8,7 %), стимулювання підприємництва (8,2 %) і створення нових робочих місць, зокрема в комунальному секторі (8,2 %), а також залучення релокованого

бізнесу (8,2 %). Водночас менше уваги приділяється формуванню інвестиційної привабливості території (6,4 %) і розвитку креативної економіки (5,0 %), хоча саме ці напрями мають довгостроковий потенціал для формування конкурентоспроможного локального середовища. Найменшу частку отримав напрям формування іміджу громади як комфортного місця для життя і праці (3,2 %), що вказує на недостатнє усвідомлення важливості стратегічного брендингу території як інструменту залучення та утримання населення.

Відтак, поточний комплекс заходів у громадах України має потенціал для зменшення еміграції, однак потребує стратегічної узгодженості, посилення інституційної підтримки, зосередження на довгострокових інструментах розвитку людського капіталу та більш активної комунікації з контрагентами (громадськими організаціями, суб'єктами господарювання, місцевим населенням тощо).

У контексті збереження людського потенціалу, особливо молодіжного сегмента, представники органів місцевого самоврядування наголошують на важливості впровадження цільових інструментів підтримки молодого покоління. Зокрема, йдеться про заходи, спрямовані на посилення соціальної активності молоді, її освітній розвиток, доступ до якісного дозвілля та залучення до процесів прийняття рішень на місцевому рівні. Експерти підкреслюють, що молодь є найбільш мобільною та вразливою до еміграції групою, тому створення умов для її самореалізації в межах громади розглядається як ключовий чинник підвищення соціально-економічної стійкості територій.

Результати опитування засвідчили різноплановість підходів до формування сприятливого середовища для молоді та наявність відповідного потенціалу в громадах України. Найчастіше згадуваним інструментом підтримки стала діяльність молодіжних громадських організацій (21,5 %), що, на думку опитаних представників ОМС, відіграє вагомий роль у стимулюванні лідерства, соціальної активності та залученні молоді до громадського життя. Така участь сприяє формуванню демократичної культури, відповідального громадянства й укоріненню локальної ідентичності. Другим за значущістю інструментом визнано забезпечення доступу до якісної освіти (17,5 %). Це, на думку експертів, підтверджує критичну роль освітнього компонента в утриманні молоді в межах громади, оскільки сучасна освіта є основою професійної реалізації, формування трудового потенціалу та довгострокового розвитку людських ресурсів (рис. 36).

Рис. 36. Інструменти підтримки молоді в громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Експерти ОМС також відзначають важливість розвитку неформальної освіти та дозвілля як складових молодіжної підтримки в громадах. Значну частку серед інструментів становлять можливості відвідування гуртків (15,1 %) та діяльність молодіжних центрів (11,9 %), які створюють умови для неформального навчання, творчого самовираження, соціальної взаємодії та збереження ментального здоров'я молоді. Важливими механізмами залучення молодого покоління до процесів управління, на думку респондентів, є інститути молодіжного мера (10,6 %) та молодіжних рад при ОМС (9,1 %). Їх функціонування демонструє готовність громад розвивати молодіжне самоврядування, формувати в молоді управлінські навички, сприяти розвитку громадянської активності та створювати механізми зворотного зв'язку з місцевою владою. Це, своєю чергою, підвищує рівень довіри до інституцій та сприяє більш ефективному врахуванню потреб молоді в ухваленні рішень. Наявність спортивних закладів і майданчиків (10,0 %) доповнює загальну систему підтримки молоді, забезпечуючи фізичний розвиток, формування навичок командної роботи та організованого дозвілля. Це є важливим превентивним чинником, що знижує ризики асоціальної поведінки, сприяє соціальній інтеграції та покращує якість життя молодих мешканців громади.

Загалом результати свідчать про формування цілісного, хоча й нерівномірного за масштабами та інтенсивністю, поля інструментів молодіжної політики, орієнтованого як на розвиток компетентностей, так і на залучення до публічного управління. В умовах війни, міграційної кризи та значних соціо-демографічних дисбалансів така політика має стати стратегічним інструментом збереження людського капіталу в громаді.

Збереження людських ресурсів є ключовим фактором забезпечення соціально-економічної резильєнтності громад, особливо в умовах послаблення економічної і міграційної безпеки. Результати дослідження демонструють, що мешканці громад України визначають низку стратегічних напрямів, пріоритетність яких базується на комплексному підході до покращення умов життя та створення соціально-економічних механізмів збереження людських ресурсів. Найбільш вагомим стратегічним пріоритетом, за оцінками 25 % опитаних представників ОМС, є розвиток інфраструктури та покращення якості життя. Цей напрям включає модернізацію житлового фонду, транспортної, соціальної та комунальної інфраструктури, що суттєво підвищує рівень комфорту та привабливості громади для поточного та потенційного населення. Водночас близько 23 % опитаних експертів акцентують увагу на підтримці сімей і молоді як базисі для забезпечення демографічного відтворення та формування міцного соціального середовища. Комплексні програми підтримки молодих сімей, стимулювання народжуваності, освітні ініціативи та соціальні послуги у цьому контексті набувають особливої актуальності (рис. 37).

Рис. 37. Стратегічні напрями збереження людських ресурсів у громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Третім за значенням напрямом є розвиток підприємництва та створення нових робочих місць (22,1 %), що є основою економічної самодостатності громади та розвитку трудового потенціалу територій. Забезпечення зайнятості, підтримка малого та середнього бізнесу, сприяння релокації підприємств дозволяють мінімізувати відтік населення у пошуках роботи. Потреба у підвищенні якості та доступності освітніх і медичних послуг (на думку 18,9 % опитаних представників ОМС) відображає важливість соціального капіталу як чинника здоров'я, компетентності та соціальної інтеграції населення. Сучасні освітні й медичні установи є одним із визначальних факторів вибору місця проживання. Значну, хоча й менш чисельну, підтримку отримала стратегія забезпечення соціальним житлом (13,1 %), що є критично важливим у контексті доступності житла, особливо для молодих сімей та соціально вразливих категорій населення.

Отже, результати опитування підкреслюють нагальну потребу у формуванні багатовимірної та збалансованої стратегії розвитку громад, яка б інтегрувала інфраструктурні, соціальні, економічні та освітні компоненти. Такий комплексний підхід має бути орієнтований на збереження, залучення і відтворення людських ресурсів, зокрема молоді, ВПО, реемігрантів і кваліфікованих фахівців. У довгостроковій перспективі реалізація міграційної стратегії сприятиме підвищенню демографічної стійкості, економічної спроможності, соціальної згуртованості та конкурентоспроможності громад, забезпечуючи їхню здатність адаптуватися до макроекономічних та інших шоків.

Одним із важливих чинників збереження людського потенціалу та забезпечення соціальної стійкості громади є рівень її внутрішньої згуртованості. Соціальна згуртованість визначає здатність мешканців спільно долати виклики, підтримувати один одного у складних ситуаціях, а також ефективно взаємодіяти з ОМС для реалізації спільних цілей розвитку. Високий рівень згуртованості сприяє формуванню почуття приналежності, зміцненню соціального капіталу та підвищенню довіри, що в сукупності зменшує мотивацію до еміграції. Так, за результатами експертного опитування, соціальна згуртованість у громадах оцінена на рівні 3 бали з 5 (на думку 37,3 % опитаних експертів), що свідчить про помірний рівень соціальної інтеграції. Водночас 31,4 % представників ОМС високо оцінили згуртованість громади (5 балів), а 27,5 % дали оцінку 4, що

свідчить про позитивне сприйняття соціальної консолідації в громадах України (рис. 38). Низькі оцінки (2 і 1 бали) практично відсутні, що вказує на відносну відсутність серйозних соціальних розділень у регіонах країни.

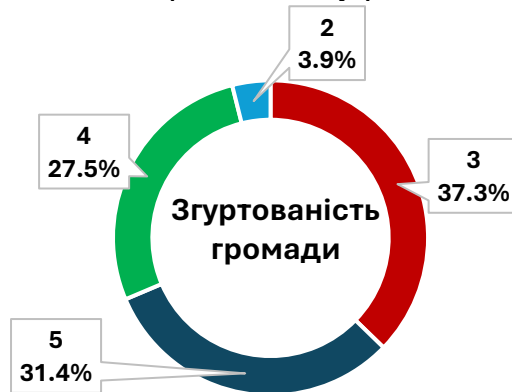

Рис. 38. Рівень соціальної згуртованості населення громад України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Для ефективного управління міграційними процесами та розробки проактивної політики збереження людського потенціалу в Україні важливою передумовою є наявність системного моніторингу цих процесів на рівні територіальних громад. Моніторинг дозволяє вчасно ідентифікувати тенденції міграції, оцінити демографічні ризики та імплементувати своєчасні заходи для мінімізації негативних наслідків відтоку людських ресурсів. Відсутність або недостатність такого інструменту істотно ускладнює планування і прогнозування економічного розвитку громад, зменшуючи їхню спроможність реагувати на міграційні виклики.

Результати опитування свідчать про те, що лише 10 % громад заявили про наявність системного моніторингу міграційних процесів, що свідчить про досить обмежене впровадження комплексних аналітичних практик у діяльність ОМС. Водночас 44 % представників ОМС констатують наявність міграційного моніторингу, який потребує значного удосконалення. Це є свідченням існування початкових напрацювань, але й суттєвих викликів у їхній реалізації (рис. 39). Найбільша частка опитаних експертів (46 %) зазначила, що у їхніх громадах моніторинг міграції не здійснюється взагалі, що, у підсумку, призвело до поглиблення суттєвих прогалин у формуванні інформаційно-аналітичної бази та реалізації управлінських практик.

Рис. 39. Наявність і стан моніторингу міграційних процесів у громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

В умовах сучасних викликів, пов'язаних із міграційними процесами, забезпечення міграційної безпеки стає пріоритетним завданням для ОМС. Воно охоплює не лише контроль за переміщенням населення, а й створення умов для соціальної інтеграції, збереження демографічного потенціалу та формування привабливого середовища для різних категорій населення, зокрема ВПО та іммігрантів. Відповідні заходи мають бути системними й комплексними та враховувати регіональні й місцеві особливості. Так, на думку 19,9 % опитаних представників ОМС, забезпечення рівних умов для місцевих мешканців, ВПО та іммігрантів є найважливішим засобом підвищення рівня міграційної безпеки. Це підкреслює необхідність соціальної справедливості та рівноправного доступу до ресурсів і послуг для всіх категорій населення. На другому місці – заходи з інтеграції ВПО у громаду (зазначило 18,8 % експертів), які сприяють соціальній згуртованості, зниженню конфліктів та адаптації тимчасово переміщених осіб до нових умов життя.

Важливим напрямом є також реалізація заходів зі стимулювання імміграції в громаду на перспективу (на думку 17,8 % опитаних представників ОМС), що створює можливості для поповнення трудових ресурсів і активізації економічного розвитку громад України. Значну підтримку отримали також пропозиції щодо організації системного моніторингу міграції за всіма напрямками (16,9 %), який забезпечує аналітичну основу для ефективного управління міграційними процесами (рис.40).

Рис. 40. Потенційні заходи підвищення рівня міграційної безпеки у громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Значущою є частка представників ОМС, які підтримують посилення співпраці з державними органами у сфері регулювання міграції (10,6 %), а також стимулювання рееміграції населення (10,0 %) і зменшення обсягів еміграції (8,1 %). Ці напрями є важливими компонентами комплексного набору заходів, що забезпечують формування збалансованої, адаптивної та дієвої міграційної політики на рівні територіальних громад України. Відтак, результати дослідження акцентують увагу на необхідності впровадження багатовекторної стратегії міграційної безпеки, яка інтегрує соціальну інтеграцію, механізми стимулювання мобільності населення та посилення аналітичного потенціалу для своєчасного й ефективного реагування на міграційні виклики.

Варто наголосити, що важливою складовою комплексної політики збереження людського потенціалу в умовах війни є ефективна взаємодія ОМС із місцевими підприємствами та іншими інституціями. Така співпраця сприяє

формуванню сприятливого економічного середовища, розвитку ринку праці та створенню нових робочих місць, що є ключовими факторами стримування еміграції населення з території громад.

За результатами опитування встановлено, що найбільш поширеною формою взаємодії є проведення моніторингу потреб ринку праці та формування пропозицій для його розвитку (30,4 % представників ОМС), що дає змогу адаптувати місцеві програми розвитку до реальних економічних умов та очікувань роботодавців. Високу частоту мають також партнерства із закладами вищої освіти та професійної підготовки кадрів (29,4 %), які забезпечують цільову підготовку фахівців, здатних задовольнити потреби місцевого бізнесу (рис. 41).

Рис. 41. Форми взаємодії ОМС з суб'єктами господарювання та іншими інституціями у проекції мінімізації обсягів еміграції з громад України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Важливими, на думку 18,6 % опитаних представників ОМС, є ініціативи, спрямовані на спільну розробку програм із підприємствами для створення нових робочих місць, а також на підтримку соціальних підприємств, мікро-, малих і середніх підприємств (15,7 %). Ці заходи формують сприятливе середовище для розвитку підприємництва та забезпечують зайнятість населення. Лише незначна частка представників ОМС (5,9 %) вказала на відсутність або неорганізованість взаємодії з бізнесом, що свідчить про загальне усвідомлення важливості співпраці. Варто наголосити, що ефективні форми взаємодії з бізнесом є складовою системної стратегії ОМС, спрямованої на зниження еміграційних тенденцій шляхом економічного стимулювання та розвитку людського капіталу.

В умовах розвитку урбанізаційних процесів і концентрації економічних ресурсів у великих міських агломераціях дедалі більше посилюється їхній вплив на соціально-економічний розвиток навколишніх територіальних громад. Цей вплив проявляється не лише у вигляді потенційних економічних переваг, таких як залучення інвестицій чи розширення ринків збуту, але й у вигляді викликів, зокрема відтоку населення та кваліфікованих кадрів, що безпосередньо позначається на демографічній стійкості та конкурентоспроможності регіональних ринків праці. Врахування цих комплексних і часто протилежних ефектів є ключовим для формування ефективних стратегій регіонального

розвитку, міграційної безпеки та забезпечення соціально-економічної резильєнтності. Так, найбільша частка опитаних представників ОМС (35,3 %) вважає, що міські агломерації мають нейтральний вплив, адже соціально-економічні процеси в їхніх громадах залишаються стабільними, а міграційні тенденції не зазнають кардинальних змін. Водночас 31,4 % експертів оцінюють вплив агломерацій як частково негативний: з одного боку, вони приносять певні переваги у вигляді інвестицій та розширення ринків збуту, але водночас призводять до відтоку людського капіталу (табл. 1).

Позицію негативного впливу, пов'язаного з відтоком населення та кваліфікованих кадрів у великі міста в пошуках кращих умов праці та життя, поділяє 21,6 % представників ОМС. Лише невелика частка експертів (9,8 %) визнає, що їхня громада отримує певні можливості для співпраці з агломераціями, хоча міграційні виклики при цьому зберігаються. І зовсім незначний відсоток (2,0 %) оцінює вплив агломерацій як позитивний, відзначаючи розвиток громади без критичних міграційних втрат.

Таблиця 1

Оцінка впливу міських агломерацій на міграційні процеси та збереження людських ресурсів у громадах України: результати опитування ОМС, квітень-травень, 2025 р., %

Варіанти відповідей	Частка, %
Має нейтральний вплив – агломерації не впливають кардинально на соціально-економічні процеси у нашій громаді, міграційні тенденції залишаються стабільними	35,3
Частково негативно – розвиток агломерації може приносити певні вигоди (інвестиції, ринки збуту), але водночас зумовлює відтік людського капіталу	31,4
Негативно, розвиток агломерацій і великих міст зумовлює відтік населення та кадрів із нашої громади у пошуках кращих умов праці та життя	21,6
Частково позитивно – наша громада отримує можливості для співпраці, але міграційні виклики залишаються	9,8
Позитивно – сприяє розвитку нашої громади без критичних міграційних втрат	2,0

Експертні оцінки засвідчили суперечливий вплив міських агломерацій на розвиток громад України. Попри потенційні переваги у вигляді економічного пожвавлення, розширення інвестиційної діяльності та ринків збуту, спостерігаються й негативні демографічні наслідки, зокрема відтік працездатного населення та молоді. Це актуалізує необхідність формування гнучких регіональних стратегій, адаптованих до локального контексту, з акцентом на збалансований розвиток і підвищення привабливості периферійних громад.

Забезпечення міграційної безпеки територіальних громад потребує цілісної та багатокомпонентної стратегії, яка поєднувала б удосконалення моніторингових інструментів, розвиток соціально-інфраструктурної бази, стимулювання економічної активності, підтримку людського потенціалу та налагодження ефективної міжсекторальної співпраці. Комплексна реалізація таких підходів дозволить підвищити соціально-економічну стійкість громад до міграційних загроз і створити умови для економічного відновлення та довгострокового зростання.

II. МЕХАНІЗМИ МІНІМІЗАЦІЇ МІГРАЦІЙНИХ РИЗИКІВ І ЗАГРОЗ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Стратегічні імперативи інгібування міграційних втрат в оптиці проблем збереження людського потенціалу України

В умовах війни, посилення зовнішніх міграційних потоків і внутрішньої депопуляції питання мінімізації міграційних втрат набуває стратегічного значення, особливо на рівні територіальних громад, де дефіцит людських ресурсів безпосередньо впливає на здатність місцевої економіки до відновлення та розвитку, формування соціальної згуртованості та підтримання економічної безпеки. Необхідність розроблення цілісних стратегічних підходів зумовлюється потребою поєднання демографічних, економічних та управлінських інструментів для збереження й відтворення людського капіталу. Важливим є також упровадження системного моніторингу міграційних процесів, стимулювання реєміграції та розроблення регіонально диференційованих політик, здатних протидіяти відтоку населення та забезпечити стійкий розвиток громад.

Інгібування міграційних втрат має здійснюватися із врахуванням проблем збереження людського потенціалу. Це дозволить сформувати системне й стратегічне бачення мінімізації міграційних ризиків та загроз з одночасним вирішенням проблем:

- демографічного відтворення, стану суспільного здоров'я (демографічна складова людського потенціалу);
- якості освіти, можливостей інтелектуального розвитку (освітньо-інтелектуальна складова людського потенціалу);
- ідентифікації (приналежності до нації, громади), довіри, згуртованості суспільства (соціальна складова людського потенціалу);
- збереження і розвитку культури, традицій, цінностей, історичного досвіду (культурна складова людського потенціалу).

Аналізування структурних характеристик міграційної безпеки (п. 1.1), імітаційне і причинно-наслідкове моделювання впливу міграції на резильєнтність регіонів (п. 1.2) вказали на загрозливість міграції, яку поглиблює проблемне тло збереження людського потенціалу. Найбільшими загрозами є:

- *погіршення суспільного здоров'я з невизначеними довгостроковими наслідками*. За обстеженнями аналітичного центру «Info Sapiens» у 2024 р. 67 % українців відчували погіршення психічного і 23 % фізичного здоров'я через війну [43]. На погіршення стану здоров'я впливає зниження добробуту населення (прямий вплив на якість споживання, доступ до фармацевтичної продукції та медичних послуг), екологічні проблеми внаслідок воєнних дій (так звана «випалена земля», забруднення водойм, зміна ландшафтів). Довгострокові наслідки впливу на здоров'я населення матиме стан здоров'я дітей, які проживають дитинство в час війни. Окреме питання стосується людей з

⁴³ Здорова громада: чинники та можливості впливу під час війни / Звіт за результатами дослідження в межах україно-швейцарського Проєкту «Діємо для здоров'я». Жовтень 2024. URL: https://drive.google.com/file/d/1kb6SoX66HMwCjf_xSUfwdM-HwsyM5COX/view?usp=sharing

інвалідністю як з числа військових, так і постраждалого цивільного населення, які потребують додаткових умов піклування. Тобто здоров'я – це питання довготривалих наслідків та необхідності системних рішень для його покращення;

- *проблеми демографічних і міграційних втрат, що призвели до демографічної катастрофи в Україні.* Це доводять факти:

а) демографічних втрат: Україна займає перше місце в світі за рівнем смертності (18,6 смертей на 1 тис. осіб), останнє місце за рівнем народжуваності (6 народжень на 1 тис. осіб) [44]; Україна входить до переліку держав з найнижчим рівнем фертильності – за різними даними показник коливається від 0,9 (заяви влади України 2025 р. [45]) до 1,0 (дані «Worldometers» [46]) та 1,2 (розрахунки на основі Statista [47]); за прогнозом ООН населення України скоротиться з 37,0 млн у 2024 р. до 15,3 млн у 2100 р., тобто на 61 %, що є найвищим показником кількісного та відсоткового скорочення в Європі [48];

б) міграційних втрат: Україна займає перше місце в світі за коефіцієнтом чистої міграції – 36,5 мігрантів на 1 тис. осіб [49]; за висновками Всесвітнього економічного форуму, вимушена міграція займає перше місце в топ-5 ризиків розвитку України (друге – пошкодження критичної інфраструктури, третє – війна, четверте – брак кадрів, п'яте – державний борг) [50].

Для стратегування інгібування міграційних втрат необхідне розуміння не лише загрозливості міграції та проблемності збереження людського потенціалу. Актуально системно моніторити вимушені міграційні процеси з простеженням їх взаємозв'язку з безпековими, соціально-економічними і політичними подіями. Станом на середину 2025 р. основними тенденціями вимушених міграційних процесів населення України є:

- кількість ВПО залишається на приблизно однаковому рівні, починаючи з другої половини 2023 р., а саме на рівні 3,7-3,8 млн осіб (за даними Єдиного реєстру ВПО – близько 4,6 млн станом на червень 2025 р. [51]);

- кількість реемігрантів поступово знижується, починаючи з вересня 2022 р., хоча їхня частка відносно кількості ВПО та біженців у червні 2025 р. дещо зросла;

- кількість осіб, які зареєстровані в країнах ЄС як біженці залишається високою та в останньому кварталі 2024 р. навіть зросла. У червні 2025 р.

⁴⁴ Explore All Countries – Ukraine: The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/>

⁴⁵ Історичний антирекорд: в уряді кажуть, що коефіцієнт народжуваності в Україні - менший за одиницю: Укрінформ (3.03.2025). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3966389-istoricnij-antirekord-v-uradi-kazut-so-koeficient-narodzuvanosti-v-ukraini-mensij-za-odinicu.html>

⁴⁶ Ukraine Population: Worldometers. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/ukraine-population/>

⁴⁷ Venditti B. DemographicsThe 20 Countries With the Lowest Fertility Rates in 2024: Visual Capitalist (20.10.2024). URL: <https://www.visualcapitalist.com/the-20-countries-with-the-lowest-fertility-rates-in-2024/>

⁴⁸ World Population Prospects 2024: United Nations. URL: <https://population.un.org/wpp/>

⁴⁹ Explore All Countries – Ukraine: The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/ukraine/>

⁵⁰ The Global Risks Report 2025. 20th Edition. Insight report / World Economic Forum, January 2025. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2025.pdf?fbclid=IwY2xjawH7H4pleHRuA2FibQIxMAABHR9Y5iWsyBY3LKKagejrE4OEucd6SvJh6baUsSoaxND9H4qds9wBuo6Gbw_aem_flv74Z8uCaCTx7Sne4D3Hg

⁵¹ Внутрішньо переміщені особи: Дашборд: Аналітика: Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

відбулось зниження показника, що потребує подальшого моніторингу ситуації. Причиною може бути зміна статусу частини біженців з переходом від тимчасового захисту до отримання дозволів на постійне проживання;

- найбільша кількість біженців з України під тимчасовим захистом або які подали документи на його отримання станом на березень 2025 року перебуває в Польщі (2,9 млн), Німеччині (2,4 млн), Чехії (1,0 млн). Якщо розглядати частку біженців з України в населенні приймаючих держав, то найвищі показники в Молдові (4,3 %), Чехії (3,8 %), Естонії (3,2 %), Латвії (2,6 %), Польщі (2,6 %), а найнижчі – у Франції (0,1 %), Італії (0,3 %), Великобританії (0,4 %), Іспанії (0,5 %), Угорщині (0,6 %);

- потенціал рееміграції населення України дуже мінливий, тому краще аналізувати не частку тих, хто планує повернутись, а динаміку показників та непрямі факти:

а) факти щодо потенціалу неповернення: 60 % осіб, які емігрували з 2022 р., жодного разу не приїжджали в Україну, в тому числі 69 % серед чоловіків і 51 % серед жінок (опитування «Rating Lab» 2023 року [52]), що значно підвищує ймовірність їхнього неповернення в майбутньому; більшість біженців з України (56 %) працевлаштовані або навчаються (16 %), що забезпечує їхню інтеграцію в приймаючі економіки (опитування Центру економічної стратегії 2024 р. [53]); знижується розмір приватних грошових переказів в Україну – показник 2024 р. складає 67,5 % показника 2021 р. (попри це, економіка залишається залежною від міграційного чинника, адже частка переказів у ВВП 2023 р. склала 6,3 %, що вище за показники до 2014 р.); біженці з України краще оцінюють можливості знайти роботу, мати вищі доходи, комфортне життя, захищеність прав і свобод, соціальну захищеність, якість вищої освіти за кордоном, ніж в Україні, що знижує наміри повернення для частини з них (опитування «Rating Lab» 2023 р. [54]);

б) факти щодо потенціалу повернення: незважаючи на спадну динаміку приватних грошових переказів в Україну дещо зросли обсяги приватних трансфертів від мігрантів, які працюють за кордоном більше 1 року, що вказує на їхні поки ще очікування завершення війни та збереження соцієтальних зв'язків з Україною; біженці краще оцінюють можливості ведення бізнесу, якість державних, фінансових, банківських, медичних, житлових послуг в Україні, ніж за кордоном, що зберігає наміри повернення для частини з них (опитування «Rating Lab» 2023 р. [55]); з 2023 р. українці отримали найбільше посвідок на проживання в ЄС серед іноземців (1523 од.), але в динаміці кількість їх видачі на рівні 2021 р. (1569 од.), що вказує на поки переважаючий вибір біженцями можливостей тимчасового захисту [56].

⁵² Всеєвропейське дослідження українців у Європі: Rating Lab (4.09.2023). URL: <https://ratinglab.org/research/a-pan-european-study-of-ukrainians-in-europe>

⁵³ Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження: Центр економічної стратегії (3.03.2025). URL: https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/

⁵⁴ Всеєвропейське дослідження українців у Європі: Rating Lab (4.09.2023). URL: <https://ratinglab.org/research/a-pan-european-study-of-ukrainians-in-europe>

⁵⁵ Всеєвропейське дослідження українців у Європі: Rating Lab (4.09.2023). URL: <https://ratinglab.org/research/a-pan-european-study-of-ukrainians-in-europe>

⁵⁶ Residence permits – statistics on stock of permits at the end of the year: Eurostat (14.11.2024). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_stock_of_permits_at_the_end_of_the_year

- зростає частка молоді у структурі вимушеної міграції з України, що є додатковим ризиком її неповернення через кращу адаптаційність – за період 2022-2023 рр. частка молоді зросла 26 % до 36 % серед біженців з України [57]; за період 2022-2024 рр. кількість молоді віком 18-25 років серед біженців зросла на 14 % (висновки з опитування «Info Sapiens»); окремою проблемою є еміграція чоловіків, при чому не лише віком до 18 років – за період 2022-2024 рр. кількість чоловіків-біженців віком 18-35 років зросла на 48%, а чоловіків старшого шкільного віку – на 19 % (опитування «Info Sapiens» [58]);

- вимушені міграційні процеси в Україні мають виражену регіональну специфіку. Це підтверджують результати обстеження МОМ 2024 р. в більшості регіонів України щодо структури населення за вимушеною міграцією. Найвища частка осіб, які повернулись, закономірно виявлена для деокупованих регіонів – Харківської, Київської, Херсонської областей та м. Київ. Доволі високий рівень повернення характерний регіонам, де продовжуються бойові дії та складна безпекова ситуація – Донецької, Миколаївської, Чернігівської, Сумської, Запорізької областей. З одного боку, це вказує на неуспішну інтеграцію за місцем вимушеного перебування. З іншого боку, це може свідчити про тісний зв'язок з місцем попереднього проживання, незалежно від безпекових умов. Для регіонів з вищим рівнем повернення виявлений високий рівень бідності – частка домогосподарств з доходами нижче прожиткового мінімуму для Донецької, Херсонської, Чернігівської, Сумської, Запорізької областей складає понад 75 %. З точки зору цільової та якісної рееміграції це радше вказує на нерегульованість зворотних переміщень, вимушеність повернення населення в регіони, попри важкі соціально-економічні і безпекові умови.

Залишається відкритим питання ризиків безповоротної еміграції населення за кордон після відкриття державних кордонів для чоловіків. З опитування Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва спільно з Центром Разумкова в кінці 2024 р. 70,0 % мешканців територій України, де не ведуться бойові дії віком від 18 років не хочуть виїжджати до іншої держави для постійного проживання, але 20,7 % виявили таке бажання, при чому 25 % серед чоловіків і 17 % серед жінок [59].

Незважаючи на найбільший вплив демографічних процесів, стратегування інгібування міграційних втрат також має враховувати проблемне тло освітньо-інтелектуальної, соціальної та культурної складових людського потенціалу:

- *освітньо-інтелектуальна складова людського потенціалу* – проблеми, пов'язані з якістю освіти, можливостями інтелектуального розвитку. В Україні утвердився певний стереотип про високу конкурентоспроможність кадрів, їхні

⁵⁷ Regional Intentions Survey Result (3rd & 4th Round, 2022-2023). Intentions and Perspectives of Refugees from Ukraine: UNHCR, the UN Refugee Agency. URL: <https://data.unhcr.org/en/dataviz/376?sv=54&geo=0&secret=unhcrrestricted>

⁵⁸ Вплив війни на молодь в Україні. Дослідження 2024: Info Sapiens, Міністерство молоді та спорту України. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2025/undp-impact-of-war-on-youth-in-ukraine_0.pdf

⁵⁹ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (21.01.2025). URL: https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid=IwY2xjawH9kP1leHRuA2FlbQlXMAABHwB9yudvLLGUmOdREgEuFKtytI64VmRin2f_o-3STLJbSj7tlcDynjJdNA_aem_Hq3rk46kSQTTldpHfyDzJw

інтелектуальні можливості. У деякій мірі це дійсно так, однак показники якості освіти, формалізм здобуття її вищого ступеню, результати та інноваційність праці вказують на значні проблеми в даній сфері. Приєднання України з 2018 р. до Програми міжнародного оцінювання учнів PISA показали проблеми якості загальної середньої освіти, визначаючи рівень знань українських учнів нижче середнього для країн ОЕСР. У 2025 р. проводиться чергове дослідження, тому буде цікава динаміка в балах та частках учнів, які досягли базового рівня знань з математики, читання і природничо-наукової грамотності. Інша колосальна проблема якості освіти – мотивація науково-педагогічних кадрів. Поки дана професійна діяльність продовжує бути низько-оплачуваною, змушуючи до пошуку альтернативних джерел доходів. Репетиторство стало нормою на рівні загальної середньої освіти. За даними офіційної статистики освіти разом зі сферою мистецтва властиве найбільше зниження реальних заробітних плат, якщо порівнювати 2024 р. до 2021 р. Тобто має місце ще й негативна тенденція. Демотивація кадрів руйнує авторитет інституту освіти та несе довгострокові загрози доступності до якісних освітніх послуг для різних категорій населення;

- *соціальна складова людського потенціалу* – проблеми, пов'язані із самоідентифікацією (приналежністю до нації, громади), низьким рівнем довіри, згуртованості, соціальною напругою, штучним розколом суспільства. Проводиться багато соціологічних досліджень на предмет довіри до інститутів влади, громадськості, церкви. Деякі можуть викликати сумніви в об'єктивності. Необхідно зосереджувати увагу на динаміці результатів опитувань. Опираючись на дослідження КМІС, в Україні за період 2021-2024 рр. залишається найнижчою довіра до органів правосуддя, уряду, парламенту, національної поліції, ЗМІ; найвища довіра до ЗСУ і волонтерів ^[60]. Стабільно низька чи спадаюча довіра до інститутів – це індикатори соціальної напруги та ризику штучного розколу суспільства. Натомість сьогодні як ніколи є актуальною згуртованість суспільства, яка забезпечується довірою, повагою, спільними цінностями. Без цього неможлива стійкість України проти агресора;

- *культурна складова людського потенціалу* – проблеми, пов'язані з занепадом культури, традицій (особливо в зросійщених громадах), розмитістю цінностей, незнанням історії. Культура теж є чинником згуртованості суспільства. Але в контексті збереження людського потенціалу культура – це про формування спільних цінностей, освіченість та естетичне сприйняття, світогляд та переконання. Першочерговими завданнями в сфері культури має бути вирішення штучних проблем мови та релігії, що унеможливить подальші маніпуляції для розколу суспільства.

Виявлені проблеми є основою для обґрунтування *стратегії і тактики збереження людського потенціалу України, що включає пріоритети інгібування міграційних втрат*. Повномасштабна війна спричинила як прямі втрати людського потенціалу, так і проблеми, що поглибили триваліші деструктивні тенденції – демографічні, освітні, культурні, соціальні. В умовах невизначеності та обмеженості ресурсів необхідно конкретизувати пріоритети вирішення проблем втрат людського потенціалу з цілями його збереження та подальшого розвитку (табл. 2). Реалізація базових заходів зі збереження

⁶⁰ Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2024 роках: Прес-релізи та звіти: КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=3>

людського потенціалу в умовах воєнного стану є умовою для зниження міграційних ризиків і загроз, посилення соціальної згуртованості та стійкості суспільства. Заходи з розвитку людського потенціалу забезпечують інгібування міграційних втрат на довгострокову перспективу.

Таблиця 2

Стратегічні пріоритети інгібування міграційних втрат в оптиці збереження і розвитку людського потенціалу України

Складові потенціалу	Пріоритети збереження	Пріоритети розвитку
<u>Демографічна:</u> здоров'я, демографічне відтворення, міграція	- заходи підтримки молоді для зниження еміграційних намірів; - стимулювання демовідтворення в громадах; - реформування системи охорони здоров'я з переведенням на прозорий механізм громадського контролю;	- регулювання ре- та імміграції в Україну; - реалізація ефективної демографічної політики в умовах глобальної конкуренції за «таланти»; - підтримка розвитку знелюднених територій;
<u>Освітньо-інтелектуальна:</u> освіта, інтелектуальний розвиток	- гідна оплата праці педагогів для мотивації якісної діяльності; - дерегуляція бізнесу; - розвиток інноваційної інфраструктури	- довгострокові державні інвестиції в освіту; - розвиток інноваційних екосистем регіонів і громад
<u>Соціальна:</u> ідентифікація, довіра, згуртованість vs напруга, розкол суспільства	- реформування інститутів влади з найнижчим рівнем довіри (фіскальних, митних, судових); - відповідальність за штучний розкол суспільства; - публічні дискусії про єдність незалежно від досвіду міграції та місця проживання;	- розвиток сильних і впливових інститутів громадянського суспільства, включених у різні сфери реалізації публічної політики;
<u>Культурна:</u> культура, традиції, цінності, історична пам'ять	- масовість інформування про історичну, культурну, ціннісну самобутність українського народу (заходи інкультурації); - поширення можливостей вивчення української мови.	- становлення стійкої історичної пам'яті з нетерпимістю асиміляції, агресії, поневолення; - розвинутий культурний простір з просуванням української ідентичності, поваги до корінних народів України (кримських татар, караїмів, кримчаків).

Джерело: узагальнено автором

Особливо актуальним пріоритетом є регулювання *рееміграції в Україну*. Базовим концептом нової стратегії регулювання рееміграції має бути «soft power» і стратегування з розумінням цілей регулювання. Підкреслюємо, що має ставитись ціль не стимулювання, а власне регулювання, оскільки рееміграція не має орієнтуватись на кількісні результати, а на розуміння кого, як і в якій кількості можна заохочувати до повернення через заходи «soft power».

Головними цілями стратегічного регулювання рееміграції населення України мають бути наступні:

- регулювання рееміграції для стимулювання демовідтворення. Невтішні демографічні прогнози для більшості країн Європи визначають їхній інтерес до імміграції як стратегії заміщення внутрішніх демографічних втрат. Тому виникає ситуація боротьби за людський потенціал, а Україна продовжує залишатись

його потужним донором. Однак географічно, природно, інфраструктурно територія України не зможе розвиватись належним чином при зниженні чисельності і щільності населення. Тому реєміграція має бути одним з пріоритетів збереження людського потенціалу та стимулювання демовідтворення;

- капіталізація людського потенціалу реємігрантів з інтеграцією їхніх знань, досвіду, світогляду. Стимулювання реєміграції має бути спрямоване на певні категорії, виходячи з національних інтересів – за віком, статтю, складом домогосподарства (наявність дітей), залежно від оптимізації статево-вікової структури, за професією і досвідом бізнесу, залежно від потреб ринків праці та економіки. Капіталізація людського потенціалу реємігрантів також передбачає поширення їх досвіду проживання в розвинутих демократичних державах, який змінює світогляд, відношення до інститутів влади, професійних обов'язків, практик корупції тощо;

- посилення соціальної згуртованості та відповідальності держави перед своїми громадянами. Соціальна згуртованість відображає ідентифікацію (приналежність), довіру, відповідальність, єдність у спільноті (громаді, суспільстві в цілому). Збереження відчуття згуртованості у мігрантів підвищує ймовірність їх позитивних реакцій на стимули реєміграції або при рішенні залишитись за кордоном долучатись до різних громадських і політичних активностей у відстоюванні інтересів України. Неприпустимими є заходи зі створення й реорганізації Міністерства національної єдності України після низки скандалів, дискусійності розбудови мережі центрів єдності за кордоном без використання системи Prozorro для матеріального забезпечення їхньої діяльності (це створює прямі ризики нецільового використання коштів). Такі заходи несуть значні репутаційні втрати для держави як регулятора згуртованості та реєміграції населення в Україну.

Стратегування регулювання реєміграції має здійснюватися для різних сценаріїв:

- 1) сценарій продовження повномасштабної війни, при якому, ймовірно, українська діаспора буде далі зростати та може перевищити чисельність населення України. Тут актуальний до вивчення досвід Ірландії та Вірменії. При такому сценарії має формуватися готовність надання громадянства та можливостей реінтеграції кожній особі, яка має українське етнічне походження і хоче повернутись в Україну (досвід Ізраїлю);

- 2) сценарій «замороження» війни, при якому можлива часткова реєміграція та стабілізація формування нової української діаспори, доповненої хвилею втікачів від війни. Тут актуальними є заходи ефективної інтеграції реємігрантів у громадах активного зростання, як правило, містах-метрополіях, впровадження всіх можливих заходів з формування зв'язків з діаспорою;

- 3) сценарій завершення війни, при якому можлива або масова реєміграція втікачів від війни, інших категорій мігрантів, або ж у випадку відкриття кордонів та через возз'єднання сімей виїзд чоловіків до дружин і дітей за кордон. Соціологічне дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 2024 року показало, що 20,7 % українців, причому з регіонів, де не ведуться бойові дії, виїхали б з України після відкриття державних кордонів на постійне

місце проживання, 9,3 % не визначилися [61]. Це дуже високий показник, який потрібно надалі моніторити та враховувати при стратегуванні інгібування міграційних втрат, адже обмежувати права на мобільність населення у випадку завершення воєнного стану неможливо.

Наведений перелік стратегічних пріоритетів є відкритим до дискусій. Він актуалізує проблематику збереження людського потенціалу з акцентом на загрозливість міграції та необхідність інгібування міграційних втрат. Визначені пріоритети є основою непрямого впливу на зниження міграційних ризиків і загроз через покращення якості внутрішнього середовища. В іншому разі Україна, як колись одна з найбільших за чисельністю населення держав Європи, ризикує вичерпати свій людський потенціал, стати знелюдненою і бідною периферією між західним цивілізованим світом та східним нео-імперіалізмом.

Стратегічні імперативи інгібування міграційних втрат в контексті проблем збереження людського потенціалу є основою для обґрунтування інструментів посилення міграційної безпеки. Такі інструменти формують тактичний рівень реалізації міграційної політики, що дозволяє їх коригувати в умовах нестабільності та враховувати регіональну специфіку.

2.2. Інструменти посилення міграційної безпеки регіонів України в умовах нестабільності

Визначення інструментарію посилення міграційної безпеки – важливий етап реалізації політики соціально-економічного розвитку та стійкості територій в умовах міграційної кризи, нестабільності, появи новітніх викликів. Реалізація інструментарію посилення міграційної безпеки детермінована ефективним регулюванням міграційних процесів і забезпеченням перебування обсягів міграції, у т.ч. трудової, освітньої, внутрішньої, зовнішньої загалом, в оптимальних межах, що матиме перманентно позитивний вплив на безпеку та резильєнтність соціально-економічної системи регіонів.

З метою мінімізації ризиків і загроз масштабування впливу міграційної кризи на потенціал соціально-економічного розвитку та відновлення стійкості регіонів, зокрема у повоєнний період, необхідно реалізувати наступні інструменти та засоби міграційної політики України:

1. Підвищення якості системи моніторингу міграційних процесів, формування регіональних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції. Для цього необхідно:

- запровадити нову форму обліку перетину кордону для регіональних управлінь Державної прикордонної служби України задля виявлення мети та тривалості перебування населення за кордоном;
- розширити повноваження регіональних відділень Державної

⁶¹ Україна єдина: національна належність, ідентичність, мова та державні атрибути – всеукраїнське опитування: Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (21.01.2025). URL: https://dif.org.ua/article/ukraina-edina-natsionalna-nalezhnist-identichnist-mova-ta-derzhavni-atributi-vseukrainske-opituvannya?fbclid=IwY2xjawH9kP1leHRuA2FlbQlXMAABHWWB9yudvLLGUmOdREgEuFKtytI64VmRin2f_o-3STLJbSj7tlcDynjJdNA_aem_Hq3rk46kSQTTldpHfYDzJw

міграційної служби України і Державної служби статистики України у частині збору «дзеркальних даних» основних країн-реципієнтів;

- сформувати комплексний реєстр мігрантів на основі інтеграції обліково-інформаційних систем Державної прикордонної служби України і Державної міграційної служби України щодо мети поїздки населення на період понад 6 місяців.

2. Стимулювання реєміграції, особливо молоді, освітніх і трудових мігрантів, через:

- перегляд діючих положень і внесення доповнень до міждержавних договорів у сферах освіти, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів щодо надання гарантій збереження робочого місця чи навчання, надання допомоги у процесі пошуку місця праці;

- створення транскордонного освітньо-наукового кластеру на базі закладів вищої освіти та наукових установ із залученням здобувачів освіти, які навчаються за кордоном, фахівців у сфері освіти та науки. Реалізація цього заходу сприятиме підвищенню конкурентоспроможності освітньо-наукової сфери регіонів, активізації міжнародної співпраці;

- формування і популяризацію інвестиційних паспортів територій з виділенням потенційно привабливих сфер малого підприємництва задля залучення міграційних трансфертів як фінансових активів. Створення сприятливого середовища для започаткування і розвитку малого бізнесу є ефективним механізмом стимулювання мігрантів до реєміграції.

3. Зменшення соціально-економічної вразливості та нерівності ВПО в регіонах України за рахунок:

1) скорочення безробіття і посилення мотивації до праці ВПО через реалізацію таких заходів:

- створення «паспорту вакансій» територій для ВПО з метою сприяння їх працевлаштуванню;
- стимулювання місцевих роботодавців до працевлаштування ВПО методами зменшення розмірів відрахувань до соціальних фондів;

2) забезпечення соціальної рівності серед ВПО, вільного доступу до соціальних послуг (особливо сфери охорони здоров'я, реабілітації, юридичних консультацій) за допомогою:

- поширення інформації про можливості отримання соціальних послуг ВПО;
- дотримання принципу пріоритетності щодо окремих категорій осіб (вагітних жінок, дітей, людей з інвалідністю, осіб старшого віку);
- покращення якості соціальних послуг для ВПО і місцевого населення, придбання комунальними закладами охорони здоров'я сучасного медико-діагностичного обладнання й устаткування, у т.ч. на засадах фінансового лізингу;
- надання юридичної, психологічної та іншої соціальної допомоги для ВПО.

4. Ефективне використання міграційного капіталу суб'єктів господарювання за допомогою:

- збільшення мобільності бізнес-процесів, адаптивності організаційно-підприємницьких структур, що дозволить залучити бізнес-одиниці до програм

економічного відновлення, цільових економічних ініціатив і проєктів забезпечення соціальної стійкості регіонів;

- забезпечення цифровізації бізнес-процесів і залучення нейронних мереж для імплементації антикризових заходів у бізнесі, що дозволить розширити використання цифрових технологій для підвищення продуктивності виробництва, рентабельності та дохідності бізнесу. Імплементація інструменту сприятиме плануванню регіонального розвитку через розробку стратегії цифровізації економіки з акцентом на автоматизацію, штучний інтелект, блокчейн;

- запровадження широкого спектра форм державного, регіонального та місцевого замовлення на продукцію підприємств, які мігрували в тиллові регіони через спрощення процедур і зменшення вимог до укладення контрактів. Імплементація такого механізму дозволить спростити договірні відносини, сприятиме активізації діяльності суб'єктів бізнесу пріоритетних галузей економіки регіонів;

- формування і реалізації місцевої системи «Донати для релокованих підприємств» (наприклад, фінансування витрат на закупівлю обладнання, субсидії на оренду приміщень, додаткові дотації за умови створення нових робочих місць, позики для мікро- та малого бізнесу тощо);

- оптимального розподілу і раціонального використання сучасних передових бізнес-технологій, інновацій та інтелектуальної власності в регіонах України. Реалізація цього інструменту дозволить забезпечити розвиток інноваційної інфраструктури (створення бізнес-інкубаторів, венчурних підприємств), реалізацію стартапів, дифузії і трансферт інновацій, атрактивність приватних інвестицій в інноваційну діяльність.

5. Розробка та реалізація регіональних програм розвитку ринку віртуальної, креативної та інноваційної зайнятості. Розвиток ринку новітніх форм зайнятості і фрілансу можна забезпечити через:

- стимулювання населення до створення суб'єктів мікро- і малого підприємництва, стартапів;

- формування креативного потенціалу в проєкції забезпечення ділової активності суб'єктів господарювання і швидкої адаптації їхніх інноваційних ідей до сучасних вимог ринку шляхом створення науково-інноваційних лабораторій і науково-технологічних парків. Реалізація цього заходу завдяки консолідації інноваційної діяльності у сфері освіти, підвищення конкурентоспроможності асоційованого бізнесу та співпраці з науково-дослідними установами сприятиме розвитку бізнес-середовища;

- розвиток інтегровано-автоматизаційно-інформаційної бази даних на регіональних ринках праці для резервування вакансій для соціально вразливих груп населення (людей з інвалідністю, пенсіонерів, малозабезпечених осіб, жінок у декретній відпустці, здобувачів вищої освіти, ВПО тощо);

- створення можливостей виконання операційних функцій з використанням цифрових технологій і широке впровадження дистанційних форм зайнятості, що формують передумови для розвитку віртуального ринку праці як інструменту стримування трудової міграції.

6. Посилення ролі інституту сім'ї та створення середовища, дружнього до сімей з дітьми задля забезпечення демовідтворення (цільовий показник народжуваності – не менше 2,2) через реалізацію таких заходів:

- розроблення і впровадження інформаційно-комунікаційних промоцій для популяризації моделі сім'ї із двома і більше дітьми; заохочення територіальних громад до впровадження програм підтримки молодих сімей, поширення інформації про кращі практики їх реалізації;
- формування комплексної державної сімейної політики, спрямованої на підтримку економічної самодостатності багатодітних сімей; поетапне підвищення державних соціальних стандартів і мінімальних гарантій для сімей з дітьми;
- поширення серед жінок програм навчання, спрямованих на опанування основ підприємництва, конкурентних професій, на підвищення кваліфікації;
- розвиток грантових програм для започаткування і розвитку власної справи серед одиноких матерів і жінок загалом.

7. Стимулювання місцевого економічного розвитку як чинника послаблення позитивних міграційних аспірацій серед населення. Цьому сприятиме:

- внесення змін до програм регіонального розвитку на основі нових моделей структури економіки з врахуванням трансформаційних процесів на ринку праці у проекції обсягів податкових надходжень і потенційних доходів населення;
- просторове планування для оптимізації використання територій, включаючи розподіл житлових, промислових і комерційних зон;
- використання нових технологій для моніторингу та управління процесами урбанізації, таких як геоінформаційні системи, які дозволяють аналізувати великі масиви даних про кількість і структуру населення, відстежувати зміни, пов'язані з міграційними процесами.

В умовах повномасштабної війни РФ проти України регіони зіткнулися з екзистенційними викликами національної та економічної безпеки. Одним із ключових пріоритетів стало збереження людських ресурсів, оскільки війна спричинила масові переміщення населення: як внутрішньо переміщених осіб із зон бойових дій до тилових регіонів, так і значну міграцію за кордон у статусі умовних біженців. Масштаби цих процесів, а також їх глибокі соціально-гуманітарні, економічні та ін. наслідки обґрунтовують виокремлення міграційної безпеки країни та регіонів як однієї з пріоритетних сфер національної безпеки. Разом із тим, необхідно враховувати об'єктивні обмеження у розв'язанні цієї комплексної проблеми:

(1) ефективне стримування міграційних потоків і, тим більше, повернення населення як із внутрішніх регіонів, так і з-за кордону, наразі відбувається в умовах високої невизначеності, зумовленої триваючими бойовими діями; поточні заходи орієнтовані переважно на підтримку статус-кво, надання допомоги біженцям, ВПО, соціально вразливим категоріям населення у прифронтових і суміжних територіях;

(2) через складність і багатогранність проблематики важливо вести мову саме про політику безпеки, а не лише про регулювання міграційних процесів; такий підхід дає змогу сконцентрувати зусилля на формуванні критичних параметрів міграційної стійкості, які виходять за межі соціально-демографічної

стабілізації, забезпечуючи збереження людського потенціалу, адекватного для повоєнного відновлення країни та її регіонів;

(3) варіативність міграційних викликів обумовлює необхідність застосування комплексного інструментарію державного регулювання, що базується на принципах системності, комплексності, пріоритетності стратегічних завдань над тактичними та ієрархічності управлінських рішень;

(4) регулювання міграційних процесів завжди було однією з найбільш складних сфер державної соціально-економічної політики, оскільки стосується особистісних життєвих виборів громадян. Швидких і однозначних результатів тут досягти складно, натомість потрібні поетапні, послідовні перетворення, які сприятимуть поверненню критичної маси українців з-за кордону, окрім тих, хто вже має твердий намір повернутися;

(5) національна політика забезпечення міграційної безпеки повинна бути цілісною та узгодженою; існує чітка специфіка викликів, загроз і механізмів їх подолання залежно від категорій регіонів (прифронтових, тиллових і прикордонних), що потребує диференційованих підходів та інструментів.

Міграційні виклики зумовлюють потребу формування ефективних механізмів забезпечення міграційної безпеки, які мають стати невід'ємною складовою Національної стратегії з міграційної безпеки України. У межах цієї стратегії необхідно визначити та впровадити комплекс механізмів регулювання міграційних процесів, що сприятимуть системному вирішенню ключових завдань протидії ризикам і загрозам, а також досягненню стратегічних і тактичних цілей у сфері міграційної безпеки як на національному, так і регіональному рівнях. Зазначені механізми мають бути спрямовані на забезпечення стійкості соціально-економічних систем регіонів до впливу деструктивних міграційних процесів, з урахуванням їх просторової специфіки, демографічної ситуації, економічного потенціалу та соціальної інфраструктури. Практична реалізація політики міграційної безпеки передбачає узгоджену дію низки інструментів (правових, інституційних, організаційних, інформаційно-аналітичних і фінансово-економічних), які в сукупності формують цілісний та ефективний механізм державного управління у цій сфері.

Імплементация таких механізмів має забезпечити поступову трансформацію міграційної політики з реактивної у проактивну, здатну не лише долати поточні загрози, а й запобігати новим викликам, сприяючи сталому розвитку регіонів України та зміцненню національної безпеки загалом.

Примітно, що механізми забезпечення міграційної безпеки – це складна, багаторівнева система, яка охоплює сукупність взаємопов'язаних інструментів, методів і управлінських рішень. Ці інструменти реалізуються поетапно, у логічно впорядкованій послідовності, з метою впливу на характер міграційних процесів, пом'якшення або усунення їх негативних наслідків, а також формування якісно нових структурних змін у соціально-економічній системі країни. Зазначена система механізмів не лише забезпечує регулювання обсягів та напрямів міграційних потоків, а й створює умови для зміцнення соціальної згуртованості, посилення людського капіталу та адаптації територіальних громад до викликів, пов'язаних з міграцією.

Основні складові механізму державної політики у сфері забезпечення міграційної безпеки:

- *інституційно-правовий*, що передбачає удосконалення законодавчо-

нормативної бази, зокрема шляхом запровадження стимулюючих положень та адаптації правових норм до нових умов міграційної динаміки;

- *організаційний*, який має на меті створення, координацію та інституціоналізацію мережі відповідних органів, центрів і структур, здатних ефективно реалізовувати міграційну політику;

- *фінансово-економічний*, що забезпечує необхідний обсяг ресурсного наповнення політики, мобілізацію внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел для реалізації програм підтримки та реінтеграції;

- *інфраструктурний*, спрямований на формування ефективної системи просторової організації послуг, логістики, житла та соціальної підтримки для переміщених осіб та мігрантів;

- *інформаційно-психологічний*, який охоплює формування громадської думки, зміну соціальних установок, підвищення рівня обізнаності населення, бізнесу та органів влади щодо викликів та можливостей, що пов'язані з міграційними процесами.

Враховуючи системні міграційні ризики для соціально-економічної стійкості регіонів України, виникає нагальна потреба розробити та впровадити Національну стратегію міграційної безпеки. Головна її мета— збереження і відновлення людського потенціалу країни та протидія викликам, що загрожують соціально-економічній стабільності регіонів, шляхом диференційованого регулювання міграційних процесів у трьох типах регіонів: прифронтових, тиллових і прикордонних. Для прифронтових регіонів (Херсонська, Запорізька, Харківська, Сумська, Дніпропетровська, Миколаївська та Одеська області) пріоритетом є відновлення людського і трудового потенціалу. У тиллових регіонах (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька та Хмельницька області) основним завданням є підвищення ефективності використання людського потенціалу, що включає реалізацію трьох взаємопов'язаних оперативних цілей. Пріоритетом прикордонних регіонів (Львівська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька, Івано-Франківська області) є збереження молоді, сприяння рееміграції та адаптація соціально вразливих категорій населення.

Відтак, обґрунтованим є підхід до трактування забезпечення міграційної безпеки як системної державної політики, що реалізується на основі комплексного механізму, адаптованого до умов воєнного стану та регіональної диференціації (рис. 42). Так, у зонах, наближених до лінії бойових дій, інституційно-правовий механізм в теорії мав би забезпечувати контроль за переміщенням населення, у тому числі ВПО, оперативне реагування на потреби прав людини, надання тимчасового житла, різної допомоги, правове регулювання режиму воєнного стану тощо. Однак, в умовах повномасштабної війни і її специфіки інституційно-правовий механізм покликаний закріпити законодавчі норми, які сприяють імміграції, життю і праці у прифронтових регіонах. Це створить необхідне правове поле для надання гарантій особам, які будуть ухвалювати рішення в частині імміграції в Україну та/чи внутрішньо регіональних переміщень населення.

Тиллові області України прийняли значну кількість переселенців і мають виконувати функцію стабілізації соціально-гуманітарної ситуації в Україні. Відтак, щодо розміщення та інтеграції ВПО інституційно-правовий механізм має гарантувати доступ до освіти, працевлаштування, соціального захисту й

житлових програм як для корінних громадян, так і для переселенців, рівний доступ до послуг між місцевим населенням і переселенцями з метою запобігання соціальній напрузі, координації діяльності між органами влади, гуманітарними організаціями та громадянським суспільством, що забезпечується відповідним нормативним регулюванням та інституційною підтримкою. Провідним завданням інституційно-правового механізму державної міграційної політики в контексті гарантування міграційної безпеки країни вбачається інституалізація інструментарію сприяння життю і праці на територіях поза міськими агломераціями.

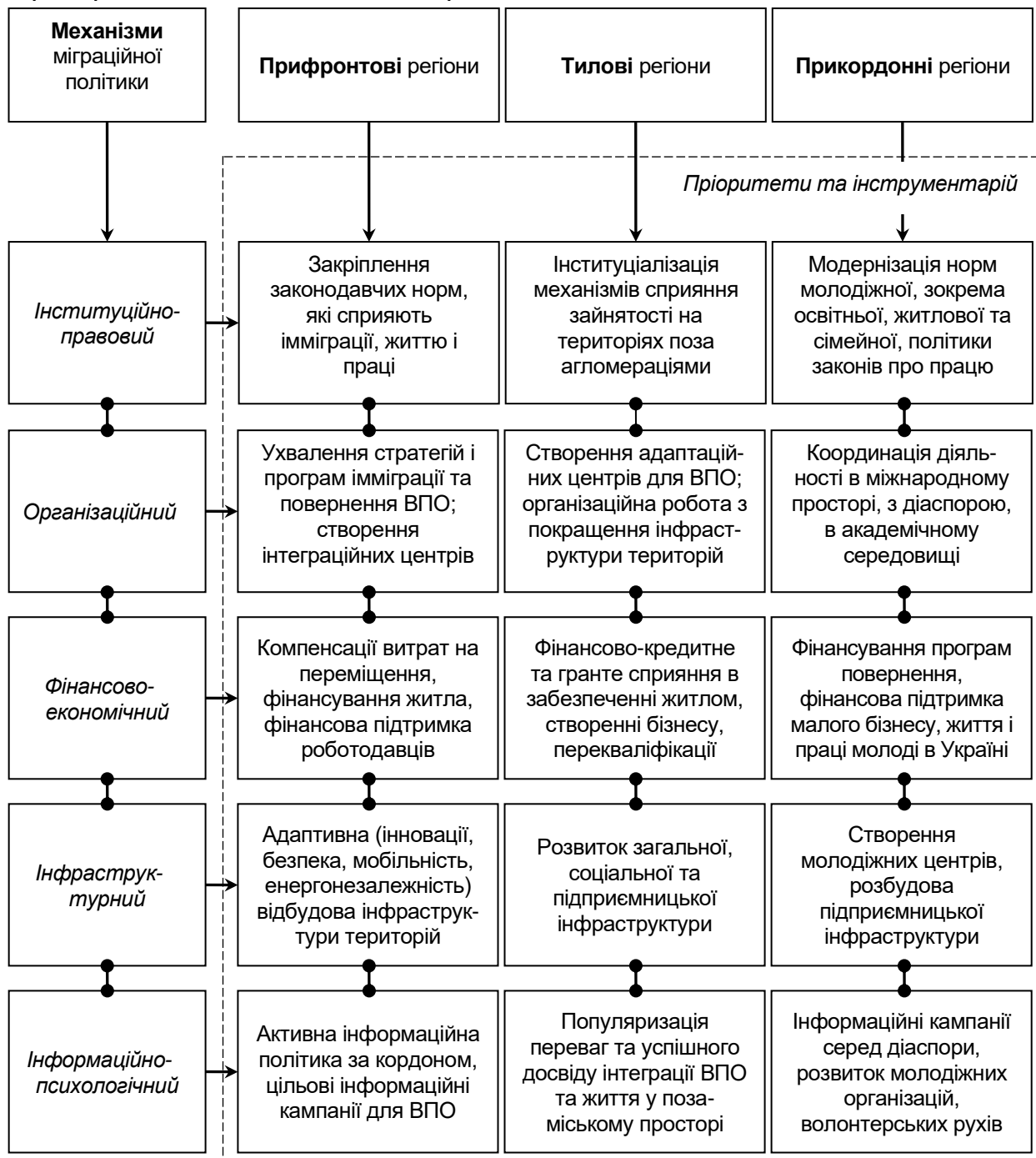

Рис. 42. Механізм державної політики зміцнення міграційної безпеки регіонів України в умовах війни

Джерело: авторська розробка

У прикордонних регіонах України інституційно-правовий механізм виконує функції контролю над державним кордоном, регулювання міжнародної міграції та біженців згідно з міжнародним правом, запобігання транскордонній злочинності тощо; забезпечує цілісну реалізацію безпекової політики. Однак, виходячи зі специфіки проблем та викликів міграцій безпеці саме тут, інституційно-правовий механізм міграційної політики для прикордонних регіонів України слід спрямувати на модернізацію норм молодіжної, зокрема освітньої, житлової та сімейної, а також політики соціально-трудових відносин і зайнятості заради покращення середовища для життя і праці громадян, стимулювання трудових аспірацій до повернення в Україну, а також перетворення західних областей країни з донорів трудових ресурсів на соціально й економічно стабільні території.

Реалізація організаційного механізму дозволить забезпечити інтеграцію з правовими механізмами для практичної реалізації нормативних актів, гнучкого управління в умовах кризи, завдяки створенню вертикалей управління (від центральних до місцевих органів) залучення недержавного сектору до вирішення гуманітарних питань. У прифронтових регіонах організаційний механізм має бути спрямований на оперативне реагування на потреби евакуації населення у разі активних бойових дій, створення кризових штабів для управління потоками переміщених осіб, інформаційну підтримку населення. Саме тому організаційний механізм у цих регіонах важливо спрямувати на ухвалення стратегій і програм імміграції та повернення ВПО, а також створення інтеграційних центрів.

У тилкових регіонах країни організаційний механізм фокусується на прийомі, обліку та інтеграції ВПО, формуванні регіональних та місцевих штабів з управління міграційними процесами за участю органів місцевої влади, соціальних служб, медичних закладів та громадських організацій, обліку й моніторингу їх потреб, організації програм соціальної адаптації, залученні гуманітарної допомоги та ін. Саме тому, критично важливим є створення адаптаційних центрів для ВПО, а також організаційна робота з покращення інфраструктури територій.

Прикордонні області України відіграють важливу роль у контролі та регулюванні зовнішньої міграції. Тут організаційний механізм спрямовується на ефективне функціонування прикордонної інфраструктури, впровадження протоколів міжнародної допомоги біженцям, організацію протидії незаконній міграції. Однак, в контексті подолання сучасних викликів і загроз міграційній безпеці України критично важливою стає координація діяльності в міжнародному просторі, з діаспорою, в академічному середовищі.

Фінансово-економічний механізм державної міграційної політики спрямовується на формування гнучкої системи бюджетних і позабюджетних ресурсів, здатної оперативно реагувати на зміни в міграційній ситуації, а також покликаний забезпечувати економічну стійкість регіонів, які приймають або евакуюють значну чисельність населення, а також інтегрувати внутрішні та зовнішні джерела фінансування.

У прифронтових регіонах фінансово-економічний механізм відіграє ключову роль у підтримці базової життєдіяльності і реалізації безпосередніх соціальних функцій, включно з компенсаційними виплатами населенню за зруйноване або пошкоджене житло, втрачене майно, фінансуванням діяльності гуманітарних штабів та центрів тимчасового розміщення ВПО, забезпечення продуктами, ліками, водою, генераторами, мобілізацією донорської та

міжнародної допомоги (гранти, цільові програми, гуманітарна підтримка).

У тилкових регіонах фінансово-економічний механізм спрямований на соціальну стабілізацію та інтеграцію ВПО безпосередньо через фінансування програм їх підтримки (житлові субсидії, допомога на проживання, оплата комунальних послуг), інвестування у соціальну інфраструктуру (школи, лікарні, центри зайнятості тощо), фінансове стимулювання бізнесу, що працевлаштовує ВПО, або створює нові робочі місця, залучення міжнародної технічної та фінансової допомоги для проектів довгострокової інтеграції і реабілітації переселенців, реалізація програм розвитку місцевих бюджетів аби уникнути фінансового дисбалансу через навантаження на громади.

Фінансово-економічний механізм у прикордонних регіонах зосереджений на забезпеченні контролю, обробки міграційних потоків та захисту економічних інтересів держави. До ключових його функцій слід віднести інвестування в інфраструктуру прикордонних пунктів пропуску, центрів тимчасового утримання, міграційних сервісів, фінансування служб прикордонного та митного контролю, підтримку місцевих бюджетів для обслуговування потреб біженців, мігрантів і транзитного населення, запобігання втратам через нелегальну міграцію та контрабанду, залучення міжнародних коштів. Однак, з огляду на специфіку ситуації великої війни провідна роль фінансово-економічного механізму забезпечення міграційної безпеки прикордонних територій України має зводитися до фінансування програм повернення, фінансової підтримки малого бізнесу, життя і праці молоді в Україні.

Реалізація інфраструктурного механізму державної міграційної політики дозволить забезпечити фізичну безпеку людей під час переміщення, оптимізацію потоків мігрантів, уникнення перевантаження окремих регіонів, створення умов для тимчасового або постійного проживання мігрантів і переселенців, сприяння соціальній адаптації й інтеграції через доступ до освіти, медицини, ринку праці, забезпечення гуманітарного та інформаційного супроводу міграційних процесів.

Цілями інформаційно-психологічного механізму державної міграційної політики є формування довіри до держави та її інституцій серед переселенців та місцевого населення, зниження рівня соціальної напруги, тривожності, агресії або ксенофобії, зміцнення внутрішньої єдності суспільства, попри масові переміщення, попередження впливу ворожої пропаганди та маніпуляцій на тлі війни, сприяння м'якій інтеграції ВПО у приймаючі громади. Примітно, що роль інформаційно-психологічного механізму в загальному комплексному механізмі державної політики забезпечення міграційної безпеки України полягає в доповненні правових, організаційних, економічних та інфраструктурних елементів, забезпечуючи стійкість громад до деструктивних впливів, зменшення психологічних наслідків вимушеної міграції, формування адекватної суспільної реакції на переміщення великих груп населення.

Визначення пріоритетів і відповідних заходів для прифронтових, тилкових і прикордонних регіонів дає змогу створити гнучкі та практичні підходи для мінімізації міграційних ризиків, сприяючи збереженню, поверненню і ефективному використанню людського капіталу. Це забезпечить збалансований розвиток регіонів, посилить їхню соціально-економічну стійкість і створить умови для відновлення та сталого розвитку України.

ПІСЛЯМОВА

Масштабні та неконтрольовані міграційні процеси в Україні призвели до суттєвого послаблення міграційної безпеки та посилення ризиків для соціально-економічної стійкості регіонів: зниження рівня демографічного відтворення, скорочення чисельності населення у репродуктивному й економічно активному віці, депопуляції територій, дисбалансів статеві-вікової структури, дефіциту вузькопрофільних фахівців, регіональної нерівності, фінансових асиметрій і скорочення ресурсного потенціалу. Міграційна криза стала ключовим чинником зростання соціально-економічної вразливості регіонів, що вимагає впровадження нових адаптивних підходів до регіонального розвитку.

Резильєнтність соціально-економічної системи України в умовах міграційної кризи має складний, нелінійний характер. Дослідження показує, що регіони з формально вищим потенціалом до відновлення не завжди демонструють менші економічні втрати в умовах при міграційних шоків. Авторська методика дала змогу визначити стратегічні «вузькі місця» у функціонуванні регіональних соціально-економічних систем, що загострюються під впливом масштабних міграційних процесів.

Під час війни міграційна ситуація суттєво ускладнилася: за кордоном перебуває 5,6-8 млн громадян, в Україні – близько 4,6 млн ВПО, що створює значне навантаження на громади та економіку. Результати експертного опитування (квітень-травень 2025 р., охоплена 51 громада у 10 регіонах України) засвідчили, що основними чинниками еміграції залишаються економічні проблеми, слабка інфраструктура та безпекові ризики, а наслідками – скорочення трудового потенціалу, старіння населення, зменшення бюджетних надходжень і зростання залежності від грошових переказів. Попри готовність більшості громад працювати з ВПО та іммігрантами, їхні кадрові та фінансові ресурси залишаються обмеженими. Релокація бізнесу створює можливості для стабілізації, однак потребує додаткової підтримки з боку місцевої влади.

Проведене експертне опитування дозволило виявити низку проблем та окреслити напрями посилення міграційної безпеки територіальних громад України. Зокрема, спостерігається помітний розрив у ставленні до різних груп мігрантів (прийняття ВПО та реемігрантів негативно оцінюють по 25,5 % громад; є частка невизначених оцінок стосовно іммігрантів (17,6 %) та реемігрантів (9,8 %)). Серед основних бар'єрів інтеграції іммігрантів та ВПО громади відзначають ризики посилення конкуренції за робочі місця (64,7 %), зростання рівня злочинності (56,9 %) та тиск на соціальну сферу, зокрема систему охорони здоров'я, освіту та житлову інфраструктуру (51,0 %). Основними чинниками стримування еміграції та стимулювання імміграції громади визначають наявність робочих місць та високий рівень економічного розвитку (54,9 %), доступне житло (54,9 %), розвинену соціальну інфраструктуру (52,9 %), можливості для розвитку молоді (49,0 %). Проблемою є недостатня партнерська взаємодія: у більшості громад (33,3 %) співпраця з бізнесом, громадськими організаціями та іншими інституціями у сфері міграції має ситуативний характер, а 11,8 % громад взагалі не мають відповідного досвіду. Це зумовлює потребу в налагодженні стабільної співпраці органів місцевого самоврядування

з бізнесом та громадським сектором для комплексного вирішення міграційних проблем.

Проблематика збереження людського потенціалу вимагає інвестицій у модернізацію інфраструктури, підтримку молоді та сімей, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва й ринку праці. Важливим чинником зниження міграційної вразливості є соціальна інтеграція місцевих жителів, ВПО, трудових мігрантів та іммігрантів, що потребує інклюзивної політики та розвитку партнерств між органами місцевого самоврядування, бізнесом й освітнім сектором.

Виходячи з виявлених проблем, запропонований інструментарій посилення міграційної безпеки України як системи засобів регулювання міграційних процесів у проекції забезпечення їх керованості, соціально-економічної стійкості та відновлення регіонів. Такий інструментарій передбачає (1) підвищення якості системи моніторингу міграційних процесів, формування регіональних баз даних щодо структурно-динамічних характеристик міграції; (2) стимулювання рееміграції, особливо молоді, освітніх і трудових мігрантів; (3) зменшення соціально-економічної вразливості та нерівності ВПО; (4) ефективне використання міграційного капіталу суб'єктів господарювання; (5) розробку та реалізацію регіональних програм розвитку ринку віртуальної, креативної й інноваційної зайнятості; (6) стимулювання місцевого економічного розвитку та ін.

З огляду на системні міграційні ризики для соціально-економічної резильєнтності регіонів України виникає гостра необхідність розробки та впровадження Національної стратегії забезпечення міграційної безпеки України, генеральною метою якої має бути збереження та відновлення людського потенціалу країни, протидія викликам і загрозам соціально-економічній стійкості регіонів шляхом регулювання міграційних процесів із диференціацією для прифронтових, тилкових і прикордонних регіонів.

Для прифронтових регіонів (Херсонська, Запорізька, Харківська, Сумська, Дніпропетровська, Миколаївська та Одеська області) пріоритетом є відновлення людського та трудового потенціалу. Досягнення цього є можливим через забезпечення приросту населення шляхом покращення безпеки проживання (розбудова укриттів, пунктів незламності), реалізацію економічних, житлових та реінтеграційних програм для різних категорій населення, спрощення імміграційних процедур, запровадження спеціальних програм для іммігрантів, надання їм організаційної та фінансової підтримки, а також гарантій працевлаштування. Окрім цього, важливо оптимізувати демографічну структуру через бюджетно-грантову підтримку, створення фонду соціального житла, підвищення рівня оплати праці та зайнятості у відбудові територій, фінансово-кредитну підтримку житла і бізнесу, а також розвиток промислових парків із фокусом на залучення кваліфікованих кадрів.

У тилкових регіонах (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Тернопільська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька та Хмельницька області) пріоритетом є ефективне використання людського потенціалу. Досягнення цього пріоритету передбачає раціональний просторово-структурний розподіл населення через надання земельних ділянок, будівництво доступного житла, пільгове кредитування, підтримку малого бізнесу, покращення транспортної доступності та соціальної інфраструктури,

стимулювання народжуваності та інтеграцію молодих сімей, розвиток професійної освіти та цифрової грамотності. Важливо також комплексно інтегрувати ВПО, забезпечуючи їм тимчасове житло, пільгові іпотеки, навчання, підтримку малого бізнесу та сприяння працевлаштуванню. Крім того, необхідно активізувати підприємницьку діяльність, сприяти поверненню трудових мігрантів і створенню інфраструктури для молоді й сімей.

Для прикордонних регіонів (Львівська, Волинська, Закарпатська, Чернівецька та Івано-Франківська області) актуальними є заходи зі збереження молоді, реєміграції та адаптації соціально вразливих категорій населення. Для цього мають організовуватись програми пільгової фінансової підтримки, розбудови молодіжного соціального житла, створення стимулів для роботодавців і підтримки зайнятості молоді. Реєміграція та зменшення депопуляції у гірських і сільських громадах має забезпечуватись через фінансові стимули для малого бізнесу, програми доступного житла, індустриальні парки, залучення інвестицій, а також покращення транспортної та соціальної інфраструктури. Для ВПО і ветеранів війни важливі соціальна і медична реабілітація, житло, працевлаштування, цільова підтримка, цифрова інклюзія та створення інтеграційних центрів.

Для мінімізації міграційних ризиків і реалізації політики в кожному типі регіонів пропонується комплексна інтеграція п'яти основних механізмів: (а) у прифронтових регіонах – удосконалення законодавства, що сприяє імміграції і працевлаштуванню ВПО та реємігрантів, розроблення стратегій та створення інтеграційних центрів, фінансова підтримка (компенсації, субсидії, підтримка роботодавців), інноваційні підходи до безпечної відбудови, а також цільові інформаційні кампанії для ВПО та українців за кордоном; (б) у тилкових регіонах – інституціоналізація стимулів для проживання поза містами, створення адаптаційних центрів для ВПО, кредитні й грантові інструменти для самодостатності, розвитку соціальної та підприємницької інфраструктури, популяризація успішних практик інтеграції ВПО; (в) у прикордонних регіонах – оновлення нормативної бази в сферах молодіжної, житлової і трудової політики з урахуванням транзитного характеру територій, координація з діаспорою і неурядовими організаціями, підтримка малого бізнесу, створення молодіжних центрів і активізація волонтерських організацій як агентів залучення людського капіталу.

ДОДАТКИ

АНКЕТА

Просимо Вас взяти участь в анкетному опитуванні, яке проводить Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Метою дослідження є вивчення міграційних ризиків і загроз соціально-економічній стійкості та відновлення громад в Україні.

Результати анкетування будуть використані лише в узагальненому вигляді. Просимо відверто відповідати на запитання. Від повноти, сумлінності заповнення і правдивості Ваших відповідей буде залежати успіх вирішення зазначених проблем. Сподіваємося на Вашу готовність стати учасником дослідження!

I. МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ В ГРОМАДАХ (поточний стан)

1. Оцініть, наскільки вагомою проблемою є еміграція (виїзд) населення для Вашої громади (0 – не є проблемою, 10 – максимальна проблема).

2. Оцініть, на скільки приблизно відсотків зросла/зменшилась чисельність населення Вашої громади за період 2022-2024 рр.?

- Зросла на _____%.
- Зменшилася на _____%.

3. Які основні фактори, на Вашу думку, зумовлюють еміграцію населення з Вашої громади? (можливі декілька варіантів)

- Безпекові (бойові дії, часті обстріли).
- Економічні (низька заробітна плата, відсутність робочих місць тощо).
- Соціальні (низька якість медичних, освітніх, культурних послуг тощо).
- Інфраструктурні (поганий благоустрій, стан доріг, незадовільне транспортне сполучення, проблеми зі зв'язком).
- Обмежені можливості для розвитку та самореалізації.
- Інший варіант _____.

4. Чи є у Вашій громаді ВПО?

- Так, багато.
- Так, але їх кількість незначна.
- Ні.

5. Чи реалізуються у Вашій громаді програми підтримки/адаптації ВПО?

- Так.
- Ні.
- Плануємо розробити.
- Інший варіант _____.

6. Чи є у Вашій громаді ВПО, які не потребують допомоги, самі почали власний бізнес або мають інші джерела доходів?

- Так.
- Ні.
- Важко сказати.

7. Чи є у Вашій громаді релокований бізнес?

- Так і він успішно працює.
- Так, але він не працює.

- Ні, але плануємо стимулювати релокацію.
- Ні і не плануємо релокацію в нашу громаду.

8. Які, на Вашу думку, основні загрози для стійкості Вашої громади виникають через неконтрольовану еміграцію? (можливі декілька варіантів)

- Зменшення трудового потенціалу громади.
- Відтік молоді та висококваліфікованих фахівців («відтік мізків»).
- Старіння населення, демографічний дисбаланс.
- Зменшення надходжень до місцевого бюджету (податків, інших неподаткових платежів).
- Руйнування сімейних зв'язків (збільшення кількості розлучень, поширення проблеми соціального сирітства).
- Збільшення залежності від грошових переказів з-за кордону.
- Втрата культурної ідентичності серед мігрантів та їхніх дітей.
- Втрата фахівців у критично важливих галузях (медицина, освіта, оборона тощо).
- Поширення нелегальної зайнятості, трудова експлуатація за кордоном.
- Інший варіант _____.

9. Чи міграція з інших регіонів або країн (імміграція), на Вашу думку, є загрозою для Вашої громади?

- Так.
- Ні.
- Важко сказати.

10. Як Ви оцінюєте здатність ОМС у Вашій громаді реагувати на міграційні загрози та виклики?

- ОМС мають великі можливості для мінімізації загроз.
- ОМС володіють обмеженою здатністю реагувати на будь-які міграційні виклики та ризики.
- ОМС ніяким чином не можуть вплинути на загрози та ризики, які виникають у результаті міграції населення.
- Інший варіант _____.

11. Як Ви оцінюєте ресурсний потенціал Вашої громади для ефективного реагування на кризові ситуації, пов'язані з міграцією (наприклад, термінове розміщення великої кількості ВПО, надання медичної допомоги тощо)?

- Відмінно, громада володіє усіма необхідними ресурсами.
- Задовільно, громада частково забезпечена певними ресурсами, утім для якісного та ефективного реагування все ж потребує допомоги волонтерів та інших донорів.
- Громада не володіє необхідними ресурсами, повністю залежить від державної допомоги та громадських організацій.
- Інший варіант _____.

II. МІГРАЦІЙНА БЕЗПЕКА У ГРОМАДАХ

1. Як Ви оцінюєте готовність Вашої громади прийняти іммігрантів (осіб з інших країн)?

- Позитивно в будь-якому разі.
- Позитивно при умові працевлаштування чи навчання.
- Швидше негативно.

- Вкрай негативно.
- Важко відповісти.
- Нам не потрібні іммігранти.

2. Як Ви оцінюєте готовність прийняття ВПО з інших регіонів у Вашій громаді?

- Позитивно в будь-якому разі.
- Позитивно при умові працевлаштування чи навчання.
- Швидше негативно.
- Вкрай негативно.
- Важко відповісти.

3. Як Ви оцінюєте готовність прийняття реемігрантів (біженців з-за кордону), які були мешканцями Вашої громади і планують повернутись?

- Позитивно в будь-якому разі.
- Позитивно при умові працевлаштування чи навчання.
- Швидше негативно.
- Вкрай негативно.
- Важко відповісти.
- Нам не потрібно їх повертати.

4. На Вашу думку, наявність іммігрантів вплине на рівень безробіття у Вашій громаді?

- Так, збільшить рівень безробіття.
- Так, зменшить рівень безробіття.
- Не буде впливу.
- Важко відповісти.

5. Які проблеми, на Вашу думку, можуть створювати іммігранти та ВПО у Вашій громаді?

- Проблеми інтеграції мігрантів у громаду (культурні, мовні, соціальні бар'єри).
- Збільшення тиску на соціальну сферу (охорона здоров'я, освіта, житло).
- Зростання конкуренції за робочі місця.
- Збільшення рівня злочинності.
- Недостатнє фінансування програм підтримки мігрантів.
- Проблеми з громадським порядком та безпекою.
- Інший варіант _____.

6. Які чинники, на Вашу думку, можуть стимулювати імміграцію у Вашу громаду та стримувати еміграцію місцевого населення? (можливі декілька варіантів)

- Високий рівень місцевого економічного розвитку, у т.ч. наявність робочих місць.
- Високий рівень розвитку соціальної інфраструктури (освіта, медицина, культура).
- Доступна нерухомість.
- Розвинута транспортна інфраструктура та близькість до обласного центру.
- Чиста екологія.
- Активне громадське життя мешканців громади.
- Можливості для розвитку молоді, дітей.
- Відносна безпека в час війни (нечасті обстріли, відсутність бойових дій та замінованих територій).
- Інший варіант _____.

7. Які заходи реалізуються у Вашій громаді для зменшення відтоку населення і стимулювання їх повернення, особливо молоді?

- Запроваджено програми підтримки молодіжного підприємництва.
- Створюються нові робочі місця у співпраці з бізнесом/інвесторами.

- Впроваджуються освітні та культурні ініціативи, орієнтовані на молодь.
- Проводиться моніторинг причин міграції, плануються заходи для їх усунення.
- Планується/розробляється програма стимулювання народжуваності в громаді.
- Молодь активно залучається в роботу ОМС.
- Заходи не передбачені / поки не реалізуються.
- Важко відповісти.
- Інший варіант _____.

8. Чи має Ваша громада план дій з регулювання міграції населення?

- Так, затверджено окрему програму/план дій.
- Питання міграції інтегровано у загальну стратегію розвитку громади.
- Проводиться оцінка ризиків і демографічного стану громади у кінці року.
- Розробка плану дій з регулювання міграції запланована, але не завершена.
- Такий план дій відсутній і не планується.
- Важко відповісти.
- Інший варіант _____.

9. Як ОМС Вашої громади взаємодіють із громадськістю, бізнесом та іншими інституціями для спільного вирішення міграційних питань?

- Регулярно проводяться громадські слухання, круглі столи.
- Є дорадчі органи, у які входять представники громади та ВПО.
- Співпрацюємо з місцевим бізнесом щодо працевлаштування та підтримки мігрантів.
- Взаємодія є ситуативною, без постійного формату.
- Взаємодія з громадськістю і бізнесом у цій сфері поки відсутня.
- Важко відповісти.
- Інший варіант _____.

III. МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1. Які інфраструктурні проєкти чи заходи Ви вважаєте найбільш доцільними для зменшення еміграції населення з Вашої громади? (можливі декілька варіантів)

- Покращення транспортної інфраструктури.
- Розбудова житлового фонду.
- Створення та облаштування безпечних укриттів.
- Розвиток медичної інфраструктури та підвищення якості і доступності медицини для населення.
- Створення молодіжних центрів/осередків.
- Створення культурних, рекреаційних і відкритих просторів.
- Покращення якості Інтернет- і мобільного зв'язку.
- Створення індустріальних парків, науково-інноваційних кластерів і хабів.
- Екологічна модернізація громади.
- Інший варіант _____.

2. Які заходи ОМС у Вашій громаді впроваджують для зменшення обсягів еміграції у період війни? (можливі декілька варіантів)

- Стимулювання підприємництва.
- Створення нових робочих місць, зокрема в комунальних установах.
- Підвищення якості соціальної інфраструктури (медицина, освіта, житлові програми, розвиток закладів культури та спорту тощо).

- Розвиток транспортної доступності та мобільності.
- Заходи та програми у сфері підвищення якості довкілля.
- Підтримка молоді.
- Стимулювання релокації підприємств з інших регіонів.
- Підтримка ВПО та їх інтеграція у громаду.
- Заходи інтеграції ветеранів, підтримка їх бізнесу.
- Залучення інвесторів та розвиток інвестиційної привабливості території.
- Розвиток сфер креативної економіки.
- Формування іміджу громади як комфортного місця для життя та роботи.
- Інший варіант _____.

3. Які інструменти підтримки молоді Ви використовуєте у Вашій громаді?
(можливі декілька варіантів відповідей)

- Діяльність молодіжних рад при ОМС.
- Діяльність молодіжного мера.
- Діяльність молодіжних громадських організацій.
- Діяльність молодіжного центру.
- Наявність можливостей якісного навчання.
- Наявність можливостей відвідування гуртків.
- Наявність спортивних закладів, майданчиків.
- Інший варіант _____.

4. Як Ви оцінюєте згуртованість Вашої громади за 5-ти бальною шкалою? (1 – низький, 5 – високий)?

5. Яка, на Ваш погляд, стратегія має бути визначена пріоритетною для збереження людських ресурсів у Вашій громаді? (можливі декілька варіантів)

- Розвиток підприємництва та створення робочих місць.
- Розвиток інфраструктури та поліпшення якості життя.
- Підтримка сімей та молоді.
- Підвищення якості та доступності освітніх і медичних послуг.
- Забезпечення соціальним житлом.
- Інший варіант _____.

6. Які заходи, на Вашу думку, повинні бути реалізовані для підвищення рівня міграційної безпеки у Вашій громаді? (можливі декілька варіантів)

- Заходи зі зменшення обсягів еміграції населення.
- Заходи зі стимулювання реєміграції населення.
- Заходи з інтеграції ВПО у громаді.
- Заходи зі стимулювання імміграції в громаду на перспективу.
- Організація моніторингу міграції за всіма напрямками.
- Забезпечення рівних умов для місцевих мешканців, ВПО та іммігрантів.
- Підвищення рівня співпраці з державними органами в сфері регулювання міграції.
- Інший варіант _____.

7. Чи здійснюється моніторинг міграційних процесів у Вашій громаді?

- Так, громада здійснює системний моніторинг міграційних процесів.
- Так, але система моніторингу потребує удосконалення.
- Ні, такого моніторингу немає.
- Інший варіант _____.

8. Яким чином ОМС у Вашій громаді взаємодіють із місцевими підприємствами та іншими інституціями для зменшення еміграції населення з громади?

- Спільно з підприємствами розробляються програми для створення нових робочих місць.
- Проводиться моніторинг потреб ринку праці та пропозицій для розвитку.
- Існують партнерства з навчальними закладами для підготовки кваліфікованих кадрів.
- Здійснюється підтримка соціальних підприємств, мікро-, малих і середніх підприємств.
- Взаємодія з бізнесом відсутня або неорганізована.
- Інший варіант _____.

9. Як Ви оцінюєте вплив міських агломерацій на Вашу громаду (міграція населення, бізнесу, збереження кадрів)?

- Негативно, розвиток агломерацій і великих міст зумовлює відтік населення та кадрів із нашої громади у пошуках кращих умов праці та життя.
- Частково негативно – розвиток агломерації може приносити певні вигоди (інвестиції, ринки збуту), але водночас зумовлює відтік людського капіталу.
- Має нейтральний вплив – агломерації не впливають кардинально на соціально-економічні процеси у нашій громаді, міграційні тенденції залишаються стабільними.
- Частково позитивно – наша громада отримує можливості для співпраці, але міграційні виклики залишаються.
- Позитивно – сприяє розвитку нашої громади без критичних міграційних втрат.

Посада в ОМС _____

Термін роботи в ОМС _____

Розмір громади (за кількістю населення): _____

- Менше 5 тис. осіб.
- 5-10 тис. осіб.
- більше 10 тис. осіб.

Область _____